

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات اجتماعی
مرکز علمی و تخصصی ارزیابی تأثیرات اجتماعی

شماره ۶، پاییز ۱۴۰۳

ACECR

Institute for Humanities and Social Studies
Scientific and Specialized Center for Social Impact Assessment

NO.6, Autumn 2024

فصلنامه علمی و تخصصی ارزیابی تأثیرات اجتماعی

فصلنامه علمی - تخصصی

ارزیابی تأثیرات اجتماعی

مقالات

ارزیابی تأثیرات اجتماعی و فرهنگی طرح احداث مسیر دوچرخه سواری بلوار میرداماد

رحمان جهانی دولت آباد، اسماعیل جهانی دولت آباد، مریم ابهری و ندا میراکبری

ارزیابی تأثیرات اجتماعی و فرهنگی بازطراحی میدان شهر کرج مطالعه موردی: میدان استقلال (اسبی)

صلاح الدین قادری، نورالدین فراش خیاو و سمانه علی بخشیان

ارزیابی تأثیرات اجتماعی و فرهنگی احیاء و توسعه اراضی کانون ابوذر در منطقه ۱۷ شهرداری تهران

اسماعیل جهانی دولت آباد

ترجمه

تأملاتی درباره ارزیابی تأثیر اجتماعی در قرن بیست و یکم

مترجم: فاطمه تنها

خلاصه کتاب

راهنمایی بر ادبیات ارزیابی و پایش تأثیرات اجتماعی

زنده یاد پوریا هادیان

گفت و گو

باور مندی نهادی به آموزش، مشارکت مردم و نقش زنان در توسعه ارزیابی تأثیرات اجتماعی در روستاها

دکتر علی نوذریور / گفت و گو: زهرا خستو

شماره ۶، پاییز ۱۴۰۳

SOCIAL IMPACT ASSESSMENT

Articles

Socio - Cultural Impact Assessment of the Mirdamad Boulevard bicycle route construction project

Rahman Jahani Dowlatabad, Esmail Jahani Dowlatabad, Maryam Abhari and Neda Mir Akbari

Socio - Cultural Impact Assessment of the redesign of Karaj city squares, a case study of Esteghlal Square

Salahedin GHaderi, Nureddin Farash Khiyalo and Samaneh AliBakhshian

Socio - Cultural Impact Assessment of the revitalization and development of the lands of Abozar center in the 17th district of Tehran

Esmail Jahani Dowlatabad

Translation

Reflections on Social Impact Assessment in the ۲۱st Century Impact Assessment and Project Appraisal. Vol38 . 2020 . Frank Vanclay

Persian translation by Fatemeh Tanhaa

Book Summary

Social Impact Assessment and Monitoring: A Guide To The Literature

Book Summary by Pourya Hadiyan

Discussion

Institutional Belief in Education, People's Participation and the Role of Women in the Development of Social Impact Assessment in Villages

Zahra Khasto in concersation with Ali Nowzarpour

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات اجتماعی
مرکز علمی و تخصصی ارزیابی تأثیرات اجتماعی

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

فصلنامه علمی - تخصصی

ارزیابی تأثیرات اجتماعی

شماره ۶، پاییز ۱۴۰۳

صاحب امتیاز:

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات اجتماعی جهاد دانشگاهی

هیئت تحریریه (به ترتیب حروف الفبا)

غلامرضا اسکندریان

دکترای جامعه‌شناسی؛ عضو هیئت علمی پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات اجتماعی جهاد دانشگاهی

حسین ایمانی جاجرمی

دکترای جامعه‌شناسی؛ عضو هیئت علمی دانشگاه تهران

هادی برغمندی

دکترای جامعه‌شناسی؛ مدیر مرکز علمی و تخصصی ارزیابی تأثیرات اجتماعی جهاد دانشگاهی

سلیمان پاک سرشت

دکترای جامعه‌شناسی؛ عضو هیئت علمی دانشگاه بوعلی سینا همدان

محمدجواد چیت‌ساز

عضو هیئت علمی پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات اجتماعی جهاد دانشگاهی

فردین علیخواه

دکترای جامعه‌شناسی؛ عضو هیئت علمی دانشگاه گیلان

محمد فاضلی

دکترای جامعه‌شناسی

ایرج فیضی

دکترای جامعه‌شناسی؛ عضو هیئت علمی پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات اجتماعی جهاد دانشگاهی

ایرج قاسمی

دکترای جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری؛ عضو هیئت علمی پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات اجتماعی جهاد دانشگاهی

مصطفی سمیعی نسب
هادی برغمندی
زهرا خستو
وحید تقی‌نژاد
طاهره ایشانی
مریم بایه
شهره سلطان‌محمدی

مدیر مسئول
سر دبیر
دستیار سر دبیر
ویراستار ادبی
مترجم
مدیر اجرایی
طراح و صفحه‌آرا

این نشریه به استناد مجوز ۱۹۰۹۱ مورخ ۱۳۹۸/۴/۳ امور مطبوعاتی و اطلاع‌رسانی وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی دارای درجه علمی - تخصصی است.

این فصلنامه در پایگاه

اطلاعات علمی جهاد دانشگاهی (www.sid.ir)، بانک اطلاعات نشریات کشور (www.magiran.com)، بانک اطلاعات نشریات سیولیکا (www.civilica.com)، پایگاه مجلات تخصصی نور (www.noormags.com) و برخی پایگاه‌های دیگر نمایه می‌شود.

نشانی: تهران، خیابان انقلاب اسلامی، خیابان ابوریحان، خیابان شهید وحید نظری، شماره ۴۷

صندوق پستی: ۱۳۱۶ - ۱۳۱۴۵

کدپستی: ۱۳۱۵۶۸۱۵۱

تلفن: ۶۶۴۹۷۵۶۱۲

نمابر: ۶۶۴۹۲۱۲۹

sia.ihss.ac.ir

siamag.ihss.ac.ir

sia.ihss.acecr@gmail.com

پایگاه اینترنتی مرکز:

پایگاه اینترنتی فصلنامه:

رایانامه:

چاپ: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات اجتماعی جهاد دانشگاهی
زمان انتشار: پاییز ۱۴۰۳

قیمت: ۱,۵۰۰,۰۰۰ ریال

فصلنامه علمی و تخصصی ارزیابی تأثیرات اجتماعی به عنوان تنها نشریه فعال حال حاضر در زمینه مطالعات ارزیابی تأثیرات اجتماعی در کشور وابسته به پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات اجتماعی جهاد دانشگاهی (مرکز علمی و تخصصی ارزیابی تأثیرات اجتماعی) با هدف کمک به ارتقاء سطح علمی فعالان این حوزه، انتقال دانش موجود و حرکت در راستای مدیریت دانش در حوزه ارزیابی تأثیرات اجتماعی، ایجاد ارتباط علمی میان پژوهشگران و متخصصان ارزیابی تأثیرات اجتماعی، ایجاد تعامل بین رشته‌ای به عنوان یکی از ضرورت‌های مطالعات ارزیابی تأثیرات، ایجاد تعامل بین فعالیت‌های علمی و فعالیت‌های کاربردی (پیوند علم و صنعت)، ایجاد شبکه اجتماعی میان پژوهشگران، متخصصان و علاقه‌مندان به ارزیابی تأثیرات اجتماعی، آمادگی خود را جهت دریافت و چاپ مقالات در حوزه ارزیابی تأثیرات اجتماعی سیاست‌ها، برنامه‌ها، طرح‌ها و پروژه‌ها اعلام نموده و از پژوهشگران، متخصصان، کارشناسان و علاقه‌مندان دعوت می‌نماید مقالات خود را در قالب شرایط بیان شده تدوین و برای این فصلنامه از طریق سامانه siamag.ihss.ac.ir ارسال نمایند.

راهنمای تدوین مقالات فصلنامه ارزیابی تأثیرات اجتماعی

مطالب مورد پذیرش در فصلنامه را می توان به چند دسته تقسیم نمود.

۱. مقالات علمی حاصل از پژوهش

این دست از مقالات می تواند حاصل یک طرح پژوهشی در حوزه ارزیابی تأثیرات اجتماعی باشد که به ارزیابی تأثیرات اجتماعی یک سیاست، برنامه، طرح یا پروژه اقدام نموده است. در این نوع از مقالات ساختار کلی شباهت فراوانی به مقالات علمی (پژوهشی و یا ترویجی) داشته و بنابراین بر اساس شرایط زیر باید تدوین گردد:

شرایط ارسال مقاله:

- * مقاله به زبان فارسی بوده و قبلاً در نشریه دیگری پذیرش یا چاپ نشده باشد.
- * مقالاتی که بیش از یک نویسنده دارد، نویسنده مسئول مشخص و ترتیب همکاری نویسندگان تعیین شود.
- * مسئولیت صحت مندرجات مقاله به عهده نویسنده یا نویسندگان به طور عموم و نویسنده مسئول به طور خاص است.
- * مرکز نشریات پژوهشگاه در ویرایش مقالات آزاد است.

نحوه ارائه مقاله:

- * مقاله علمی - تخصصی شامل عنوان، چکیده مقاله، واژه های کلیدی، مقدمه، ادبیات نظری، روش پژوهش، یافته ها، نتیجه گیری، منابع و چکیده انگلیسی است.
- * چکیده مقاله شرح مختصر و جامعی از محتوای مقاله شامل بیان مسئله، هدف، ماهیت و چگونگی پژوهش، یافته های مهم، نتیجه و بحث است. تعداد کلمات چکیده بین ۲۵۰-۱۵۰ واژه های کلیدی (۵ واژه) از کلی به جزئی مرتب شوند.
- * مقدمه مقاله بیانگر مسئله پژوهش، اهمیت و ضرورت و هدف های پژوهش است.
- * ادبیات نظری می تواند شامل پیشینه پژوهش، بسط مفاهیم مرتبط و بیان نظریه های مرتبط و به کار رفته در مقاله باشد.
- * روش پژوهش بیانگر چگونگی و فرایند انجام کار است. رویکرد پژوهش، روش های گردآوری اطلاعات، جامعه آماری و روش های نمونه گیری و...
- * داده ها و نتیجه های به دست آمده به گونه ای منطقی و مفید ارائه شود و به این منظور می توان از دیگر راه های ارائه مانند جدول، نمودار و تصویر به صورت سیاه و سفید و در ابعاد مناسب نشریه استفاده نمود.
- * فهرست منابع به ترتیب الفبایی نام افراد تنظیم شود. ابتدا منابع فارسی و سپس منابع غیر فارسی درج گردد.
- * فایل های مقاله در دو قالب Word و PDF تهیه و ارسال شود.
- * قلم مطالب B Nazanin و اندازه آن ۱۳ باشد.

نحوه تنظیم فایل های ارسالی مقاله:

* مقالات ارسالی بین ۶۰۰۰ تا ۸۰۰۰ واژه باشد.

* در ترکیبات، فعل ها یا کلمات چند جزئی فاصله بین حروف بانیم فاصله باشد.

* قبل از علائم نگارشی مانند نقطه، ویرگول و... از فاصله استفاده نشود. پس از علائم مذکور یک فاصله مورد نیاز است.

* در متن مقالات تنها معادل انگلیسی اصطلاحات در پاورقی درج و نکات توضیحی دیگر در پی نوشت انتهای مقاله آورده شود.

* منحنی ها، شکل ها و جدول ها همراه با عناوین آن وسط چین و به ترتیب شماره گذاری شود.

* عنوان منحنی ها، شکل ها و جدول ها در بالای آن و مأخذ آن ها در پایین آن ها ذکر شود.

* ارجاعات متن مقاله داخل کمان و به این شیوه تهیه شود: (زرین کوب، ۱۳۷۷: ۳۵). شیوه ارجاع به منابعی که بیش از دو نفر نویسنده دارند نیز به این صورت خواهد بود: (زرین کوب وناصری، ۱۳۹۳: ۲۵). در منابع انگلیسی نیز اینگونه بیاید (Jacson, 2019:31).

* در فهرست منابع پایان مقاله به شیوه زیر عمل شود:

مقاله: نام خانوادگی، نام (سال انتشار). نام مقاله. نام مترجم. نام نشریه، دوره یا سال، شماره، صفحه شروع و پایان مقاله در نشریه.

کتاب: نام خانوادگی، نام (سال انتشار). عنوان کتاب. نام مترجم. شماره مجلد. محل انتشار: نام ناشر، نوبت چاپ.

ارجاع اینترنتی: نام خانوادگی، نام (ماه و سال برداشت از اینترنت). عنوان سند. نام پایگاه اینترنتی. تاریخ سند. نشانی اینترنتی.

۲. ملاحظات نظری و روشی

این نوع از مقالات می تواند حاصل مطالعات اسنادی، تحلیل و یا کشف روش ها، فنون و ابتکاراتی باشد که یک پژوهشگر در فرآیند انجام مطالعات مربوط به ارزیابی تاثیرات به آن ها رسیده است و به اشتراک گذاری آن با سایر پژوهشگران و علاقه مندان به این حوزه می تواند بر دانش آن ها بیفزاید و یا در موارد مشابه به آن ها کمک نماید. در این نوع مقالات محدودیت تعداد صفحه و وجود نداشته و تنها رعایت نکات صوری (قلم و اندازه و...) کفایت خواهد نمود.

۳. ترجمه

با توجه به آنکه یکی از هدف های اصلی فصلنامه ترویج مفاهیم مرتبط با ارزیابی تاثیرات اجتماعی و آشنایی با آخرین روش ها و ملاحظات نظری این حوزه از علوم اجتماعی است، نشریه آمادگی دارد تا ترجمه های صورت گرفته از مقالات مرتبط با حوزه ارزیابی تاثیرات اجتماعی را نیز در فصلنامه به چاپ برساند. مترجمان گرامی علاوه بر ارسال ترجمه، اصل مقاله را نیز باید برای فصلنامه ارسال نمایند.

صفحه || عنوان

مقالات

- ۱۱ ارزیابی تأثیرات اجتماعی و فرهنگی طرح احداث مسیر دوچرخه‌سواری بلوار میرداماد
رحمان جهانی دولت آباد، اسماعیل جهانی دولت آباد، مریم ابهری و ندا میر اکبری
- ۴۳ ارزیابی تأثیرات اجتماعی و فرهنگی بازطراحی میدین شهر کرج مطالعه موردی: میدان استقلال (اسبی)
صلاح الدین قادری، نورالدین فراش خیالو و سمانه علی بخشیان
- ۷۵ ارزیابی تأثیرات اجتماعی و فرهنگی احیاء و توسعه اراضی کانون ابوذر در منطقه ۱۷ تهران
اسماعیل جهانی دولت آباد

ترجمه

- ۹۹ تأملاتی درباره ارزیابی تأثیر اجتماعی در قرن بیست و یکم
فرانک ونکلی / مترجم: فاطمه تنها

خلاصه کتاب

- ۱۱۵ راهنمایی بر ادبیات ارزیابی و پایش تأثیرات اجتماعی
تهیه و تنظیم: زنده یاد پوریا هادیان

گفتگو

- ۱۴۱ باورمندی نهادی به آموزش، مشارکت مردم و نقش زنان در توسعه ارزیابی تأثیرات اجتماعی در روستاها
دکتر علی نوذریپور / گفتگو: زهرا خستو

داوران این شماره:

- فروزنده جعفرزاده پور (دکترای جامعه‌شناسی و عضو هیئت علمی پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات اجتماعی جهاد دانشگاهی)؛
جواد مداحی (دکترای جامعه‌شناسی)؛
مریم ایشاری (دکترای جامعه‌شناسی و عضو هیئت علمی پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات اجتماعی جهاد دانشگاهی)؛
زهرا خستو (دکترای جامعه‌شناسی)

به یاد پوریا هادیان

نخستین ملاقات من با زنده‌یاد «پوریا هادیان» به سال ۱۳۹۷ باز می‌گردد. برگزاری کارگاهی برای کارشناسان و مدیران شهرداری همدان فرصتی بود تا در بین حاضران با جوانی مواجه شوم که بسیار با انگیزه، خلاق و علاقه‌مند به یادگیری بود. ویژگی‌هایی که در دوره‌های آموزشی سازمانی کمتر به چشم می‌خورد. این ویژگی‌ها مرا به هیجان آورد و انرژی دوچندانی در من و همکارم (دکتر اسکندریان) ایجاد کرد که کارگاهی متفاوت را برگزار کنیم. کارگاهی پر از گفتگو، چالش و یادگیری.

این تجربه شیرین، دوستی و همکاری را بین ما شکل داد و سالیانی هر چند کوتاه (و با وجود فاصله فیزیکی از یگدیگر) گفتگوها و همکاری‌هایی پیرامون حوزه ارزیابی تأثیرات اجتماعی همچون مشارکت در جلسات کتابخوانی، نشست‌های تخصصی، تدوین مقاله و... را رقم زد.

فعالیت‌ها و همکاری‌های داوطلبانه پوریا در موضوعات مرتبط با حوزه ارزیابی تأثیرات اجتماعی با مرکز علمی و تخصصی ارزیابی تأثیرات اجتماعی پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات اجتماعی جهاد دانشگاهی و قلم زدن او در این حوزه، ارتباط ما را تداوم می‌بخشید و هر روز بر عمق آن می‌افزود.

پوریا هادیان، کارشناس سازمان فرهنگی، اجتماعی و ورزشی شهرداری همدان بود که فراتر از وظایف شغلی و قانونی خود، برای ترویج مفهوم ارزیابی تأثیرات اجتماعی در شهرداری همدان و شهر همدان تلاش‌های فراوانی کرد و در ایجاد و فعالیت دبیرخانه پیوست اجتماعی (ارزیابی تأثیرات اجتماعی) در این شهر نیز نقش پررنگی داشت.

خبر از دست دادن او، چند روز پیش از انتشار این فصلنامه ما را در سوگ فرو برد و به این فکر انداخت که این شماره از فصلنامه را به یاد او منتشر کنیم. انسانی با اخلاق، متعهد، وظیفه‌شناس، خوش‌قول، توانمند و متخصص که یاد و همراهی او همواره مایه افتخار و غرور برای همکاران فصلنامه بوده و خواهد بود. یادش گرامی و روحش شاد.

هادی برغم‌دی

سردبیر فصلنامه ارزیابی تأثیرات اجتماعی

مهر ۱۴۰۳

مقالات

▪ ارزیابی تأثیرات اجتماعی و فرهنگی طرح
احداث مسیر دوچرخه‌سواری بلوار میرداماد

رحمان جهانی دولت آباد، اسماعیل جهانی دولت آباد،
مریم ابهری و ندا میراکبری

▪ ارزیابی تأثیرات اجتماعی و فرهنگی بازطراحی
میادین شهر کرج مطالعه موردی: میدان استقلال
(اسبی)

صلاح الدین قادری، نورالدین فراش خیالو و سمانه علی بخشیان

▪ ارزیابی تأثیرات اجتماعی و فرهنگی احیاء و
توسعه اراضی کانون ابوذر در منطقه ۱۷ تهران
اسماعیل جهانی دولت آباد

ارزیابی تأثیرات اجتماعی و فرهنگی طرح احداث مسیر دوچرخهسواری بلوار میرداماد

رحمان جهانی دولت آباد

کارشناس امور اداری و دفتری، دانشگاه فنی و حرفه‌ای شماره ۱ تبریز

jahani_rahman@yahoo.com

اسماعیل جهانی دولت آباد

دانشیار جامعه‌شناسی، دانشگاه محقق اردبیلی

sml.jahani@gmail.com

مریم ابهری

مدیر گروه مطالعات کاربردی مناطق، مرکز مطالعات و برنامه‌ریزی شهر تهران

Abhari.57@gmail.com

ندا میراکبری

پژوهشگر شهرسازی، مرکز مطالعات و برنامه‌ریزی شهر تهران

mirakbarai.n@gmail.com

چکیده

پروژه مسیر دوچرخه بلوار میرداماد، چندین سال است که اجرا و به مرحله بهره‌برداری رسیده است. اما شواهد موجود نشان می‌دهد که پروژه یادشده در عمل با چالش‌های مختلفی مواجه شده و از اهداف خود دور شده است. این موضوع، ضرورت انجام مطالعه ارزیابی تأثیرات اجتماعی را برای آن مطرح کرده است. هدف این مطالعه، ارزیابی و پیش‌بینی تأثیرات احداث مسیر دوچرخه بلوار میرداماد در راستای افزایش تأثیرات مثبت و کاهش تأثیرات منفی آن بوده است. با توجه به ماهیت پروژه و محدوده مورد مطالعه، از روش‌های کمی و کیفی و به طور مشخص روش پیمایش، مصاحبه و تحلیل آرای کارشناسان برای گردآوری اطلاعات استفاده شده است. حجم نمونه برای پیمایش به صورت هدفمند، ۲۰۰ مورد و تعداد مصاحبه‌های به‌عمل آمده نیز حدود ۵۰ مورد بوده است. ارزیابی تأثیرات پروژه در قالب سه سناریوی «تداوم» وضعیت موجود، «تعديل» وضعیت موجود و «تغییر» وضعیت موجود انجام گرفته است. نتایج پژوهش بیانگر آن است که بیشترین مسائل و مشکلات محدوده مورد مطالعه که اثرات پروژه را تحت الشعاع قرار داده است، به ترتیب اولویت در حوزه‌های کالبدی فعالیت، حمل‌ونقل و ترافیک و اجتماعی و فرهنگی بوده است. اجرای پروژه در قالب سناریوی تداوم وضع موجود، تداوم چالش‌های وضعیت فعلی را به همراه خواهد داشت. همچنین بررسی‌ها نشان می‌دهد که اجرای پروژه در قالب سناریوی تعديل وضعیت موجود نیز اثرات نامطلوبی مانند تداوم حضور موتورهای در مسیر دوچرخه، افزایش تصادفات

و خطرات جانی، سلب آسایش و آرامش اهالی، کاهش رونق اقتصادی کسبه، تداوم حضور ماشین‌خوابی و اجاره‌جای پارک، بدبینی و عدم اعتماد به مدیریت شهری، شکل‌گیری نارضایتی‌ها و... را به همراه دارد. بدین منظور سناریوی دیگری مطرح شده و در قالب آن، طرح پیشنهادی گروه پژوهش با اتخاذ رویکرد «تغییر وضعیت موجود» و با تأکید بر رویکرد تدریجی و بلندمدت ارائه شده است.

واژگان کلیدی: حمل و نقل شهری، مسیر دوچرخه، ارزیابی تأثیرات اجتماعی و فرهنگی، بلوار میرداماد و تهران.

بیان مسئله

باید به این مهم توجه نمود که شهرها، پدیده‌های بیش از ساختمان‌های موجود بوده (ر.ک: مکلازان، ۱۳۹۰)، نقطه اتصال فعالیت‌های اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی هستند (ر.ک: نصیری، ۱۳۸۸). شهر، تنها تراکم فیزیکی بناها و راه‌ها نیست، بلکه بستری است که موجب تعالی، کمال و تبلور مدنی جامعه است (عاشوری، ۱۳۸۹: ۴۴). طی دهه‌های اخیر به دنبال گسترش بی‌رویه شهرها و اهمیت و نقش روزافزون اتومبیل در شهر، به تدریج نقش عابر پیاده در فضاهای شهری، کم‌رنگ شده است. این امر موجب کاهش سرزندگی فضاهای عمومی و کاهش فضایی مناسب برای تعاملات اجتماعی در شهر شده است (پوراحمد و دیگران، ۱۳۹۱: ۱۷۶). این از عمده نقایص شهرسازی معاصر است که توجه بیش از حد به نیازهای حرکت سواره و غفلت از حفظ و ساماندهی فضاهای پیاده و مسیرهای دوچرخه در آن به رویکردی حاکم بدل شده است (پوراحمد و دیگران، ۱۳۹۵: ۲). اما در پی حاد شدن مشکلات شهری، همچون آلودگی‌های محیط زیست، دشواری‌های آمد و شد، ناامنی راه‌ها، بحران مراکز تاریخی شهرها و افت کیفیت فضاهای شهری، مشکلات خرید و دسترسی به خدمات، افزایش فشارهای روانی و... جنبش گسترده‌های علیه حرکت موتوری در جهان پدید آمده و سبب گسترش مسیرهای ویژه دوچرخه در کشورهای پیشرفته شده است (ر.ک: فلاح منشادی و دیگران، ۱۳۹۱).

امروزه در کشورهای توسعه‌یافته، توجه به حضور مردم در فضای شهری، نقش کلیدی در طراحی و برنامه‌ریزی شهرها ایفا می‌کند و کلید مهم دستیابی به شهرهای موفق، سرزنده، امن، پایدار و سلامت در توجه به نقش مردم و نیازهای آنان است. چنانکه در طراحی و برنامه‌ریزی شهری به جنبه انسانی توسعه، دستیابی به فضای با کیفیت محیطی بالا و در شأن مردم و ارتقای کیفیت در عرصه عمومی، توجه شایانی می‌شود. بر اساس چنین تفکری است که فضاهای عمومی و توسعه فعالیت‌های اجتماعی در این عرصه‌ها مورد توجه قرار گرفته است (ر.ک: ایزدی، ۱۳۸۹). بسیاری

از مشکلات کلانشهر تهران در ارتباط با ترافیک و مسائل جانبی مرتبط با آن نظیر آلودگی هوا، ترافیک‌های سنگین، نبود جای پارک کافی و آلودگی صوتی، ناشی از استفاده از خودروهای شخصی به عنوان سیستم غالب حمل و نقلی در شهر تهران است. این در حالی است که دوچرخه به عنوان یکی از وسایل حمل و نقل، جایگاه بسیار ناچیز و اندکی را در نظام حمل و نقل عمومی شهر تهران دارد؛ به طوری که به ندرت می‌توان شهروندی را یافت که دوچرخه را به عنوان شیوه حمل و نقلی خویش انتخاب کرده باشد. در واقع فرآیند ایجاد و توسعه زیرساخت‌های دوچرخه در فضاهای شهری نیز اقدامی در جهت تغییر وضعیت یادشده و تعدیل مسائل شهری ناشی از آن محسوب می‌شود (عاشوری، ۱۳۸۹: ۴۴). در شهرهای قدیم ایران، شکل‌گیری راه‌ها و فضاهای شهری بر اساس مقیاس و نیاز حرکت پیاده بوده، اما در سنت شهرسازی رایج، برنامه‌ریزی برای ماشین همواره مقدم بر برنامه‌ریزی برای انسان است (کوکبی و دیگران، ۱۳۹۱: ۹۸).

احداث مسیر دوچرخه‌سواری بلوار میرداماد نیز یکی از اقداماتی است که شهرداری منطقه ۳ تهران، آن را با ماهیتی ترافیکی در راستای کاهش خودرومحوری، کاهش ترافیک و آلودگی هوا، ایجاد نشاط و سرزندگی و بهبود محیط شهری مطرح کرده است. محدوده اجرای این طرح در طول بلوار میرداماد حد فاصل میدان مادر تا اتوبان مدرس تعریف شده است که مسافتی حدود ۴ کیلومتر را در برمی‌گیرد (شکل ۱).

شکل ۱- موقعیت محله داوودیه و بلوار میرداماد

از جمله عمده‌ترین مسائلی که این پروژه ممکن است با آن مواجه شود، استقبال نکردن شهروندان از این طرح است. بر مبنای تجربه مطالعات و پژوهش‌های قبلی محققان پژوهش، طرح حاضر در صورتی که با استقبال مردم مواجه نشود، طرحی شکست‌خورده تلقی می‌شود. مسائل عمده‌ای از قبیل کم شدن وسعت خیابان‌های پرتردد و قدیمی، تبدیل شدن مسیرهای دوچرخه‌سواری به مسیر عبور موتورسیکلت‌ها و ایجاد خطر برای دوچرخه‌سواران و کوچک شدن حریم پیاده‌راه‌ها، تا از بین رفتن مسیر نایبانیان در پیاده‌راه و چندین مسئله دیگر از مسائلی است که برخی از طرح‌های پیشین با آن مواجه بوده‌اند. نکته مهم بعدی که در اینجا باید مدنظر قرار گیرد تغییرات احتمالی در وضعیت شاخصه‌های ترافیکی محدوده در اثر احداث مسیر دوچرخه است. با اجرای این طرح، الگوهای ترافیکی محدوده و خیابان‌های اطراف و موازی آن احتمالاً دچار دگرگونی می‌شود و این دگرگونی برحسب نحوه اجرا و مدیریت پروژه ممکن است به سمت بهتر شدن یا بدتر شدن اوضاع در این محدوده حرکت کند. تغییرات ترافیکی یادشده در اثر احداث مسیر ویژه دوچرخه در محدوده اجرای طرح احتمالاً سایر حوزه‌ها از جمله حوزه زیست‌محیطی را نیز تحت الشعاع قرار می‌دهد.

از دیگر مسائلی که ممکن است میزان موفقیت پروژه مورد بررسی را تحت تأثیر قرار دهد، مسائل فرهنگی، عرفی و شرعی استفاده بانوان از دوچرخه در سطح شهر است که آن نیز ممکن است با مخالفت‌های برخی از گروه‌ها و اقشار روبه‌رو شود و در ادامه با محدود شدن دسترسی و استفاده زنان از این طرح، زمینه نارضایتی بانوان فراهم شده و ممکن است به نارضایتی از عملکرد شهرداری نیز منجر شود. مسئله دیگری که ممکن است در موفقیت یا نبودن پروژه مورد بررسی اثرگذار باشد، بحث آسیب‌های اجتماعی و احساس امنیت در محدوده اجرای طرح است. بدیهی است که یکی از معیارهای موفقیت طرح‌های دوچرخه‌سواری، برخورداری محدوده‌های اجرای این طرح‌ها از امنیت اجتماعی و نگرش مثبت شهروندان نسبت به آنها است. به عبارت بهتر، ایمنی مسیرها و در کنار آن امنیت اجتماعی و روانی شهروندان در حین استفاده از این مسیرها، جزء مهمترین معیارهای تأثیرگذار در موفقیت پروژه محسوب می‌شود که آن نیز می‌باید در اجرای طرح مدنظر قرار گیرد.

بنابراین در مجموع باید اذعان نمود که در صورت استقبال شهروندان و موفقیت طرح احداث مسیر دوچرخه در بلوار میرداماد، آثار مثبت زیادی از جمله احتمال کاهش ترافیک محدوده، کاهش آلودگی هوا، صرفه‌جویی در مصرف سوخت، افزایش دسترسی به مراکز محل کار و سکونت، ایجاد شبکه متصل و به‌هم‌پیوسته دوچرخه‌سواری، افزایش نشاط و سرزندگی بین شهروندان و... برای آن مترتب است. اما تجربه محققان پژوهش در انجام مطالعات ارزیابی اجتماعی نیز نشان می‌دهد که بسیاری از پروژه‌های انجام‌یافته در شهرهای بزرگ به‌ویژه تهران، در کنار تمام آثار مثبتی که این پروژه‌ها داشته‌اند، همواره وجود برخی مشکلات، به‌ویژه مشکلاتی که در برقراری ارتباط با مردم و

جلب مشارکت ایشان به وجود آمده، پروژه‌های یادشده را چه در مرحله اجرا و چه در مراحل بعد از آن با چالش‌هایی مواجه ساخته و از سوی دیگر موجبات نارضایتی بخشی از جمعیت شده است. بر همین اساس در عمده پروژه‌های شهری که شهرداری‌ها، مسئولیت اجرای آن را بر عهده دارند، نیاز به نوعی فراتر رفتن از معیارهای اقتصادی و شهرسازی و توجه به آثار و تأثیرات محیطی، اجتماعی و فرهنگی پروژه‌ها احساس می‌شود. مطالعه حاضر مشخصاً در راستای همین هدف به انجام رسیده است.

هدف این پژوهش، بررسی و شناخت ابعاد و زوایای پیدا و پنهان اقدام ایجاد مسیر ویژه دوچرخه در بلوار میرداماد شهر تهران و ارائه کاربست در راستای افزایش تأثیرات مثبت و کاهش تأثیرات منفی در محیط انسانی و کالبدی محدوده مورد نظر و پیرامون آن است. در راستای دستیابی به هدف یادشده، پرسش اصلی و کلی پژوهش چنین مطرح می‌شود: «ایجاد مسیر ویژه دوچرخه در بلوار میرداماد، چه تأثیراتی در حوزه‌های ترافیک و حمل‌ونقل، کالبدی - فعالیتی، اجتماعی و فرهنگی و در کل کیفیت محیط انسانی و کالبدی آن دارد و چگونه می‌توان این تأثیرات را در جهت مثبت هدایت نمود؟» پاسخ به این پرسش در گرو پاسخ به پرسش‌های جزئی‌تری است که در زیر به آنها اشاره شده است:

وضعیت موجود بلوار میرداماد در حوزه‌های مختلف محیطی و انسانی چگونه است و چه مسائل عمده‌ای در این محدوده وجود دارد که پروژه مسیر ویژه دوچرخه در آن را تحت الشعاع خود قرار داده است؟

ایجاد مسیر ویژه دوچرخه در بلوار میرداماد شهر تهران، چه تأثیراتی در حوزه‌های ترافیکی، کالبدی - فعالیتی و اجتماعی و فرهنگی داشته است؟
راهکارهای نهایی در قالب گزینه منتخب پژوهش برای بهبود عملکرد اجرا و بهره‌برداری از پروژه مسیر ویژه دوچرخه در بلوار میرداماد کدامند؟

پیشینه تجربی پژوهش

با وجود گذشت چندین دهه از جنبش پیاده‌گستری و ایجاد مسیرهای ویژه دوچرخه در سایر کشورها، در کشور ایران هنوز به عنوان مبحثی نو از آن یاد می‌شود (قربانی و جام‌کسری، ۱۳۸۹: ۵۹). به تبعیت از این موضوع، مطالعات ارزیابی تأثیرات اجتماعی و فرهنگی برای ایجاد مسیرهای دوچرخه نیز بسیار محدود بوده است. در همین راستا و با توجه به ماهیت پژوهش در این قسمت سعی شد تا ابتدا مروری بر برخی مطالعات در ارتباط با عوامل تأثیرگذار بر گرایش به دوچرخه‌سواری انجام شود و سپس تجربه‌ای موفق و تجربه‌ای ناموفق از این تیپ پروژه‌ها در کشور ایران مطرح شود.

پوچر و همکاران (۱۹۹۹) مطالعه‌ای روی هفت شهر آمریکای شمالی (نیویورک، سان‌فرانسیسکو، بوستن، سیاتل، تورنتو، مادیسون و دیویس) انجام داده‌اند. نتایج مطالعه بیانگر آن است که تفاوت‌های فرهنگی و نگرش عمومی، تراکم و اندازه شهر، هزینه

استفاده از ماشین و حمل و نقل عمومی، شرایط آب و هوایی، امنیت و زیرساخت‌های دوچرخه‌سواری از مهمترین عوامل در استفاده از دوچرخه به شمار می‌آیند. در پژوهش مودن و همکاران (۲۰۰۵) مشخص شد که در آمریکا، بیشتر مردان و جوانان و افرادی که فیزیک بدنی مناسب و سالم دارند، از دوچرخه استفاده می‌کنند. نوع ادارک افراد از فعالیت‌های فیزیکی و عوامل محیطی، هر دو در احتمال استفاده از دوچرخه تأثیر می‌گذارد. نزدیکی به محل کار، رستوران‌ها و مراکز تجاری، از جمله عوامل محیطی تأثیرگذار هستند.

بر اساس نتایج تحقیق پوچر و بهلر (۲۰۰۶)، تراکم بالای شهری، کاربری مختلط، فاصله کوتاه سفرهای شهری، درآمد پایین، شرایط امن دوچرخه‌سواری، زیرساخت‌های کافی برای دوچرخه‌سواری و برنامه‌های آموزشی، از دلایل اصلی استفاده زیاد از دوچرخه در کانادا در مقایسه با آمریکا بوده است.

ویلسن و بانهام (۲۰۱۲) در پژوهش خود به این نتیجه رسیدند که حومه‌های بیرونی و میانی شهرهای استرالیا، نرخ پایین‌تری از دوچرخه‌سواری به مقاصد شغلی دارد. این تفاوت ناشی از مسافت سفر بیشتر، تراکم جمعیتی و فعالیتی پایین‌تر و احساس امنیت کمتر ناشی از ضوابط کاربری و منطقه‌بندی است.

مطالعه حاتمی‌نژاد و اشرفی (۱۳۸۸) درباره نقش دوچرخه در حمل و نقل شهری در شهر بناب بیانگر بالا بودن نسبی میزان استفاده از دوچرخه در این شهر است. بر اساس نمونه‌گیری انجام‌شده، بیش از ۷۰ درصد پرسش‌شوندگان (نمونه آماری برابر ۱۰۵ نفر) برای اهداف مختلف از دوچرخه استفاده می‌کنند. دانش‌آموزان، بیشترین قشر استفاده‌کننده از دوچرخه هستند، ضمن اینکه کوتاهی مسیر، مهمترین عامل در استفاده از دوچرخه برشمرده می‌شود.

در تحقیق توسلی و شریعت (۱۳۸۷) مشخص شد که شهر قم دارای شرایط بسیار مناسبی از جمله شرایط جوی و اقلیمی و وضعیت توپوگرافی برای ترویج دوچرخه‌سواری است و برنامه‌ریزی برای ایجاد سیستم دوچرخه‌سواری در سطح شهر، راهکاری مهم برای کاهش مشکلات ترافیک شهر قم است.

مدیری و اباذرلو (۱۳۸۹) در پژوهش خود به این نتیجه رسیده‌اند که دوچرخه‌سواری در منطقه ارس اغلب برای مقاصد تفریحی و ورزشی بوده، نگرش ساکنان به افراد دوچرخه‌سوار، چندان مثبت نیست. از مقایسه منافع ناشی از ایجاد تسهیلات دوچرخه با هزینه‌های مورد نیاز می‌توان نتیجه گرفت که منافع حاصله بسیار بالاتر از هزینه‌ها بوده است. از این‌رو با نگرش سیستمی و اعمال برنامه‌ریزی و سیاست عمومی و با توجه به وضعیت مناسب توپوگرافی و اقلیمی منطقه می‌توان دوچرخه‌سواری را در سطح وسیعی در محدوده مطالعاتی ترویج داد.

در ارتباط با تجارب عملیاتی پروژه‌های ایجاد مسیر دوچرخه در تهران، نمونه‌های موفق و ناموفق زیادی به انجام رسیده است که در اینجا به دو مورد از نمونه‌های موفق

و ناموفق در این زمینه همراه با نقاط قوت و ضعف هر کدام اشاره می‌شود که در جدول زیر نشان داده شده است.

جدول ۱- یک تجربه موفق و یک تجربه ناموفق از مسیر دوچرخه در تهران

شرح وضعیت	عنوان پروژه	نمونه
جذب و حضور مردم با ایجاد نقاط مکث با اقدامات ساده در تقاطع‌ها، استفاده از مبلمان‌های نسبتاً با کیفیت بالا و هماهنگ و هم‌سطح‌سازی سطوح، ایجاد لبه برای نشستن و استراحت، حتی برای لحظاتی به منظور عبور از خیابان، مسیر دوچرخه بلوار کشاورز، یکی از استانداردهای مسیره‌های دوچرخه تهران	پروژه مسیر دوچرخه بلوار کشاورز	نمونه موفق
ممکن نبودن دوچرخه‌سواری به دلیل اشغال محدوده با وسایل مغازه‌داران، تداخل ایستگاه اتوبوس با مسیر ویژه دوچرخه و مشکلات برای شهروندان، استفاده نکردن دوچرخه‌سوار از مسیر دوچرخه و ترجیح بر استفاده از خیابان، جذب نشدن دوچرخه‌سواران به مسیر و اختلال در حمل‌ونقل عمومی و تردد شهروندان	پروژه مسیر دوچرخه میدان ولیعصر تا هفت تیر	نمونه ناموفق

بررسی دو نمونه تجربه موفق و ناموفق در شهر تهران نشان می‌دهد که وجود مسیر دوچرخه می‌تواند از شاخصه‌های مثبت یک شهر و نهاد مدیریتی قلمداد شود، به شرطی که برنامه‌ریزی‌های منسجم و متناسب با ظرفیت‌های هر محور در اشکال متفاوت ارائه شود. در این باره اتخاذ یک رویکرد همه‌جانبه و محتوایی بسیار حائز اهمیت است. همان رویکردی که مطالعه حاضر بر آن استوار است.

پیشینه نظری پژوهش

دوچرخه در بسیاری از کشورهای پیشرفته به عنوان نوعی طریقه حمل‌ونقلی مناسب و به‌صرفه شناخته شده است. از جمله کشورهای پیشرو در استفاده از دوچرخه به عنوان سیستم درون‌شهری، می‌توان به چین، هلند، دانمارک، آلمان، انگلستان، کانادا، آمریکا و استرالیا اشاره کرد (سلطانی و شریعتی، ۱۳۹۲: ۶۹). دوچرخه‌سواری، یک سفر دوستدار محیط‌زیست و فعال است که می‌تواند

برای سفرهای درون‌شهری و حومه‌ای، کارایی لازم را داشته باشد (Moudon et al, 2005: 269). با وجود این و با وجود آگاهی والدین از مزایای دوچرخه‌سواری، به دلیل مشکلات بزهکاری و ترافیک، رغبت والدین به تشویق فرزندان خود به استفاده از دوچرخه کاهش یافته است (Nasrudin & nor, 2013: 399). به طور متوسط دست‌کم ۶۰ دقیقه فعالیت فیزیکی در روز برای جوانان در راستای بهبود سلامت آنها توصیه شده است (Cavil et al, 2001: 56). به طور کلی دوچرخه‌سواری فواید اجتماعی، محیطی، انرژی، فردی و اقتصادی به واسطه کاهش استفاده از وسایل موتوری دارد و سبب تندرستی در استفاده‌کنندگان می‌شود (Parkina, 2010: 159). در حالی که استفاده از وسایل موتوری، تأثیر مهمی در تغییرات آب‌وهوایی، آلودگی هوای محل، آسیب یا مرگ پیاده‌روها، کاهش فعالیت ورزشی و چاقی دارد (Maibach & anabel, 2009: 326).

ایمنی، پیوستگی، کوتاهی، دسترسی، وضوح، امنیت، شیب مناسب، روسازی مسیر، جاذبه و تمایل، پارکینگ دوچرخه و سیستم اطلاع‌رسانی مسیر از عناصر عمده مدنظر در طراحی مسیرهای دوچرخه است (کنفلاخر، ۱۳۸۱: ۳۰۴). مسائل گفته‌شده به نوعی در مفهوم حمل‌ونقل پایدار شهری مستتر است. حمل‌ونقل پایدار شهری را می‌توان از مفهوم کلی پایداری استخراج کرد که همه جنبه‌های زندگی انسان را در برمی‌گیرد (Rassafi & Vaziri, 2005: 1). جامع‌ترین تعریف از حمل‌ونقل پایدار را مرکز حمل‌ونقل پایدار کانادا ارائه کرده است که بسیاری از نظریه‌پردازان (ر.ک: Litman, 2012; Zhou, 2009) بر آن تأکید دارند. مرکز حمل‌ونقل پایدار کانادا، سیستم حمل‌ونقل پایدار شهری را دارای سه شرط اساسی می‌داند:

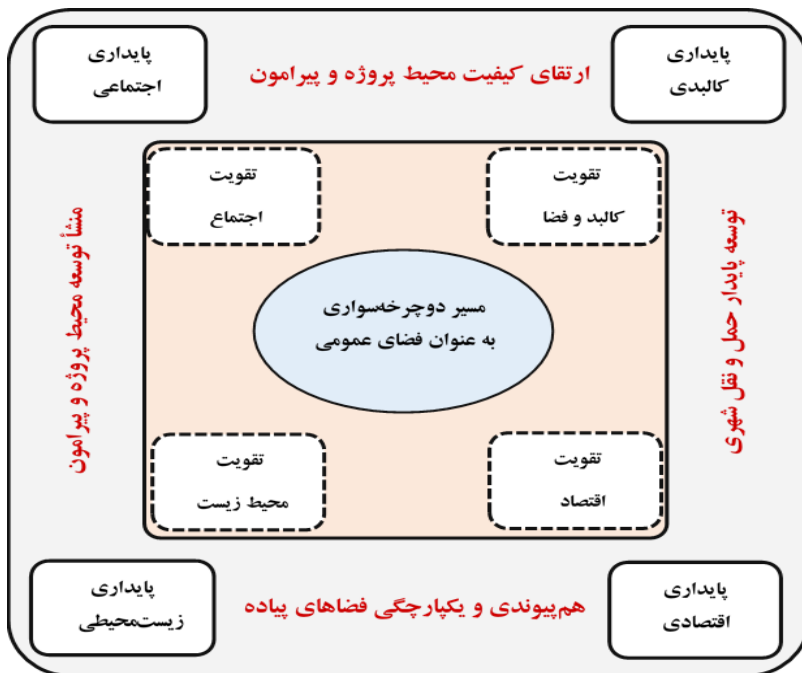
سیستمی که در آن ایجاد و انباشت ضایعات و زباله‌ها در یک ناحیه با توجه به قدرت جذب آن ناحیه بوده، با مصرف منابع تجدیدپذیر، مؤلفه‌های قابل بازیافت و حداقل مصرف زمین، تقویت شده باشد.

سیستمی که با ایجاد دسترسی عادلانه برای مردم و کالاهای آنها برای رسیدن به سلامت و کیفیت بدون ضرر زندگی در هر نسل گام بردارد.

سیستمی که دارای عملکردی با حداکثر کارایی بوده، هزینه‌های مالی آن قابل تأمین باشد (ر.ک: ورمزیاری و ذاکر حقیقی، ۱۳۹۵).

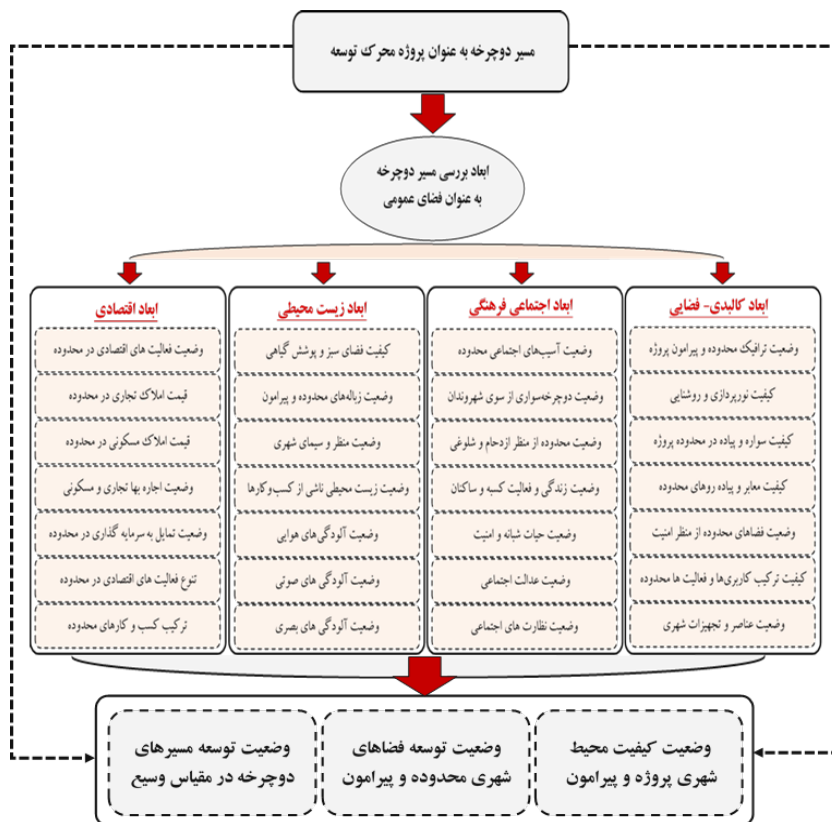
به عقیده لیتمن، حمل‌ونقل پایدار باید روی محورهای هم‌چون فرآیند تصمیم‌سازی در برنامه‌ریزی حمل‌ونقل، وابستگی به خودرو، عدالت در ارائه خدمات حمل‌ونقل، طراحی و اجرای زیرساخت‌ها و تأسیسات حمل‌ونقل، کاربری زمین و مناطق در حال توسعه استوار باشد (ر.ک: Victoria Transport Policy Institute, 2009). سیستم دوچرخه‌سواری در چارچوب سیستم‌های حمل‌ونقل عمومی مطرح می‌شود. از همین‌رو پروژه‌های ایجاد مسیرهای ویژه دوچرخه می‌باید در نقاطی از شهرها ایجاد شوند که آن مکان، تمامی ویژگی‌های یک فضای عمومی را دارا باشد. منظور از فضای عمومی شهری، مکان‌هایی است که همه شهروندان به صورت آزاد و بدون نیاز به

کنترل به‌دان دسترسی دارند و معمولاً شامل فعالیت‌های متنوعی می‌شوند که حیات جمعی اجتماع را شکل می‌دهند (ر.ک: مدنی‌پور، ۱۳۸۷؛ پاکزاد، ۱۳۸۵). فضاهای عمومی شهری، نماد کالبدی حضور اندیشه‌های اجتماعی - سیاسی رشدیابنده و بالنده است (حبیبی، ۱۳۸۵: ۲). عرصه‌های عمومی شهر در واقع مکان‌هایی هستند که عرصه فکر گفت‌وگو و گفتار کلامی ساکنان شهر به شمار می‌روند (محمودی‌نژاد، ۱۳۸۹: ۱۲۲). با توجه به مطالب گفته‌شده، یک سیستم دوچرخه‌سواری یا مسیر دوچرخه، زمانی می‌تواند موفق ارزیابی شود که علاوه بر داشتن ویژگی‌های یک فضای عمومی کارآمد، بتواند در درجه نخست، منشأ توسعه فضاهای پیرامون خود از جنبه‌های مختلف اجتماعی، اقتصادی و... باشد. در درجه دوم نیز بتواند همپوندی میان مسیرهای پیاده و شبکه آن ایجاد کند و موجب افزایش کیفیت حمل‌ونقل شهری و در نهایت توسعه پایدار شهری شود. در درجه سوم، داشتن ویژگی‌های یک فضای عمومی و محرک توسعه به صورت توأمان باعث خواهد شد که مسیر دوچرخه بتواند نقش واقعی خود را ایفا کرده، به پایداری کیفیت محیط شهری کمک کند و بالعکس. در همین راستا مدل نظری پژوهش به شکل زیر ارائه می‌شود.

شکل ۲- مدل نظری پژوهش

به تبعیت از مدل نظری پژوهش، چارچوب مفهومی آن نیز مطرح می‌شود. مدل و چارچوب مفهومی پژوهش نیز بر این امر استوار است که ایجاد یک مسیر دوچرخه، زمانی کارآمد است که علاوه بر واقع شدن در محدوده‌ای با ویژگی‌های فضاهای عمومی و انسانی مطلوب، بتواند به عنوان محرک توسعه، نخست به ارتقای کیفیت محیط زندگی و فعالیت شهروندان محدوده پروژه و پیرامون آن در ابعاد کالبدی - فضایی، اجتماعی فرهنگی، زیست محیطی و اقتصادی منجر شود و دوم اینکه توسعه فضاهای شهری در مقیاسی وسیع و فراگیری کیفیت ایجاد مسیرهای ویژه دوچرخه در مقیاس منطقه‌ای و فرمانطقه‌ای را به دنبال داشته باشد. بنابراین مدل مفهومی ارزیابی تأثیرات اجتماعی - فرهنگی ایجاد مسیر دوچرخه در بلوار میرداماد به شکل زیر ارائه می‌شود.

شکل ۳- مدل مفهومی ارزیابی تأثیرات اجتماعی - فرهنگی ایجاد مسیر دوچرخه در بلوار میرداماد

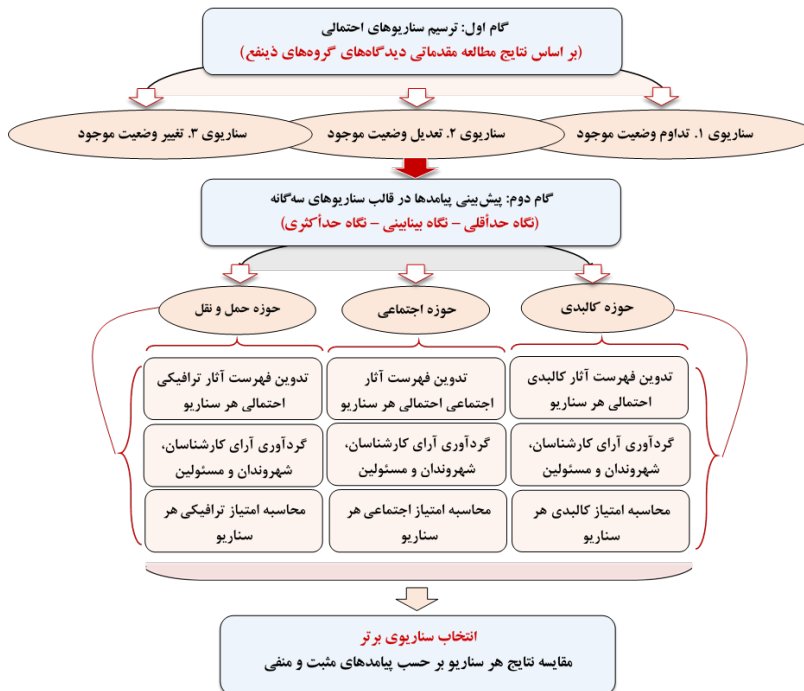
روش شناسی پژوهش

رویکرد کلی حاکم بر روش این پژوهش، رویکرد تلفیقی یعنی بهره‌گیری از روش‌های کمی و کیفی بوده است. استفاده از روش پیمایش، روش انجام مصاحبه‌های عمیق، مشاهدات میدانی، اخذ آرای کارشناسان و تحلیل‌های کارشناسی گروه پژوهش، اصلی‌ترین روش‌های به کار گرفته‌شده برای گردآوری و تحلیل اطلاعات بوده است. متناسب با جنس متغیرها، اطلاع‌رسان‌ها، گردآوری اطلاعات و ابزار به کار گرفته‌شده نیز متفاوت بوده است. دسته اول، متغیرهایی است که گردآوری اطلاعات از آنها از طریق انجام پیمایش در بین گروه‌های هدف امکان‌پذیر بود. این گروه‌ها شامل کسبه خیابان میرداماد، ساکنان و رهگذران در محدوده پروژه و پیرامون آن در این پژوهش هستند. دسته دوم، متغیرهایی است که سنجش آنها مستلزم انجام مصاحبه با برخی از ذی‌نفعان است. دسته سوم نیز شامل متغیرهایی است که از نگاه تخصصی کارشناسان برای سنجش آنها استفاده شده است. شکل زیر، دسته‌بندی اطلاع‌رسان‌ها را برحسب ابزار گردآوری اطلاعات پژوهش نشان می‌دهد.

شکل ۴- دسته‌بندی اطلاع‌رسان‌ها برحسب ابزار گردآوری داده‌های پژوهش

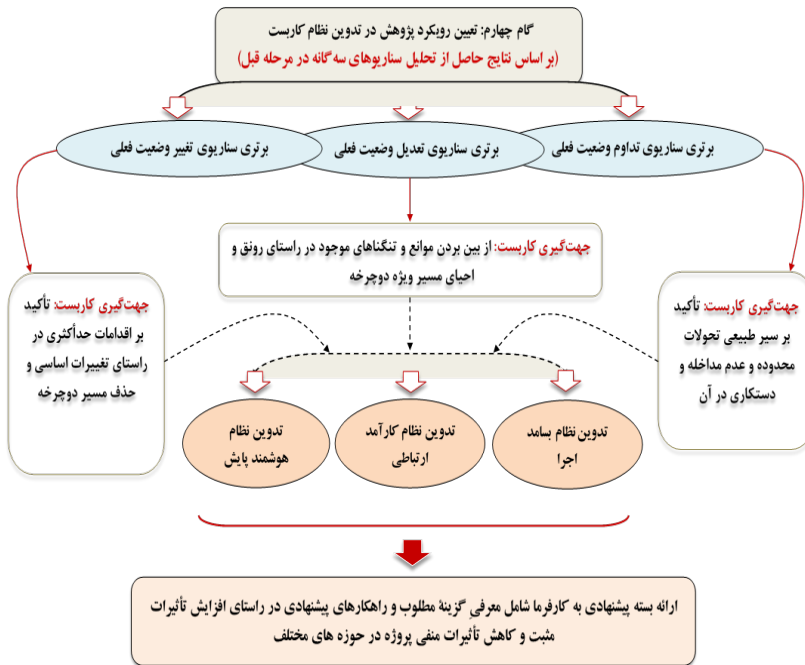
گردآوری داده‌های پایه از منابع یادشده و با بهره‌گیری از فنون مصاحبه، پرسشنامه و بررسی اسنادی انجام شده و مجموعه کاملی از داده‌های کمی و کیفی درباره پروژه گردآوری می‌شود. مصاحبه‌ها به صورت ساختمند است و حدود ۵۰ الی ۶۰ نفر از مسئولان، کارشناسان و مطلعان محلی را شامل می‌گردد. جامعه آماری پیمایش شامل کسبه و ساکنان حوزه مداخله پروژه خواهند بود. پیمایش بر اساس پرسشنامه محقق ساخته درباره تأثیرات احتمالی اقدام مداخله‌ای انجام خواهد یافت. حجم نمونه آماری برای پیمایش به صورت هدفمند، ۲۰۰ نفر در نظر گرفته شد. تجزیه و تحلیل داده‌های پیمایشی بر اساس آمارهای توصیفی در قالب توزیع فراوانی، شاخص‌های پراکنندگی و شاخص‌های مرکزی انجام گرفته است. تحلیل یافته‌های کیفی نیز بر اساس روش تحلیل محتوای کیفی انجام یافته است. در ارتباط با فرآیند انجام پژوهش، همان‌طور که گفته شد، ارزیابی تأثیرات پروژه در قالب سه سناریوی حداقلی (اتخاذ نگاه انفعالی مبتنی بر حفظ وضعیت موجود)، سناریوی بینابینی (اتخاذ نگاه حداکثری با شناسایی و مرتفع ساختن تنگناها و موانع) و سناریوی حداکثری (اتخاذ نگاه حداکثری با ایجاد تغییرات جدی و اساسی مبنی بر حذف مسیر) انجام یافته است. فرآیند انجام پژوهش در راستای ارزیابی سناریوها و انتخاب سناریوی منتخب و در نتیجه ارائه کاربست نهایی به طریق شکل زیر بوده است.

شکل ۵- گام اول تا سوم فرآیند پژوهش

فرآیند تدوین سناریوها و ارزیابی تأثیرات پروژه در قالب گام اول و دوم پژوهش در شکل بالا آمده است. در گام سوم با تجمیع تعداد گزینه‌های مثبت و منفی، مجموع امتیازات هر سناریو محاسبه شده و امتیاز نهایی برای هر سناریو تعیین شد. با مقایسه امتیاز نهایی سناریوها، سناریویی که مجموع امتیازات بالایی نسبت به دو سناریوی دیگر دارد، به عنوان سناریوی برتر برای ارائه به کارفرما انتخاب شده است. روال کار بر این بود که بعد از تعیین امتیاز نهایی سناریوهای سه‌گانه، رویکرد پژوهش در تدوین نظام کاربست در صورت برتری هر سناریو، متفاوت خواهد بود. اگر سناریوی حداقلی به عنوان سناریوی برتر انتخاب شود، در این حالت رویکرد تأکید بر سیر طبیعی تحولات محدوده بدون هیچ‌گونه اقدام یا دخل و تصرف در محدوده مورد مطالعه و به طور خاص مسیر ویژه دوچرخه در بلوار میرداماد اتخاذ شده و تدوین کاربست صرفاً برای حفظ و تقویت وضعیت موجود محدود شده با در نظر گرفتن تأثیرات مثبت و منفی آن در حوزه‌های چهارگانه انجام خواهد یافت. اگر سناریوی بینابینی به عنوان سناریوی برتر انتخاب شود، در این حالت، رویکرد تعدیل وضعیت موجود در دستورکار قرار می‌گیرد که در این حالت، از بین بردن موانع و تنگناهای موجود در راستای بهبود و احیای مسیر ویژه دوچرخه در تدوین نظام کاربست مدنظر گروه پژوهش بوده و به کارفرما ارائه می‌شود. اما اگر سناریوی حداکثری به عنوان سناریوی برتر انتخاب شد، در این حالت، تأکید بر بهره‌گیری حداکثری از تجربه نمونه‌های موفق داخلی و خارجی برای ایجاد تغییرات اساسی و جدی در راستای ایجاد فضای عمومی انسان‌محور با حذف مسیر دوچرخه در محدوده بلوار میرداماد به عنوان رویکرد نظام کاربست انتخاب شده، راهکارهای پیشنهادی به دستگاه متولی پروژه ارائه می‌شود.

در مجموع کاربست پیشنهادی گروه پژوهش شامل معرفی الگوی مطلوب برای ایجاد مسیری با ویژگی‌های یک فضای عمومی به معنای واقعی و نیز ارائه طرح‌های پیشنهادی در حوزه‌های کالبدی - فعالیتی، حمل و نقل و ترافیک و اجتماعی به منظور تقویت آثار مثبت و به حداقل رساندن آثار منفی این الگو خواهد بود. شکل زیر، گام چهارم و نهایی فرآیند پژوهش را نشان می‌دهد.

شکل ۶- گام چهارم: تعیین رویکرد پژوهش در تدوین نظام کاربست

یافته‌های پژوهش

همانطور که در فرآیند انجام پژوهش عنوان شد، برآورد تأثیرات در قالب سه سناریوی تداوم وضعیت موجود، تعدیل وضعیت موجود و تغییر وضعیت موجود انجام یافته است که در ادامه به تشریح آن پرداخته می‌شود.

تأثیرات تحقق سناریوی اول (تداوم وضعیت موجود)

سناریوی اول با اتخاذ رویکرد انفعالی، هرگونه اقدام مداخله‌ای در محدوده خیابان میرداماد را نفی می‌کند. در واقع این سناریو، تداوم وضعیت موجود بدون اقدام مداخله‌ای به‌ویژه در ارتباط با مسیر دوچرخه را مدنظر قرار می‌دهد. بنابراین مسائل وضعیت موجود که به نحوی عملکرد این پروژه را تحت تأثیر قرار داده‌اند، در اینجا مدنظر قرار گرفته است. بدین منظور ابتدا مسائل و مشکلات وضعیت موجود گردآوری و مهمترین آنها بر اساس مدل AHP و بهره‌گیری از نرم‌افزار Expert Choise، وزن‌بندی و اولویت‌بندی شده‌اند. بررسی‌ها در این قسمت در سه حوزه اجتماعی، کالبدی و ترافیکی انجام یافت و مجموع امتیازات به‌دست‌آمده برای هر حوزه نشان داد که مسائل اجتماعی در اولویت نخست، مسائل کالبدی در اولویت دوم و مسائل ترافیکی در اولویت سوم محدوده مورد مطالعه است که در تصویر نشان داده شده است.

۱	۲	۳
مسائل حوزه کالبدی- فعالیتی (۰.۴۱۲)	مسائل ترافیکی و حمل و نقل (۰.۳۳۱)	مسائل حوزه اجتماعی و فرهنگی (۰.۲۵۸)
غلبه کاربری های اداری- تجاری در بلوار میرداماد (۰.۱۴۶)	مسأله پارک حاشیه ای و نبود جای پارک (۰.۰۸۳)	وجود مراکز اداری- تجاری زیاد بدون پارکینگ (۰.۱۱۲)
تمرکز بالای کاربری های فرامنطقه ای در بلوار میرداماد (۰.۱۱۸)	گنجایش پایین لاین های کندرو و راهبندان مکرر (۰.۰۷۱)	مسائل اجتماعی ناشی از کمبود پارکینگ و جای پارک (۰.۰۴۷)
وفور کاربری های جذاب سفر در بلوار میرداماد (۰.۱۰۷)	تصاحب مسیر ویژه دوچرخه توسط موتورسیکلت ها (۰.۰۶۶)	همبودگی کاربری های نامناسب در محدوده (۰.۰۲۴)
بیلبوردها و بنرهای تبلیغاتی بدون استاندارد (۰.۰۲۰)	باز ترافیکی سنگین بلوار میرداماد و کندگی حرکت (۰.۰۵۳)	انتراقات اخلاقی و رفتاری از سوی موتورسیکلت ها (۰.۰۲۰)
کیفیت کالبدی نامطلوب پیاده و راه و مسیر دوچرخه (۰.۰۱۱)	اختلاط شدید سواره و پیاده (۰.۰۴۶)	فضای امن برای فعالیت زنان تفریح و افراد فاسد (۰.۰۱۵)
وضعیت نامناسب نورپردازی در برخی نقاط محدوده (۰.۰۱۰)	قرار گرفتن محدوده خارج از محدوده طرح ترافیک (۰.۰۱۲)	حضور افراد با گرایش ها و سلاطین مختلف در محدوده (۰.۰۱۲)

شکل ۷- اولویت بندی نهایی از مسائل و مشکلات بلوار میرداماد در حوزه های مختلف

بررسی ها نشان داد که بیشترین مسائل و مشکلات در محدوده بلوار میرداماد در حوزه کالبدی - فعالیتی بوده است. غلبه کاربری های اداری - تجاری در محدوده، تمرکز بالای کاربری های منطقه ای و فرامنطقه ای، وجود کاربری های جذاب سفر در محدوده، کیفیت کالبدی نامناسب پیاده و راه و مسیر دوچرخه، رعایت نکردن استانداردها در نصب بیلبوردها و بنرهای تبلیغاتی، وضعیت نامناسب نورپردازی در برخی نقاط محدوده و مسائلی از این دست در حوزه کالبدی - فعالیتی، جلوه بیشتری داشته است. این مسائل به نوبه خود تأثیراتی را به صورت مستقیم و غیر مستقیم و نیز به صورت انباشتی در حوزه های مختلف به جای می گذارد. جذب بالای جمعیت پیاده و سواره و اختلاط شدید آن، نبود آرامش و اطمینان خاطر برای دوچرخه سواران، پایین آمدن ایمنی ترافیکی برای افراد سواره و پیاده، فقدان ایمنی تردد برای افراد نابینا و معلول، اختلال در رفتارهای ترافیکی به واسطه حضور بیلبوردها و بنرهای تبلیغاتی، شکل گیری فضاهای تاریک و بی دفاع هنگام شب و کاهش میزان امنیت، بلا تکلیفی افراد سواره در پیدا کردن جای پارک و... از جمله اثراتی است که مسائل موجود در حوزه کالبدی - فعالیتی به دنبال دارد.

در حوزه حمل و نقل، مسائلی مانند قرار گرفتن محدوده خارج از طرح اصلی و طرح کنترل آلودگی هوایی، سفرهای روزافزون به محدوده، گنجایش پایین لاین های کندرو، اختصاص بخشی از لاین کندرو به مسیر دوچرخه، برخورداری از نقش گذرگاهی و اصلی بلوار میرداماد و احاطه شدن آن با شریان های اصلی دسترسی شهر تهران، قرار گرفتن ایستگاه مترو در این خیابان و... مطرح شدند. همچنین مسائلی مانند بار ترافیکی سنگین و کندگی حرکت، راهبندان های مکرر به دلیل گنجایش پایین لاین های کندرو، معضل پارک حاشیه ای و نبود جای پارک، اختلاط شدید سواره و پیاده و تصاحب مسیر ویژه دوچرخه توسط موتورسیکلت ها در حوزه ترافیکی بلوار میرداماد مطرح هستند که اثراتی

مستقیم و یا غیر مستقیم و همچنین انباشتی در حوزه‌های مختلف به همراه خود دارند. تأثیرات انباشتی این مسائل را می‌توان شکل‌گیری پارک حاشیه‌ای و معضلات اجتماعی و ترافیکی ناشی از آن، بروز رفتارهای پرخطر ترافیکی و سوانح انسانی، نارضایتی ساکنان و کسبه محدوده و... در مقیاس خرد مطرح نمود. اما تأثیرات انباشتی این مسائل در مقیاس کلان نیز مطرح می‌شوند که می‌توان به افزایش آلودگی‌های هوایی، صوتی و بصری، شکل‌گیری عادت‌های نامطلوب ترافیکی، اتلاف وقت، هزینه و انرژی شهروندان، سلب آرامش شهروندان و ساکنان، استهلاک بالای وسیله نقلیه، افزایش مصرف سوخت و... اشاره کرد. البته مسائلی همچون پایین آمدن ایمنی دوچرخه‌سواران و افراد پیاده به دلیل اختلاط شدید سواره و پیاده، عدم سهولت در دسترسی و... را نیز می‌توان مطرح نمود که در این مقوله جای می‌گیرند.

مسائل حوزه اجتماعی و فرهنگی بلوار میرداماد در مفهوم عام اجتماعی آن، اهمیت کمتری نسبت به حوزه‌های دیگر دارد. عمده مسائل اجتماعی و فرهنگی در بلوار میرداماد مربوط به معضل حمل‌ونقل و ترافیک است. کمبود پارکینگ و وجود مراکز تجاری - اداری گسترده بدون پارکینگ، تأثیرات مختلفی را با خود به همراه دارد که از آن جمله می‌توان به شکل‌گیری پدیده پارک حاشیه‌ای، ایجاد نزاع و درگیری بین افراد بر سر موضوع جای پارک و شکل‌گیری پدیده ماشین‌خوابی و اجاره جای پارک اشاره کرد. وجود کاربری‌های ناسازگار در محدوده مورد مطالعه از دیگر مسائلی است که در این باره می‌توان به تمرکز فعالیت‌های اداری - تجاری و اختلاط شدید سواره و پیاده اشاره کرد که در مجموع نارضایتی افراد سواره، پیاده و دوچرخه‌سواران را به دنبال دارد. در ارتباط با حیات شبانه، موضوع تاحدی متفاوت از شرایط موجود در نقاط دیگر است. از آنجا که مجتمع‌های تجاری و برخی مراکز خرید معمولاً پس از تعطیلی مراکز اداری به فعالیت خود ادامه می‌دهند، بنابراین در عمل باید حیات شبانه هرچند در مقیاس ضعیف در این محدوده وجود داشته باشد. اما بررسی‌ها نشان می‌دهد که وجود مراکز خرید لوکس و حضور افراد دارای سطح درآمدی بالا از یکسو و حضور افراد با علایق و سلیقه‌های مختلف در این بلوار، فضایی امن به‌ویژه از غروب به بعد برای برخی آسیب‌های اجتماعی به‌ویژه تنفروشی فراهم ساخته است.

نتیجه آنکه در پیش گرفتن سناریوی انفعالی مبتنی بر تداوم وضعیت موجود باعث خواهد شد که تمامی مسائل و مشکلاتی که محدوده مورد مطالعه با آن مواجه است، به قوت خود باقی بماند و حتی بدون داشتن برنامه و تصمیم‌های درست، این مسائل به مرور تشدید شوند. برای مثال تداوم وضعیت موجود یعنی عدم مداخله در مسیر ویژه دوچرخه باعث می‌شود که همچنان فضای امن برای تردد موتورسیکلت‌ها، آن هم با سرعت زیاد فراهم شود و نیز زمینه برای ایجاد سوانح انسانی و ترافیکی افزایش

باید. همچنین گرفتن بخشی از فضای خیابان و لاین کندرو با مسیر ویژه دوچرخه و بلااستفاده ماندن یا استفاده نادرست از آن، اعتماد شهروندان به اقدامات شهرداری را دچار خدشه کرده، مشارکت‌های مردمی را در اقدامات این‌چنینی کاهش می‌دهد. یا اینکه عادت به رفتارهای ترافیکی نادرست با وجود مسیر دوچرخه تداوم داشته، انواع مخاطرات انسانی را به همراه خواهد داشت. در مجموع تأثیرات تحقق سناریوی انفعالی و تداوم وضعیت موجود در بلوار میرداماد جمع‌بندی شده و در شکل زیر به صورت اثرات مثبت و منفی نشان داده شده است.

شکل ۸- تأثیرات تحقق سناریوی اول با رویکرد انفعالی

تأثیرات تحقق سناریوی دوم (تعدیل وضعیت موجود)

حفظ وضعیت موجود پروژه با اقدامات اصلاحی و جانبی در راستای رونق و احیای مسیر و در نتیجه گرایش به دوچرخه‌سواری در کوتاه‌مدت و هم‌پوندی مسیرهای ویژه دوچرخه در چارچوب یک شبکه حمل‌ونقلی یکپارچه در بلندمدت می‌تواند به عنوان سناریوی دیگری پیش روی کارفرمای پروژه قرار گیرد. نتایج بررسی‌ها در قالب سناریوی دوم نیز در حوزه‌های ترافیک و حمل‌ونقل، حوزه کالبدی - فعالیتی و حوزه اجتماعی انجام یافته است که شامل مقوله‌های مختلف است که در ادامه هر کدام تشریح شده است.

تغییرات در حجم ترافیک

یکی از مؤلفه‌های عمده حمل و نقل و ترافیک در محدوده بلوار میرداماد، مقوله حجم ترافیک است. با توجه به نقش پراهمیت بلوار میرداماد و دسترسی به آن از سوی شریان‌های اصلی تهران و نیز به دلایلی که گفته شد، بلوار میرداماد، یکی از بلوارهای پرتراфик محسوب می‌شود که این مسئله، چه در مرحله پیش از اجرای پروژه مسیر دوچرخه و چه پس از اجرای آن وجود دارد. در همین راستا پرسشی در پیمایش برای این امر در نظر گرفته شده و از پاسخگویان پرسیده شده است که اجرای پروژه بر حجم ترافیک محدوده، چه تأثیری بر جای گذاشته است. نتایج حاصل از پیمایش در اینباره در جدول زیر آمده است.

جدول ۲- تأثیرات پروژه بر حجم ترافیک

معتبر	درصد	فراوانی	گزینه‌ها
۴۲,۳	۴۱,۵	۸۳	تأثیر خاصی نداشته و مثل سابق است
۵۰,۰	۴۹,۰	۹۸	حجم ترافیک را افزایش داده است
۷,۷	۷,۵	۱۵	حجم ترافیک را کاهش داده است
-	۲,۰	۴	بی پاسخ
۱۰۰,۰۰	۱۰۰,۰۰	۲۰۰	مجموع

اطلاعات جدول بالا نشان می‌دهد که اکثریت پاسخگویان بر این مسئله تأکید کرده‌اند که احداث مسیر ویژه دوچرخه در مجموع تأثیر چندانی در حجم ترافیک محدوده بلوار میرداماد نداشته است. در اینباره با برخی از ذی‌نفعان و مسئولان مرتبط با حوزه حمل و نقل، مصاحبه‌هایی انجام یافته است. با استناد به مصاحبه‌های انجام گرفته با مسئولان و ذی‌نفعان اصلی مسیر دوچرخه در بلوار میرداماد، این موضوع آشکار می‌شود که بلوار میرداماد از ابتدا و با افزایش فعالیت‌های تجاری و اداری در مقیاس عملکردی وسیع در آن، به محدودهای پرتراфик تبدیل شده است و معضلات دیگری همچون پارک حاشیه‌ای را به وجود آورده است. احداث مسیر دوچرخه در این بلوار، نقشی در افزایش و یا کاهش حجم ترافیک در آن نداشته است. جدول زیر، برخی از مصاحبه‌های انجام یافته با مسئولان و کارشناسان ذیربط در این ارتباط را نشان می‌دهد.

جدول ۳- برخی نکات برگرفته از مصاحبه با مسئولان حوزه حمل و نقل و ترافیک

نام مصاحبه‌شونده	بسمت مصاحبه‌شونده	متن مصاحبه
خانم دکتر نخعی	رئیس معاونت حمل و نقل و ترافیک شهرداری منطقه ۳	حجم ترافیک در بلوار میرداماد مثل سابق پرتراфик است و دلیل آن نیز تمرکز شدید فعالیت‌های با شعاع عملکردی منطقه‌ای و فرامنطقه‌ای و نیز جاذب جمعیت در آن است. در واقع احداث مسیر دوچرخه، نقشی در افزایش یا کاهش حجم ترافیک نداشته است. چون قبل از این، مسیر دوچرخه به پارک حاشیه‌ای اختصاص یافته بود که عرض به مراتب بیشتری از خیابان را اشغال می‌کرد.
جناب آقای رونفی	کارشناس معاونت حمل و نقل و ترافیک شهرداری منطقه ۳	اونجا قبل از این، یه کندرو ما داشتیم که دو تا خط پارک داشت. این خط پارک‌ها تقریباً ۲/۵ متر عرض داره. ما اومدیم این خط پارک ۲/۵ متری رو حذف کردیم و یه خط دوچرخه ۱/۴ متری گذاشتیم. بنابراین ۱ متر و ۱۰ سانت به ظرفیت لاین عبوری ما اضافه شده است. خیلی از مردم بر این باورن که احداث این مسیر دوچرخه باعث انسداد ترافیک شده، در حالی که هیچ ربطی به مسیر دوچرخه نداره.
جناب سرهنگ رضایانه	رئیس پلیس راهور منطقه ۳ شهرداری تهران	احداث مسیر دوچرخه در بلوار میرداماد صرفاً پارک حاشیه‌ای را حذف کرده و تأثیری در حجم ترافیک نداشته. این مسیر از قبل هم یک مسیر پرتراфик بوده و انسداد در آن وجود داشته و الان هم همان‌گونه است. تازه احداث مسیر دوچرخه تاحدودی عرض لاین کندرو رو افزایش داده است. چون عرضی که پارک حاشیه‌ای به خود اختصاص می‌داد، خیلی بیشتر از عرض مسیر دوچرخه است.

مسئله پارک حاشیه‌ای

از دیگر مسائلی که در حوزه ترافیک و حمل و نقل بلوار میرداماد قابل ذکر بوده و اهمیت بسزایی دارد، وجود پارک حاشیه‌ای قبل از احداث مسیر دوچرخه در هر دو طرف لاین‌های کندرو و تداوم آن در یک طرف لاین‌های یادشده بعد از احداث این مسیر بوده است. در حال حاضر پارک حاشیه‌ای، یکی از معضلات جدی در محدوده بلوار میرداماد است که تأثیرات عمده‌ای در سایر مقوله‌های حوزه‌های دیگر به‌ویژه در حوزه اجتماعی به دنبال داشته است. بر اساس گفته‌های مسئولان ذینفع، پارک حاشیه‌ای، یکی از عمده‌ترین عناصر در بلوار میرداماد بوده است که بخشی از اهداف اصلی احداث مسیر ویژه دوچرخه میرداماد بیشتر به حذف آن اختصاص یافته است. در مصاحبه‌ای که با خانم دکتر نخعی، رئیس معاونت حمل و نقل و ترافیک شهرداری منطقه ۳ انجام شده، به این موضوع اشاره شده است. متن مصاحبه به‌عمل آمده به شرح زیر است:

«معاون ترافیکی سابق منطقه خودشون حمل و نقلی بودن. اون موقع وقتی این صحبت‌ها پیش میاد، ایشون میاد تو اون محل بدون مطالعات ترافیکی و تأییدیه از مرکز و صرفاً بر اساس دیدگاه خودشون این مسیر رو احداث کردن. پلیس کاملاً با این موضوع موافق بود و الان هم موافقه. پلیس به‌دلیل اینکه یکی از پارک‌های حاشیه‌ای دو طرف میرداماد که قبل از احداث مسیر دوچرخه در جای اون وجود داشت، در این حالت یکی از پارک‌ها حذف می‌شده و تردد در واقع تسهیل می‌شده، کاملاً پای کار قرار می‌گیره و حمایت می‌کنه. یعنی هر اقدامی صورت گرفته، با همکاری پلیس بوده. بعد از احداث مسیر هم شاید از این جهت که هیچکس نپذیرفته، این طرح موفق نبوده. فشار پلیس برای وجود این مسیر باعث شده که پروژه تداوم داشته باشه. حالا چرا پلیس به این امر پافشاری می‌کنه، دقیقاً به خاطر همون پارک حاشیه‌ای که قبلاً بوده و مشکل‌ساز بوده برای پلیس».

از متن مصاحبه یادشده استنباط می‌شود که حذف پارک حاشیه‌ای در هر دو سمت بلوار میرداماد، یکی از اهداف عمده ایجاد مسیر دوچرخه در بلوار میرداماد است که معاونت حمل و نقل و ترافیک انجام داده و پلیس راهور نیز کاملاً از این موضوع حمایت کرده است. بنابراین می‌توان عنوان کرد که یکی از برندگان اصلی و عمده این پروژه، پلیس راهور منطقه ۳ شهرداری تهران است. در تأیید این موضوع می‌توان به بخشی از مصاحبه انجام‌یافته با جناب سرهنگ رضایانه اشاره کرد که با تأکید بر این موضوع، عنوان می‌کند:

«با این حال ما در حال حاضر نیز موافق حضور مسیر دوچرخه هستیم. به خاطر اینکه مسیر دوچرخه، پارک حاشیه‌ای به سمت رو حداقل از بین برده. اگر این نبود پارک حاشیه‌ای بود که برای ما خیلی دردسرساز بود».

اما نباید از این مسئله غافل بود که عنصر حذف پارک حاشیه‌ای با ایجاد مسیر دوچرخه، راهکاری منطقی و معقولانه محسوب نمی‌شود و نمی‌توان به آن اتکا نمود. با این حال ایجاد مسیر دوچرخه شاید به لحاظ شکلی توانسته باشد پارک حاشیه‌ای یک سمت از لاین‌های کندرو را حذف کند، اما در واقعیت اینطور نیست. بنابراین جابه‌جایی مشکل به این صورت شکل گرفته است. در گفت‌وگویی که با جناب مهندس رثوفی، کارشناسی فنی حوزه معاونت حمل‌ونقل و ترافیک منطقه ۳ انجام شده است، به‌نوعی به این موضوع اشاره شده است. بخشی از مصاحبه انجام‌یافته با ایشان در زیر آمده است.

«از طرفی این مسئله هم هست که عنصر حذف پارک حاشیه‌ای، ایجاد مسیر دوچرخه نیست. در پاسخ به این سؤال باید خدمتتون بگم که ما خواستیم با یه تیر، دو نشون بزیم. گفتیم اینجا می‌خوایم پارک حاشیه‌ای رو حذف کنیم. اگه بتونیم مسیر دوچرخه لوپ داشته باشیم، یه لوپ بسته داشته باشیم. خوب ممکنه دوچرخه سوار بیاد از این مسیر استفاده کنه. اما اصل این قضیه دوچرخه، کار غلطیه که تو مناطق داره صورت می‌گیره. اینکه شما مسیر دوچرخه درست کنی و چند صباحی منتظر بمونی تا دوچرخه‌سوار بیاد ازش استفاده کنه، تصمیم غلطیه. شما باید دوچرخه‌سواری رو ترویج بدی. اینقد دوچرخه‌سوار زیاد بشه که از ما تقاضای مسیر کنن. یعنی تقاضا باید تاحدی باشه تا مسیر ایجاد بشه، در واقعیت اینطور نیست. بنابراین روال برنامه‌ریزی ما در این خصوص برعکس هستش.»

در مجموع می‌توان عنوان کرد که احداث مسیر دوچرخه، نه‌تنها تأثیری در پارک حاشیه‌ای نداشته است، بلکه آن را در کلیت محدوده تشدید کرده است. در واقع با چنین وضعیتی، نه اهداف مرتبط با شهرسازی انسان‌محور محقق شده است و نه پارک حاشیه‌ای به عنوان معضلی جدی و اساسی در محدوده مورد مطالعه از بین رفته یا حذف شده است.

تغییرات در وضعیت ایمنی ترافیکی

به دلیل اینکه بلوار میرداماد به لحاظ گذرگاهی، از اهمیت چشمگیری دارد و حجم زیادی از سفرهای شهروندان را شامل می‌شود و همچنین به خاطر اینکه وجود سه تا مد حمل‌ونقلی یعنی پیاده‌رو، مسیر سواره و مسیر دوچرخه در این خیابان واقع شده، بنابراین ایمنی تردد سواره، پیاده و دوچرخه‌سوار، جزء مقوله‌هایی است که گروه پژوهش بررسی کرده است. بررسی‌های مختلف اعم از نتایج پیمایش و مصاحبه‌ها نشان می‌دهد که وضعیت بلوار میرداماد از منظر ایمنی ترافیکی مطلوب نبوده، احداث مسیر ویژه دوچرخه نیز تاحد زیادی بر این مسائل دامن زده است. مصاحبه‌هایی که با کسبه‌های مختلف بلوار میرداماد انجام شده است، تاحدی گویای واقعیت هستند که به برخی از آنها در جدول زیر اشاره شده است.

جدول ۴- متن مصاحبه‌های مرتبط با اثرات پروژه بر وضعیت ایمنی ترافیکی

ردیف	متن مصاحبه
۱	اکثراً موتوروی هستن که ما هر روز شاهد هستیم که میزنه به عابر. یعنی هر روز شاهد این مسئله هستیم. مثلاً یکی می‌خواد بپاده رو بره مترو، موتوروی بهش می‌زنه. موتوروی‌ها هم خیلی متوقع هستن که این مسیر موتوروه و به نوعی شاکمی هم میشن و بوق میزنن موقع رد شدن عابر. و چون اینجا شمشاد (پوشش گیاهی و درختان) داره، موتوروی‌ها عابر رو نمیبینن و میزنن بهش.
۲	سال ۹۸ بود که فکر کنم این مسیر دوچرخه رو زدن. اصلاً دوچرخه خیلی کم و به‌ندرت می‌بینیم. شاید ۵ درصد تو اونجا دوچرخه تردد کنه. کارآمدی نداره که هیچ، خیلی مضره واقعاً. هم برا عابر پیاده‌ها بده و هم برای دوچرخه‌سوارها. دوتا شونم درگیر موتورسیکلتان. برای کسبه شاید چندان تأثیری بدی نداشته باشه، اما برای معبر سواره بده. چون مسیر رو تنگ کرده و تردد به سختی امکان‌پذیره. برای کسبه اینه که دور و اطراف جای پارک نیست.
۳	الان خودتون دارین می‌بینین که هر لحظه موتوروی از اونجا رد میشه. خیلی خطرناکه هم برای موتوروی‌ها و هم برای عابری پیاده. یه سری یه موتوریه جا پابیش گیر کرد به این آهن‌های کنار مسیر و به طرز فجیعی افتاد تو جدول و جوب. چندین بار هم دیدم که عابری وقتی می‌خوان رد شن، موتوروی‌ها به محض دیدن عابر، بهویی ترمز می‌کنن و می‌ترسونن عابری رو. خیلی وقتام که اصلاً عابر رو زدن. خودم به چشم خودم دیدم این چیزا رو.
۴	اصلاً یه مسیر خطرناکی شهرداری درست کرده که موتوروی‌ها با خیال راحت و تخته گاز میرن. عابر پیاده بدبخت حواسش که به اون نیست، پاش رو که میزاره، موتوریه بهویی رد میشه. چندین بار تصادف اتفاق افتاده.

می‌توان اذعان نمود که انواع مدهای حمل‌ونقلی افسارگسیخته در بلوار میرداماد شکل گرفته است که در مجموع وضعیت ایمنی ترافیکی آن را تحت‌الشعاع قرار داده است. در بخشی از پیمایش به این امر توجه شده و از پاسخگویان در این ارتباط پرسیده شده است که ایمنی ترافیکی و میزان تصادفات و خطرهای جانی ناشی از ایجاد مسیر دوچرخه، چه وضعیتی دارد. اطلاعات حاصل از پیمایش در اینباره در جدول زیر نشان داده شده است.

جدول ۵- تأثیرات پروژه بر ایمنی ترافیکی و میزان تصادفات

میزان تصادفات و خطرات جانی				ایمنی ترافیکی پیاده و سوار			
معتبر	درصد	فراوانی	گزینه‌ها	معتبر	درصد	فراوانی	گزینه‌ها
۶۰,۴	۵۸,۰	۱۱۶	افزایش یافته است	۶,۶	۶,۵	۱۳	افزایش یافته است
۳۴,۹	۳۳,۵	۶۷	تغییری نگردیده است	۶۱,۹	۶۱,۰	۱۲۲	تغییری نگردیده است
۴,۷	۴,۵	۹	کاهش یافته است	۳۱,۵	۳۱,۰	۶۲	کاهش یافته است
-	۴,۰	۸	بی پاسخ	-	۱,۵	۳	بی پاسخ
۱۰۰,۰۰	۱۰۰,۰۰	۲۰۰	مجموع	۱۰۰,۰۰	۱۰۰,۰۰	۲۰۰	مجموع

مطابق با اطلاعات جدول بالا، اکثریت پاسخگویان بر این امر تأکید کرده‌اند که احداث مسیر ویژه دوچرخه، تغییری در وضعیت ایمنی ترافیکی نداشته است. علاوه بر آن با احداث مسیر دوچرخه در بلوار میرداماد، میزان تصادفات و خطرهای جانی افزایش یافته است.

مسائل کالبدی - فضایی

بلوار میرداماد با حجم زیادی از فعالیت‌های تجاری مواجه است و در این باره تمرکز شدیدی در این محدوده وجود دارد. بسیاری از مراجعان و متقاضیان سفر به این محدوده نیز با هدف خریدن کردن به این محدوده سفر می‌کنند. بنابراین هرگونه اقدام مداخله‌ای ممکن است این عنصر مهم را تحت تأثیر خود قرار دهد. اطلاعات حاصل از پیمایش در این باره نشان می‌دهد که احداث مسیر دوچرخه در بلوار میرداماد، نقشی در رونق گرفتن فعالیت‌های تجاری نداشته است. یکی دیگر از مقوله‌هایی که در این باره مطرح است، مبلمان و منظر شهری است. برخی از اقدامات مداخله‌ای در شهرها به ویژه اقدامات از جنس شهرسازی انسان‌محور، در کنار عناصر محتوایی، عناصر شکلی و فیزیکی را نیز باید مدنظر قرار دهند؛ زیرا کالبد و محتوای یک شهر، به عنوان دوروی یک سکه هستند که همواره همدیگر را می‌توانند بازتولید کنند. اطلاعات حاصل از پیمایش انجام‌یافته در این باره نیز نشان می‌دهد که حدود ۹۰ درصد از کل پاسخگویان اعلام کرده‌اند که با احداث پروژه مسیر دوچرخه در بلوار میرداماد، تغییری در منظر و مبلمان شهری آن به لحاظ کیفیت ایجاد نشده است. اطلاعات حاصل از پیمایش در ارتباط با رونق یا بیرونقی فعالیت‌های تجاری و نیز منظر شهری و جذابیت محیطی با احداث مسیر دوچرخه در بلوار میرداماد در جداول زیر آمده است.

جدول ۶- تأثیرات پروژه بر رونق فعالیت‌ها و بهبود منظر شهری

تأثیرات پروژه بر بهبود منظر و جذابیت محیطی				تأثیرات پروژه بر رونق فعالیت‌های تجاری		
معتبر	درصد	فراوانی	گزینه‌ها	درصد	فراوانی	گزینه‌ها
۳۰	۳۰	۶	افزایش یافته است	۵,۵	۱۱	باعث رونق گرفتن آن‌ها شده است
۸۹,۹	۸۹,۵	۱۷۹	تغییری نکرده است	۸۵,۵	۱۷۱	تأثیر خاصی نداشته است
۷,۰	۷,۰	۱۴	کاهش یافته است	۹	۱۸	باعث کاهش رونق آن‌ها شده است
-	۰,۵	۱	بی پاسخ			
۱۰۰,۰۰	۱۰۰,۰۰	۲۰۰	مجموع	۱۰۰,۰۰	۲۰۰	مجموع

مسائل اجتماعی و فرهنگی پروژه

برحسب ماهیت این پژوهش و پروژه مسیر دوچرخه بلوار میرداماد، چهار مقوله آسیب‌های اجتماعی، کیفیت زندگی، گرایش به دوچرخه‌سواری و رضایت‌مندی از پروژه به عنوان مسائل اجتماعی در نظر گرفته و تأثیرات پروژه بر آنها سنجیده شده است. بر اساس مصاحبه‌های صورت‌گرفته با اهالی و نیز مسئولان حوزه اجتماعی شهرداری منطقه ۳ تهران، از جمله آسیب‌هایی که در بلوار میرداماد وجود دارد و بسیار به آن تأکید می‌شود، وجود کودکان کار و نیز زنان تن‌فروشی است که کم و بیش در این محدوده مشاهده می‌شود. خانم کریمیان‌پور ضمن تأکید بر این موضوع، چنین عنوان می‌کند: «همچنین در مورد آسیب‌های اجتماعی محدوده، عمده‌ترین شون وجود کودکان کار و نیز زنان تن‌فروشی است که در ساعاتی خاصی از اوایل شب فعالیت خود رو شروع می‌کنند. اینام از آسیب‌هایی است که این محدوده دارد».

نتایج حاصل از پیمایش در این باره نشان داد که تقریباً تمامی پاسخگویان بالغ بر ۹۸/۵ درصد از آنها بیان کرده‌اند که احداث مسیر دوچرخه در بلوار میرداماد، تغییری در آسیب‌های اجتماعی ایجاد نکرده است. تنها ۱/۵ درصد از پاسخگویان اعلام کرده‌اند که با احداث پروژه، آسیب‌های اجتماعی در محدوده کاهش یافته است. بدین ترتیب هیچ گزارشی مبنی بر افزایش آسیب‌های اجتماعی با احداث پروژه مسیر دوچرخه در بلوار میرداماد گزارش نشده است. خانم کریمیان‌پور، کارشناس حوزه معاونت اجتماعی و فرهنگی شهرداری منطقه ۳ تهران در ارتباط با آسیب‌های اجتماعی و امنیت دوچرخه‌سواران چنین عنوان می‌کند:

«عدم وجود امنیت دوچرخه‌سوار و نیز شیب اون، یکی از مسائلی است که مسیر بلوار میرداماد با اون مواجه هستش. حالا این رو هم اضافه کنیم که خانم‌ها به عنوان یک قشر عظیم نمی‌تونند به دلیل مسائل فرهنگی دوچرخه‌سواری کنن. عدم امنیت

دوچرخه‌سوار زیر پل به عنوان فضای بی‌دفاع شهری از دیگر مسائلی است که این مسیر با اون مواجه هستش».

همچنین از آنجا که تمامی اقدامات مداخله‌ای در شهرها در نهایت با هدف ارتقای کیفیت زندگی انسان‌ها و رفاه آنها مطرح شده و پروژه‌ی احداث مسیر دوچرخه بلوار میرداماد نیز از این قاعده مستثنی نیست، اثرات پروژه بر این مقوله نیز در پیمایش مدنظر قرار گرفته است. نتایج نشان می‌دهد که حدود ۸۱ درصد از پاسخگویان پیمایش بیان کرده‌اند که احداث مسیر دوچرخه در بلوار میرداماد، تأثیری در کیفیت زندگی اهالی آن نداشته است. اطلاعات مربوط به تأثیرات پروژه بر آسیب‌های اجتماعی و کیفیت زندگی در جداول زیر آمده است.

جدول ۷- تأثیرات پروژه بر آسیب‌های اجتماعی و کیفیت زندگی اهالی

تأثیرات پروژه بر کیفیت زندگی اهالی				تأثیرات پروژه بر آسیب‌های اجتماعی			
معتبر	درصد	فراوانی	گزینه‌ها	معتبر	درصد	فراوانی	گزینه‌ها
-	-	-	باعث بهبود کیفیت اهالی شده است	۱٫۵	۱٫۵	۳	باعث کاهش آسیب‌ها شده است
۸۰٫۹	۸۰٫۵	۱۶۱	تأثیر خاصی نداشته است	۹۸٫۵	۹۷٫۵	۱۹۵	تغییری ایجاد نشده است
۱۹٫۱	۱۹٫۰	۳۸	باعث اختلال در زندگی اهالی شده	-	-	-	باعث افزایش آسیب‌ها شده است
-	۰٫۵	۱	بی‌پاسخ	-	۱٫۰	۲	بی‌پاسخ
۱۰۰٫۰۰	۱۰۰٫۰۰	۲۰۰	مجموع	۱۰۰٫۰۰	۱۰۰٫۰۰	۲۰۰	مجموع

گرایش به دوچرخه‌سواری به عنوان مقوله دیگری است که بررسی گردیده و اثرات پروژه احداث مسیر دوچرخه بر آن سنجیده شده است. اطلاعات حاصل از پیمایش نشان می‌دهد که پروژه احداث مسیر ویژه دوچرخه از نگاه پاسخگویان، تأثیرات چندانی در گرایش به دوچرخه‌سواری نداشته است و حتی باعث کاهش دوچرخه‌سواری نیز شده است. اطلاعات و نتایج حاصل از سنجش میزان رضایتمندی از پروژه نشان می‌دهد که اکثریت پاسخگویان بیان کرده‌اند که از پروژه یادشده، ناراضی هستند. بنابراین می‌توان گفت که مردم به دلایل مشکلات متعدد ناشی از احداث مسیر دوچرخه در بلوار میرداماد، رضایت چندانی از آن ندارند. اطلاعات پیمایش درباره گرایش به دوچرخه‌سواری و میزان رضایتمندی از پروژه احداث مسیر ویژه دوچرخه در بلوار میرداماد در جداول زیر آمده است.

جدول ۸- گرایش به دوچرخه‌سواری و رضایتمندی از مسیر دوچرخه بلوار میرداماد

رضایتمندی از احداث مسیر دوچرخه				گرایش به دوچرخه‌سواری			
گزینه‌ها	فراوانی	درصد	درصد معتبر	گزینه‌ها	فراوانی	درصد	معتبر
کاملاً راضی هستم	۱۶	۸۰	۸۰,۳	تأثیر خاصی نداشته است	۱۲۳	۶۱,۵	۶۱,۸
تا حدی راضی هستم	۲۵	۱۲,۵	۱۳,۰	باعث افزایش دوچرخه سواری شده	۸	۴,۰	۴,۰
فرقی برابرم نمی‌کند	۱۴	۷,۰	۷,۳	باعث کاهش دوچرخه سواری شده	۶۸	۳۴,۰	۳۴,۲
تا حدی ناراضی‌ام	۱۱۶	۵۸,۰	۶۰,۱	بی‌پاسخ	۱	۰,۵	-
کاملاً ناراضی‌ام	۲۲	۱۱,۰	۱۱,۴	مجموع	۲۰۰	۱۰۰,۰	۱۰۰,۰
بی‌پاسخ	۷	۳,۵	-				
مجموع	۲۰۰	۱۰۰,۰	۱۰۰,۰				

همان‌طور که ذکر آن گذشت، سناریوی دوم با تأکید بر احیای مسیر ویژه دوچرخه در بلوار میرداماد مشخصاً با اقداماتی نظیر حذف موانع و محدودیت‌های رونق این مسیر و نیز پیوند با مسیرهای دوچرخه پیرامون به صورت یک مدل حمل‌ونقلی یکپارچه بررسی شد. در مجموع تأثیرات تحقق سناریوی تعدیل و احیای وضعیت موجود بلوار میرداماد جمع‌بندی شده و در شکل زیر به صورت اثرات مثبت و منفی نشان داده شده است.

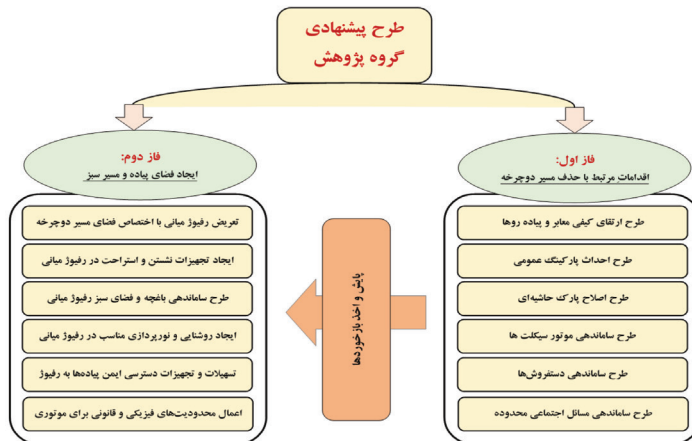

شکل ۹- تأثیرات تحقق سناریوی اول با رویکرد تعدیل وضعیت موجود

مشاهده می‌شود که هرچند در مقایسه با سناریوی اول، تأثیرات مثبت این سناریو نسبتاً بیشتر است، در مجموع آثار منفی زیادی در حوزه‌های سه‌گانه دارد. بنابراین تحقیق آن، چالش‌های اساسی برای محدوده به همراه خواهد داشت. از این جهت ضروری است که گروه پژوهش، سناریوی دیگری برای تدوین و طراحی کاربردی نهایی ارائه کند تا بتوان راه‌کارهایی پیشنهاد داد که ایجاد هرگونه اقدام مداخله‌ای در بلوار میرداماد با تأکید بر رویکرد شهرسازی انسان‌محور، بیشترین تأثیرات مثبت و کمترین تأثیرات منفی را به همراه داشته باشد.

نتیجه‌گیری و طراحی نظام کاربردی با طرح سناریوی سوم

نتایج بررسی‌ها نشان داد که وضعیت فعلی محدوده مورد مطالعه در قالب ارزیابی سناریوی اول، وضعیت مطلوبی نیست و بدیهی است که تداوم این وضعیت نیز به بقا و تداوم همان وضع نامطلوب در محدوده یادشده منجر خواهد شد. به همین ترتیب سناریوی دوم با عنوان سناریوی تعدیل وضعیت موجود، رویکرد احیای مسیر دوچرخه در بلوار میرداماد را در پیش گرفت که اثرات منفی آن بیشتر از اثرات مثبت بود. از این لحاظ ضروری بود که گروه پژوهش، سناریوی دیگری برای تدوین و طراحی کاربردی نهایی ارائه کند که نقاط ضعف سناریوهای قبلی را نداشته باشد و کمترین تأثیرات منفی را برای محدوده به ارمغان بیاورد. طرح پیشنهادی گروه پژوهش، اتخاذ «رویکرد تغییر وضعیت موجود» است. این طرح بر حذف مسیر دوچرخه و ارتقای کمی و کیفی فضای پیاده در بلوار میرداماد تأکید دارد و در این‌باره از رویکردهای آبی و اقدامات یکباره پرهیز و بر رویکرد تدریجی و بلندمدت تا رسیدن به یک فضای ایده‌آل برای سواره و پیاده تأکید دارد. طرح پیشنهادی گروه پژوهش در دو گام به شکل زیر ارائه می‌شود.

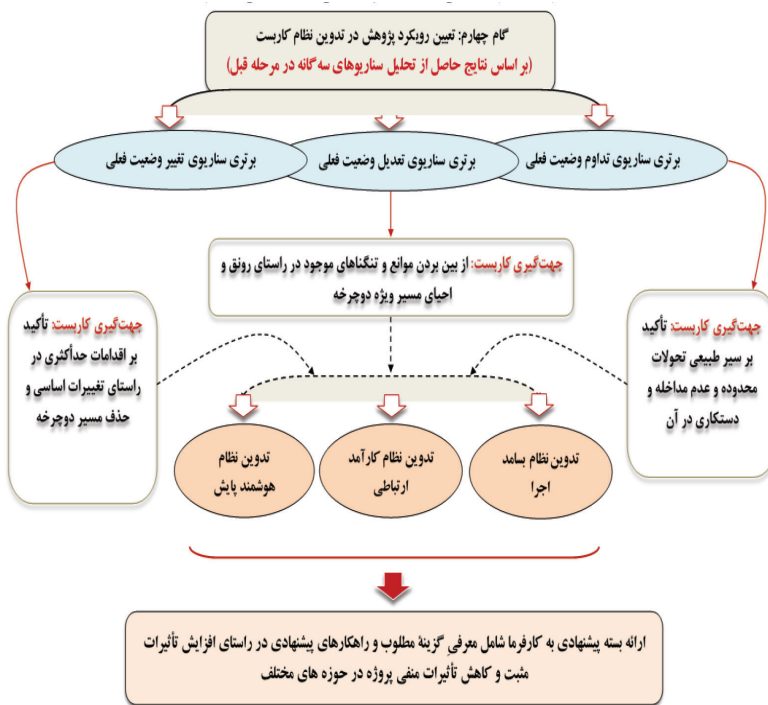

شکل ۱۰- طرح پیشنهادی گروه پژوهش

شکل بالا نشان می‌دهد که فاز اول شامل برخی اقداماتی است که همزمان با حذف مسیر دوچرخه می‌باید در دستور کار دستگاه متولی اجرای آن قرار گیرد. این اقدامات بیشتر به مسائلی مربوط می‌شود که در وضعیت فعلی بلوار میرداماد با حضور مسیر ویژه دوچرخه نیز مشاهده می‌شود. بعد از فاز اول، پایش و ارزیابی تأثیرات فاز اول انجام می‌گیرد و در صورت مثبت بودن بازخوردها، زمینه مهیا برای فاز دوم یعنی ایجاد فضای پیاده و مسیر سبز در رفیوژ میانی بلوار میرداماد می‌رسد.

نظام کارآمد ارتباطی

پس از ارائه طرح و اقدامات پیشنهادی در قالب نظام بسامد اجرا، یک نظام کارآمد ارتباطی نیز می‌باید برای انجام اقدامات مختلف تعریف شود. نظام کارآمد ارتباطی بیانگر وضعیتی است که ترسیم‌کننده میزان و نحوه مشارکت نهادها و گروه‌هایی است که مداخله آنها برای اقدام، لازم و ضروری است. از این رو سعی شد تا برنامه عملیاتی اقداماتی که گروه پژوهش در قالب نظام ارتباطی پیشنهاد کرده نیز ارائه گردد تا سهم بازیگران مختلف در اجرای بهتر آن مشخص گردد.

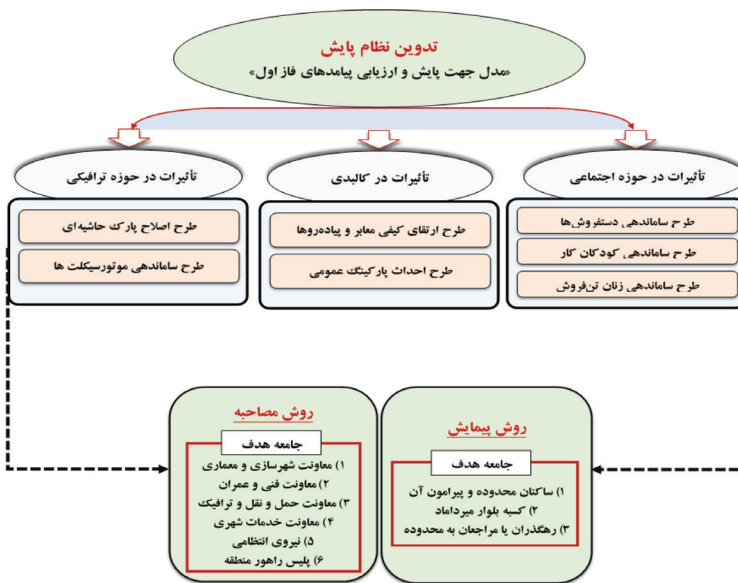

شکل ۱۱- نظام کارآمد ارتباطی برای طرح پیشنهادی

همان‌طور که مشاهده می‌شود، یک نظام کارآمد ارتباطی برای اقدامات طرح پیشنهادی گروه پژوهش از سه عنصر عمده سازمان شهرداری، ذی‌نفعان سازمانی و ذی‌نفعان فردی تشکیل شده است. انجام با برنامه و صحیح اقدامات طرح پیشنهادی با توجه به ماهیتی که دارند، مستلزم اتخاذ رویکرد مشارکتی بین افراد، گروه‌ها و نهادهای ذی‌نفع و ذی‌مدخل در آن است. یک نظام کارآمد ارتباطی می‌تواند پاسخگوی چنین رویکردی باشد که در شکل بالا برای گام ترسیم شده است. راه‌کارهای پیشنهادی گروه پژوهش در این نظام ارتباطی نیز برای اجرای اقدامات طرح پیشنهادی آمده است.

نظام پایش

پس از اینکه اقدامات فاز اول در قالب حذف مسیر دوچرخه مطرح شد و در دستور کار قرار گرفت، حال نوبت به ارزیابی و پایش تأثیرات این اقدامات می‌رسد. گروه پژوهش برای پایش ارزیابی و پایش اثرات گام اول، یک مدل روشی را پیشنهاد می‌دهد که به شکل زیر ارائه می‌شود.

شکل ۱۲- مدل پیشنهادی برای پایش و ارزیابی تأثیرات فاز اول طرح پیشنهادی

اقدامات مربوط به فاز اول در حوزه‌های مختلف اجتماعی، کالبدی - فعالیتی و حمل‌ونقل و ترافیکی مطرح شده است. برحسب ماهیت مقوله‌هایی که در پایش اثرات فاز اول مدنظر است، روش‌های پیمایش از ساکنان، کسبه، رهگذران و روش‌های مصاحبه‌ها برحسب مقوله‌های به‌دست‌آمده با معاونت شهرسازی و معماری، معاونت

فنی و عمران، معاونت حمل و نقل و ترافیک، معاونت اجتماعی و فرهنگی، معاونت خدمات شهری، نیروی انتظامی و پلیس راهور ناجا، مناسب‌ترین روش‌ها برای پایش اثرات معرفی شده است.

منابع

- ایزدی، محمدسعید (۱۳۸۹). «عناصر و اجزای متشکله شهر ایرانی اسلامی با تأکید بر فضاهای عمومی و کارکرد آنها». اولین همایش تبیین الگوهای شهرسازی و معماری اسلامی ایرانی. همدان.
- پاکزاد، جهان‌شاه (۱۳۸۵). «مبانی نظری و فرآیند طراحی شهری». وزارت مسکن و شهرسازی، معاونت شهرسازی و معماری. دبیرخانه شورای عالی شهرسازی و معماری. تهران: شهیدی.
- پوراحمد، احمد و دیگران (۱۳۹۱). «سنجش و مقایسه کیفیت پیاده‌راه در محله‌های هفت حوض و مقدم شهر تهران». مجله آمایش جغرافیایی فضا. دوره دوم، شماره ۶، صص ۳۷-۵۶.
- (۱۳۹۵). «تحلیل نقش پیاده‌راه‌های شهری در ارتقای سرزندگی فضاهای شهری (مطالعه موردی: پیاده‌راه ۱۷ شهریور تهران)». پژوهش‌های جغرافیایی برنامه‌ریزی شهری. دوره چهارم، شماره ۲، صص ۱۷۵-۱۹۵.
- توسلی، محمد و مهرداد شریعت (۱۳۸۷). «گسترش سیستم دوچرخه‌سواری جهت دستیابی به اهداف مدیریت تقاضای حمل و نقل، نمونه موردی: شهر قم». هشتمین کنفرانس مهندسی حمل و نقل و ترافیک، سازمان حمل و نقل و ترافیک شهرداری تهران، تهران، ایران.
- حاتمی‌نژاد، حسین و یوسف اشرفی (۱۳۸۸). «دوچرخه و نقش آن در حمل و نقل پایدار شهری، نمونه موردی: شهر بناب». مجله پژوهش‌های جغرافیای انسانی. شماره ۷۰، صص ۴۵-۶۳.
- حبیبی، محسن (۱۳۷۹). «فضای شهری و حیات مدنی». نشریه هنرهای زیبا. شماره ۷، صص ۲۱-۳۳.
- سلطانی، علی و سمانه شریعتی (۱۳۹۲). «بررسی مشوق‌ها و بازدارنده‌های استفاده از دوچرخه در حمل و نقل درون‌شهری: مطالعه موردی شهر اصفهان». نشریه معماری و شهرسازی ایران. سال چهارم، شماره ۵، صص ۶۳-۷۳.
- عاشوری، علی (۱۳۸۹). «پیوند منظرین انسان با محیط: بررسی نقش پیاده‌راه در حیات شهر». ماهنامه منظر. دوره دوم، شماره هشتم، صص ۴۴-۴۷.
- فلاح منشادی، الهام؛ حبیبی، سارا و امیرروحو (۱۳۹۱). پیاده‌راه‌های شهری، از ایده تا عمل؛ ارزیابی پیاده‌راه بازار شهر تهران. نامه معماری و شهرسازی. شماره ۹، صص ۴۵-۶۳.

قربانی، رسول و محمد جام‌کسری (۱۳۸۹). «جنبش پیاده‌گستری، رویکردی نو در احیا مراکز شهری؛ مورد مطالعه: پیاده‌راه تربیت تبریز». نشریه مطالعات و پژوهش‌های شهری منطقه‌ای. دوره ششم، شماره ۶، صص ۵۵-۷۲.

کوکبی، لیلا، کوکبی، لیلا؛ ایزدی خرامه، حسن؛ عبداللهی، رحمت‌الله و رقیه سلیمانی (۱۳۹۱). «حیات جمعی در فضای عمومی سبز راه، نگرشی بر تنوع فرهنگی اجتماعی استفاده از فضا؛ مطالعه موردی: پارک خطی باغ بلند شیراز». مجله پژوهش و برنامه‌ریزی شهری. سال سوم، شماره ۱۱، صص ۹۷-۱۱۴.

کنف‌لاخر، هرمان (۱۳۸۱). اصول برنامه‌ریزی (طراحی) تردد پیاده و دوچرخه. ترجمه دکتر فریدون قریب. تهران: دانشگاه تهران.

محمودی‌نژاد، هادی (۱۳۸۹). فضا و مکان در طراحی شهری. تهران: هله و طحان، چاپ دوم.

مدنی‌پور، علی (۱۳۸۷). طراحی فضای شهری. شرکت پردازش و برنامه‌ریزی شهری.

مدیری، آتوسا و سجاد ابادزلو (۱۳۸۹). «پایداری حمل‌ونقل: گسترش و بهبود دوچرخه‌سواری در منطقه آزاد ارس». نخستین همایش توسعه شهری پایدار.

مکلاران، اندرو (۱۳۹۰). ایجاد فضای شهری؛ ساخت‌وساز املاک و برنامه‌ریزی شهری. ترجمه دینی همدانی و دیگران. تهران: معانی.

نصیری، اسماعیل (۱۳۸۸). جهانی شدن و چالش‌های شهر و شهرنشینی در کشورهای در حال توسعه؛ بارویکردی بر راهبردهای عملیاتی در شهرهای ایران. تهران: گنج هنر، پرهام نقش و رمزبازی، مریم و کیانوش ذاکر حقیقی (۱۳۹۵). «حمل‌ونقل و توسعه پایدار». کنفرانس بین‌المللی پژوهش‌های نوین در عمران، معماری و شهرسازی.

- Bonham J., and Wilson A. (2012). *Bicycling and the Life Course: The Start- Stop- Start Experiences of Women Cycling*, International Journal of Sustainable Transportation, 6:4, pp. 213-195.
- Cavill, N., Biddle, s., Sallis, J.F. (2001). "Health enhancing physical activity for young people: statement of consensus of the United Kingdom expert consensus conference". *Pediatric Exercise Science*, 13, 20-25.
- Litman T. (2009) *Well Measured Developing Indicators for Comprehensive and Sustainable Transport Planning*, Victoria Transport Policy Institute, Canada. [http:// www.vtpi.org/](http://www.vtpi.org/).
- Maibach, E. Steg, L. Anable, J. (2009). Promoting physical activity and reducing climate change: Opportunities to replace short car trips with active transportation, *Preventive medicine*, 49(4): 326-327.
- Moudon, AV., Chanam L., Allen D. Cheadle, CW. Collier, DJ., Thomas LS. and Robert D. (2005). *Cycling and the built environment, a US perspective*,

- Transportation Research Part D: Transport and Environment, 3 :10, pp. 261-257.
- Nasrudin.N & Nor.A, (2013). "Travelling to school: transportation selection by parents and awareness towards sustainable transportation", The 3rd International Conference on Sustainable Future for Human Security, SUSTAIN 2012, 3-5 November 2012, Clock Tower Centennial Hall, Kyoto University, JAPAN, Procedia Environmental Sciences, Volume 17, 2013, Pages 392-400.
- Parkina, J. Meyers, C. (2010). The effect of cycle lanes on the proximity between motor traffic and cycle traffic, Accident Analysis and Prevention, 42(1): 159-165.
- Pucher, J. Buehler, R. (2006). Why Canadians Cycle More than Americans: A Comparative Analysis of Bicycling Trends and Policies, Transport Policy 13(3): 265-279.
- Pucher, J. Komanoff, C. Schimek, P. (1999). Bicycling renaissance in North America? Recent trends and alternative policies to promote bicycling, Transportation Research Part A: Policy and Practice, 33(7): 625-654.
- Rassafi, a., and Vaziri, M. (2005). T Sustainable transport indicators: Definition and integration, International Journal of Environmental Sciences, vol. 2, no. ,1, PP 83-96.
- Victoria Transport Policy Institute .(2009). "Generated traffic and induced travel implications for transport planning", USA.
- Zhou, J. (2012). Sustainable transportation in the US: A review of proposals, policies, and programs since 2000. Frontiers of Architectural Research, 1(2), 150-165.

ارزیابی تأثیرات اجتماعی و فرهنگی بازطراحی میدانی شهر کرج مطالعه موردی: میدان استقلال (اسبی)

صلاح‌الدین قادری

دانشیار گروه جامعه‌شناسی دانشگاه خوارزمی

salahedin.gh@khu.ac.ir

نورالدین فراش خیالو

دانشجوی دکتری جمعیت‌شناسی

n_farrash@yahoo.com

سمانه علی‌بخشیان

دانشجوی کارشناسی ارشد جامعه‌شناسی دانشگاه خوارزمی

samaneh.bakhshian8835@gmail.com

چکیده

پژوهش حاضر از نوع پژوهش‌های ارزیابی تأثیرات اجتماعی و فرهنگی است که با هدف شناسایی تأثیرات طرح بازطراحی میدان استقلال شهر کرج، شناسایی ذی‌نفعان، بستر اجتماعی پروژه، واکنش‌های ممکن به پروژه، سناریوهای پیش روی طرح و... انجام گرفته است. مباحث مفهومی و نظری پشتیبان مطالعه اتاف، مباحث نظری حوزه اتاف و فضاهای عمومی شهری و الزامات طراحی آنهاست. روش اجرای پروژه از نوع ترکیبی (کمی و کیفی) با تأکید بر مطالعات میدانی مبتنی بر پیمایش، مصاحبه فردی و گروهی، بررسی اسناد و مطالعات تطبیقی است. روش تحلیل یافته‌ها مبتنی بر روش‌های تحلیلی و توصیفی، تحلیل محتوا، سناریونویسی و تحلیل ذی‌نفعان است. یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد که ساکنان محلی تاحدود زیادی با اجرای طرح موافق هستند. در میان ذی‌نفعان دارای قدرت بالا و تأثیرگذاری بالا (پلیس راهور، معاونت ترافیک، سازمان سیما و منظر و همچنین سازندگان محلی)، مخالفت با اجرای طرح پیشنهادی معاونت شهرسازی زیاد است و طرح را عامل ایجاد ترافیک و شلوغی بیشتر میدانند. بر اساس چهار سناریوی پیش روی طرح، سناریوی تعدیل مورد تأیید مطالعه اتاف است و پیشنهادهایی در راستای این سناریو ارائه شده است.

واژه‌های کلیدی: ارزیابی تأثیرات اجتماعی، تأثیرات فرهنگی، تأثیرات محیط‌زیستی و تأثیرات اقتصادی. میدان استقلال کرج،

بیان مسئله

میدان شهری، فضایی است با سوابق ویژه تاریخی، یادبودها و آثاری از رخدادهای دوران گذشته شهر که چون خاطرهای محترم و مشترک برای شهروندان محسوب می‌شود. میدان شهری با شبکه معابر شهر پیوند دارد و مانند مفصل‌های آن عمل می‌کند و نقطه مکث آن به شمار می‌رود. بهره‌وری بیشتر از قابلیت‌های فضاهایی ترافیکی (از جمله میادین شهری) که مدتها فقط منحصر به تعداد خودروها و سرعت حرکت آنها می‌شد، پدیده‌ای جدید است. میدان ترافیکی، مرکز عملکرد جهت‌یابی و نبض شبکه ارتباطی محسوب می‌شود. اما در عین حال می‌توان یک فضای عمومی تلقی کرد که با ایجاد مکث، ایجاد فضایی سرزنده، نوستالژیک، مفرح و... محلی برای تعاملات اجتماعی و شکل‌گیری مناسبات اجتماعی باشد. امروزه با توجه به اهمیت اوقات فراغت، فرصت مناسبی به دست آمده است تا با نوسازی میدانهای قدیمی و احداث میدانهای جدید، امکانات مطلوبی برای گذران اوقات فراغت به شهروندان داده شود.

نکته مهم در این زمینه، آن است که آیا در طرحی که برای بالا بردن جنبه اجتماعی و فرهنگی میدان ارائه می‌شود، انتظارها و سلیقه‌های گروه‌های مختلف مردم به اندازه کافی رعایت می‌شود یا خیر؟ آیا ذی‌نفعان و بهره‌مندان و یا بازندگان این طرح مشخص می‌شود یا خیر؟ آیا به صرف اهداف خوب و نیک درباره توسعه فضاهای اجتماعی و فرهنگی حول یک میدان یا درون یک میدان، هر طرحی را باید پذیرفت؟ یا اینکه ممکن است طرح با هدف ایجاد فضای اجتماعی، فضای فراغتی بهتر و ایجاد تعاملات اجتماعی طراحی شود، اما به دلیل بستر اجرای طرح، چنین تأثیراتی نه تنها به دست نیاید، بلکه خود عاملی برای کاهش کیفیت زندگی در آن محدوده باشد. در اینجا تفاوت آشکاری میان طراحی شهری، تأثیرات اجتماعی و معماری و سایر هنرها به طور مشخص روشن می‌شود؛ زیرا برای مردم، میدان شهری، فضایی است که از آن استفاده‌های مختلفی می‌شود و این قابلیت در استفاده روزانه مردم از آن مشخص خواهد شد. امروزه در شهرهای ما، میدان‌هایی طراحی شده که برگرفته از ذوق معماری و ابتکارات شهرسازی و معماری داخلی نیست (ر.ک: کارمونا و دیگران، ۱۳۸۸). یکی از الگوهای علمی و معرفت‌شناختی برای تعیین اینکه طراحی یا بازطراحی یک میدان می‌تواند اهداف اجتماعی و فرهنگی خود را تأمین کند یا خیر و همچنین چه تأثیرات خواسته و ناخواسته مثبت و منفی دارد، انجام مطالعات ارزیابی تأثیرات اجتماعی (اتاف) است.

طرح بازطراحی میدان استقلال بخشی از طرح بازطراحی میادین سه‌گانه شهر کرج (شهید مدنی، مهران و استقلال)، بخشی از طرح بزرگی است که شرکت مهندس مشاور معمار و شهرساز پارت با عنوان «طراحی میدان‌های شهری کرج»

در سال ۱۳۹۸ انجام داده است. هدف اصلی این طرح، «دستیابی به شبکه‌ای از فضاهای عمومی با کیفیت، مردم‌پذیر، چشم‌نواز و روح‌نواز» (مهندس مشاور معمار و شهرساز پارت، ۱۳۹۸: ۱۵۳) بوده است. در این طرح، مجموعه‌ای از اقدامات پیشنهاد شده‌اند که مهمترین آنها عبارتند از: احداث بازارچه‌های روز و صنایع دستی در معبر جنوبی پارک ایران زمین، ایجاد عرصه همگانی هنری از طریق احداث المان‌های هنری در معبر شرقی پارک ایران زمین، احداث پارکینگ طبقاتی در ضلع غربی میدان استقلال، اتصال و ارتباط میان جزیره میانی و پارک ایران زمین از طریق تنوع در کف‌سازی مسیر سواره و احداث رواق، صفه، آرام‌سازی مسیر سواره از طریق تنوع در کف‌سازی و...

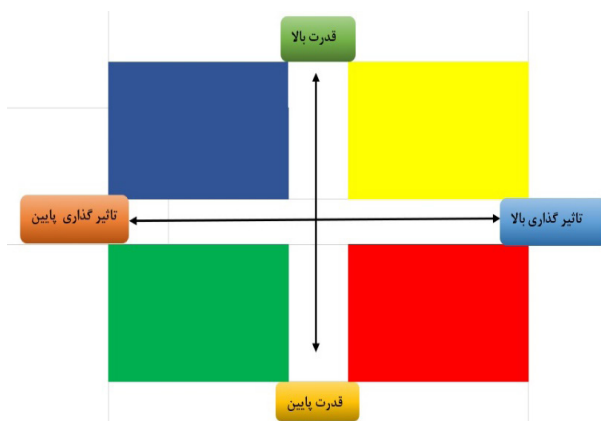
در بحث از اجرای پروژه بازطراحی میداین شهری (میدان استقلال کرج)، دو مسئله اصلی وجود دارد که ضرورت اجرا نشدن پروژه قبل از انجام مطالعات اتاف را نشان می‌دهد: ۱- شناسایی نشدن ذی‌مدخلان و میزان تأثیرگذاری آنها بر اجرای موفق طرح ۲- مشخص نبودن ناحیه کور، ناحیه ناشناخته و ناحیه پنهان بر اساس مدل جوهری مشارکت.

وضعیت پروژه	شناخته شده برای عموم مردم	ناشناخته برای عموم مردم
شناخته شده برای شهرداری	ناحیه باز: شناخته شده برای هر دو طرف واکنشهای متقابل	ناحیه کور: مقامات می‌شناسند اما مردم نمی‌شناسند هدف پروژه عملکرد پروژه
ناشناخته برای شهرداری	ناحیه پنهان: مردم می‌دانند اما مقامات نمی‌دانند	ناحیه ناشناخته: نه مقامات می‌دانند و نه مردم پیامدها

شکل ۱- مدل پنجره جوهری تأثیرات

پروژه بازطراحی میداین شهری استقلال در تکمیل طرح تفصیلی و جامع شهر و تحقق اهداف سند چشم‌انداز شهر و انضباط شهری در منطقه ۱ کرج، ارتقای کیفیت زندگی و ارتقای کاربری‌های آنها انجام می‌گیرد. با این حال با توجه به بافت ناهمگون متأثر از این پروژه، شرایط و واکنش‌های متفاوت آنها به پروژه و نتایج آن و همچنین شکل اجرای پروژه توسط شهرداری، آثار و پیامدهای متفاوتی از اهداف پیش‌بینی شده برای آن شکل گرفته است. برای مثال با توجه به شرایط، قدرت و موقعیت گروه‌های مختلف متأثران، میزان و چگونگی تأثیرپذیری آنها از پروژه متفاوت است. بنابراین به نظر می‌رسد که به دلیل شناخته نشدن ذی‌مدخلان و نوع قدرت آنها قبل از اجرای پروژه، باید مطالعه اتاف صورت

گیرد تا ذی‌مدخلان و میزان قدرت تأثیرگذاری آنها برآورد شود. از اینرو مدل زیر در شناسایی تأثیرگذاری ذی‌نفعان ترسیم شده است.

شکل ۲- مدل تأثیرگذاری ذی‌نفعان

بنابراین با توجه به تغییر بازطراحی شهری میدان استقلال علی‌رغم اهداف اولیه و پیش‌بینی‌های اولیه، تبعاتی در حوزه اجتماعی خواهد داشت که به برخی از آنها اشاره شده است. این موارد می‌تواند مصادیق مباحث بالا باشد. در محدوده میدان استقلال:

الف) مسیر منتهی به میدان استقلال بزرگراه چمران است و یکی از شریان‌های اصلی بخش شرقی کرج است که مسیر ورود به منطقه عظیمه از تهران و جاده چالوس است. در زمان‌های عصرگاهی و صبحگاهی، مسیر پرتردد و پرتراffیکی است.

ب) احداث بازارچه‌های روز و صنایع دستی در معبر جنوبی پارک ایران زمین منجر به ایجاد جاذبه سفر شهری و جذب جمعیت بیشتر در محدوده شده، علاوه بر آن ایجاد برج تجاری مسکونی دارای مجوز کمیسیون ماده ۵ در ضلع شرقی میدان، تراکم جمعیتی را بالا می‌برد.

ج) ایجاد عرصه همگانی هنری از طریق احداث ایمن‌های هنری در معبر شرقی پارک ایران زمین

د) اتصال و ارتباط میان جزیره میانی و پارک ایران زمین از طریق تنوع در کف‌سازی مسیر سواره و احداث رواق، صفه و عامل ایجاد اتصال و مکث در محدوده میدان خواهد شد.

ه) آرامسازی مسیر سواره از طریق تنوع در کف‌سازی به کاهش سرعت عبوری میدان کمک می‌کند اما از سوی دیگر می‌تواند به انباشت ترافیک در محدوده منجر شود.

بر این اساس مهمترین پرسش‌های انا در این طرح عبارتند از:

محدوده اجرای بازطراحی شهری میدان استقلال در محله عظیمیه کرج، دارای چه نیم‌رخ اجتماعی است و نگرش شهروندان، کسبه و صاحبان سرمایه و املاک به اجرای این پروژه چیست؟ تا چه اندازه از اجرای آن رضایت دارند و تا چه اندازه مخالف اجرای آن هستند؟
پروژه بر ارتقاء یا کاهش کیفیت زندگی در محلات عظیمیه، چه تأثیرات مثبت یا منفی دارد؟

طرح پیشنهادی بازطراحی، چه تأثیراتی بر ارتقای مؤلفه‌های فرهنگی و هویتی شهر کرج، تقویت ابعاد نمادین محدوده میدان‌ها و آشنایی با صنایع دستی و مصنوعات فرهنگی شهر کرج و استان البرز خواهد داشت؟
پروژه، چه نقشی در ایجاد پایداری محلی، کنترل آسیب‌های اجتماعی، تقویت و حضور اجتماعی در فضاهای عمومی شهری، نشاط و تقویت سرمایه‌های اجتماعی و آشنایی بیشتر همسایگان با همدیگر و... در محدوده میادین و اطراف آن خواهد داشت؟

با اجرای پروژه، ساختار کالبدی شهر و منظر شهری و الگوهای توسعه شهری منطقه و شهر کرج، چه وضعیتی خواهد یافت و مهمترین تأثیرات ترافیکی طرح بر وضعیت ترافیک منطقه و شهر کرج چه خواهد بود؟
مهمترین راهکارهای عملی و اجرایی برای اجرای بهتر پروژه در راستای کاهش تأثیرات منفی، تقویت تأثیرات مثبت، پذیرش پروژه و جلب مشارکت عمومی کدامند؟

پیشینه تجربی و مفهومی پژوهش

ارزیابی تأثیر اجتماعی، رویکردی معرفت‌شناختی و تحلیلی برای تصمیم‌گیری بهتر، هزینه‌کرد بهینه سرمایه‌ها (مالی، محیطی، اجتماعی و فرهنگی) در راستای توسعه بهتر و حفظ پایداری اجتماعی است. این اصول، همپوشانی قابل ملاحظه‌ای با ارزش‌های کلیدی مندرج در اصول بین‌المللی انا دارند (سرنی، ۱۳۹۹: ۲۲).

مطالعه ارزیابی تأثیرات اجتماعی و فرهنگی میدان‌های شهری در شهرداری تهران سابقه ده‌ساله دارد و پروژه‌های خاصی در این زمینه به انجام رسیده است (ر.ک: محمدی‌مجد، ۱۳۹۵؛ ساسان‌پور، ۱۳۹۳؛ ابراهیمی، ۱۳۹۱؛ فاضلی و علی‌خواه، ۱۳۹۱؛ پورصباغ، ۱۳۹۲؛ حبیب‌زاده، ۱۳۹۳؛ سرور، ۱۳۹۶). این مطالعات از الگوهای مختلفی برای انجام ارزیابی تأثیرات اجتماعی و فرهنگی بازطراحی میادین استفاده کرده‌اند و تأثیرات این طرح‌ها را بر اساس حوزه‌هایی خاص تعیین کرده‌اند. برای مثال یکی از این الگوها، تقسیم‌بندی تأثیرات بر اساس حوزه‌های مختلف

اقتصادی، اجتماعی، محیط‌زیستی، روانشناختی و اجتماعی و فرهنگی است. در الگوی دوم که در برخی مطالعات به کار گرفته شده است، به تأثیرات اجتماعی مثبت و منفی پرداخته شده و سایر حوزه‌های ذیل تأثیرات مطرح شده است. در ادامه به نتایج دو مطالعه در این حوزه پرداخته شده است.

از جمله مطالعاتی که با الگوی اول به بررسی تأثیرات بازطراحی میدین پرداخته است، مطالعه «ارزیابی تأثیرات اجتماعی و فرهنگی طرح بازپیرایی میدان دوم نازی‌آباد تهران» است که داریوش محمدی‌مجد در سال ۱۳۹۵ انجام داده است. مهمترین پیامدهای طرح بازپیرایی میدان دوم نازی‌آباد عبارتند از:

- ۱- **تأثیرات اقتصادی:** کاهش یا افزایش رونق اقتصادی، هدررفت سرمایه مالی شهرداری، کاهش یا افزایش قیمت املاک و مستغلات محدوده؛
- ۲- **تأثیرات محیط‌زیستی:** قطع یا خشک شدن اشجار قدیمی و از بین رفتن فضای سبز؛

۳- **تأثیرات روانشناختی:** از بین رفتن حس خاطره‌انگیزی میدان، کاهش آرامش و احساس روانی ساکنان و کسبه و کاهش احساس امنیت؛

۴- **تأثیرات اجتماعی و فرهنگی:** افزایش ناامنی و آسیب‌های اجتماعی، کاهش حضور مردم در محدوده، افزایش حضور معتادان و اراذل و اوباش، از بین رفتن حس تعلق مکانی و هویت تاریخی میدان، افزایش ناراضیاتی از مدیریت شهری و بهبود سیمای بصری و کیفیت دید؛

۵- **تأثیرات حوزه حمل‌ونقل و ترافیک:** ایجاد اختلال در تردد عابران و خودروها، افزایش ترافیک، بهبود حمل‌ونقل پیاده و اولویت پیاده بر سواره به عنوان ارزش فرهنگی.

از جمله مطالعاتی که با الگوی دوم انجام گرفته است، «ارزیابی تأثیر اجتماعی پروژه ساماندهی میدان امام خمینی (ره)» است. این پروژه با هدف احیای هویت تاریخی میدان امام خمینی و تبدیل آن به مرکز تاریخی- فرهنگی و توریستی، بهتر شدن شرایط زندگی افراد ساکن در اطراف میدان، طراحی آسیب‌زای شهری و بهتر شدن شرایط زندگی افراد ساکن در اطراف میدان، طراحی و اجرا شده است. بر اساس نتایج مطالعه گروه اتاف، برندگان اصلی این پروژه، ساکنان منطقه ۱۲، شهرداری منطقه ۱۲، اداره راهنمایی و رانندگی، نیروی انتظامی و سازمان زیباسازی شهر تهران و بازندگان پروژه، دستفروشان میدان امام خمینی، موتوری‌ها و صنف الکتریکی میدان هستند. همچنین بر اساس نتایج مطالعه اتاف، مهمترین تأثیرات مثبت پروژه عبارتند از: کاهش آسیب اجتماعی، تغییر در فرصت‌های گذران اوقات فراغت، شادابی و سرزندگی ساکنان، افزایش حس تعلق به محله، افزایش رضایت از شهرداری، جذب گردشگر، بهبود چشم‌انداز ظاهری، بهبود و ساماندهی وضعیت حمل‌ونقل و افزایش قیمت ملک و املاک.

همچنین مهمترین تأثیرات منفی این پروژه، اختلال در زندگی روزمره و الگوهای آمد و شد، شکل‌گیری نگرش منفی علیه پروژه و تغییر مرکزیت تجاری است. با توجه به این دو الگوی بررسی تأثیرات طرح‌های بازطراحی میدین، در ادامه بر اساس مرور کلی بر مطالعات انجام‌گرفته، به مهمترین تأثیرات اجتماعی و فرهنگی بازطراحی بازپیرایی و ساماندهی میدین پرداخته می‌شود. همان‌طور که در بالا گفته شد، هدف اصلی از بررسی پیشینه، عمل به یکی از وظایف انجام پژوهش در راستای ویژگی انباشتی بودن علم و از سوی دیگر اخذ مفاهیم حساس و راهبر برای اجرای پروژه است. از این‌رو در ادامه، مهمترین تأثیراتی که اکثر مطالعات صورت‌گرفته درباره ارزیابی تأثیرات مداخلات توسعه در میدین (بازطراحی، بازپیرایی و ساماندهی) به آن اشاره کردند، به صورت جمع‌بندی و خلاصه در جدول زیر ارائه شده است.

**جدول ۱- جمع‌بندی مهمترین تأثیرات اجتماعی، اقتصادی، فرهنگی
و محیط‌زیستی میدین در مطالعات پیشین**

حوزه تأثیرات	نوع تأثیر	تأثیرات مثبت	تأثیرات منفی
اجتماعی	ارتقاء/ تنزل کیفیت زندگی	افزایش ظرفیت‌های اجتماعی، تفریحی و فراغتی میدین	کاهش دسترسی‌ها، ایجاد کاربری‌های عامل آلودگی‌های صوتی و...؛ ایجاد فضاهای سبز در محدوده میدان محلی برای گسترش آسیب‌های اجتماعی
	ارتقاء/ کاهش عدالت در شهر با تأکید بر مناسب‌سازی نکردن معابر برای معلولان و ادغام نکردن اجتماعی معلولان در این فضاها	افزایش دسترسی به خدماتی از جمله مراکز تفریحی و فراغتی، دسترسی به حمل‌ونقل عمومی، تسهیل ارتباطات اجتماعی و...؛ عامل جذب و ادغام اجتماعی بیشتر ساکنان و بافت اجتماعی میدین	بی‌توجهی به گروه‌های خاص مانند معلولان
	کاهش/ افزایش احساس امنیت به دلیل گسترش آسیب‌های اجتماعی در فضاهای ایجادشده در بازطراحی میدین	افزایش نظارت اجتماعی رسمی و غیر رسمی، حضور اجتماعی مردم و چشم‌های خیابان	پاتوق شدن فضاهای جدید طراحی‌شده در محدوده میدین به محل اجتماع ارادل و اوباش، معتادان، کارتون خواب‌ها
شهرسازی	ارتقاء/ کاهش دید و منظر شهری و کیفیت محیطی	مطلوبیت کالبد و فضای اطراف میدین؛ زیبایی بصری، مطلوبیت محیطی، توسعه فضاهای سبز و ارتقای وضعیت محیط‌زیستی	رشد و توسعه برجسازي، مگامال‌ها، کاربری‌های جاذبه سفر و هر سازه دیگری که خط آسمان را کاهش دهد و منجر به کاهش دید و منظر شهری شود.

حوزه تأثیرات	نوع تأثیر	تأثیرات مثبت	تأثیرات منفی
اقتصادی	کاهش / رونق اقتصادی محدوده از جمله کاهش / ارتقای وضعیت کسب و کار و درآمد و کاهش / ارتقای ارزش املاک و مستغلات	کسب و کارهای جدید در محدوده میدان رونق می‌گیرد و یا کسب و کارهای موجود ارتقا می‌یابد، فروش مغازه‌ها، افزایش و سودآوری بیشتر اقتصادی؛ دلیل ایجاد کاربری‌های خاصی مانند فضای سبز و دلنشین شهری، کاهش آسیب‌های اجتماعی، شلوغی و... باعث ارتقای قیمت زمین و مسکن	کاهش رونق اقتصادی، هم در بخش کسب و کار محدوده و هم ارزش زمین و مسکن در محدوده
فرهنگی	ارتقاء / تنزل عملکرد فرهنگی و هویتی میدان	ایجاد نمادهای و المان‌های جدید، ایجاد دسترسی‌ها یا محدودیت‌های دسترسی، رونق فعالیت‌های فراغتی و فرهنگی، اجرای مراسم و تشریفات خاص در حاشیه میادین و تقویت حضور اجتماعی این میادین و...	از بین رفتن المان‌های خاطره‌انگیز، کاهش حضور اجتماعی و تعاملات اجتماعی مردم در محدوده، از بین رفتن تندیس‌ها و آثار خاصی که به عنوان نشانه‌های میدان هستند.
	تنزل / تقویت هویت کالبدی و محلی و ارتقای خوانایی شهری	به دلیل ساخت ظاهری و کاربری‌های خاصی که دارند، نوعی هویت کالبدی و محلی ایجاد می‌کنند و عاملی در خوانایی شهری	هر نوع دستکاری در ساخت ظاهری و کاربری‌های خاص می‌تواند باعث کاهش هویت محلی و خوانایی شهری شود.
محیط‌زیستی	ارتقاء / تنزل وضعیت محیط‌زیستی	افزایش یا کاهش وضعیت ترافیکی و تردد در محدوده میدان، از بین رفتن فضای سبز یا قطع اشجار یا کاشت درختان و اشجار جدید در محدوده، کاهش آلودگی صوتی و میزان آلاینده‌های هوا	بر اساس ایجاد جاذبه سفر در محدوده میدان و تبدیل شدن میدان به جولانگاه خودروها

مدل مفهومی پژوهش مربوط به میدان استقلال منبعث از مباحث نظری مربوط به نقش اجتماعی و فرهنگی میادین شهری و مباحث فضاهای عمومی شهری است.

مفاهیم نظری

یکی از اصلترین رویکردهای نظری که می‌تواند از جنبه‌های مختلف تبیینی و تحلیلی در مطالعات ارزیابی تأثیرات اجتماعی و فرهنگی در ساماندهی و بازطراحی میادین با رویکرد با اولویت دادن انسان‌محوری به کار می‌رود، نظریه‌های مربوط به فضای عمومی شهری است.

فضاهای عمومی شهری

با توجه به پیچیدگی زندگی شهری، گسترش خودرو، تجاری شدن فضاهای شهری و... که همگی عامل محدودیت حضور اجتماعی شهروندان و برقراری رابطه اجتماعی میان آنها است، شهرها، نیازمند فضاهای کالبدی خاصی هستند. از جمله مهمترین فضاهایی که در شهرها به منظور برآورده ساختن نیاز به برقراری رابطه طراحی و توسعه می‌یابند، فضاهای عمومی شهری است. در اینجا به چند تعریف از فضای عمومی که مبتنی بر کارکرد فضاهای عمومی از دیدگاه روانشناختی، جامعه‌شناختی و جذب اجتماعی همه گروه‌ها است، اشاره می‌شود. تعریف اول از دیدگاه برنامه‌ریزی شهری است که در آن بیشتر بر کارکردهای فضای عمومی شهری در سلامت روحی و روانی شهروندان تأکید دارد. در تعریف دوم، بیشتر بر جنبه‌های اجتماعی و کارکردهای جامعه‌شناختی فضاهای شهری تأکید شده است و این فضاها به عنوان بستر وقوع زندگی جمعی تعریف شده‌اند. تعریف سوم، بیشتر مبتنی بر قابلیت دسترسی این فضاها برای همه شهروندان از هر گروه اجتماعی است. در این تعریف سعی شده تا فضای عمومی به شکلی تعریف شود که امکان طرد اجتماعی گروه‌های خاصی در آن صورت نگیرد. مدنی‌پور در تعریف فضاهای عمومی شهری می‌گوید: «مفهوم فضای عمومی که امروز به کار گرفته می‌شود، در مفاهیم مدرن ریشه دارد که از قرن هجدهم ظهور پیدا کرده‌اند و جامعه را به مثابه قلمرویی برای انعقاد ارتباط بین غریبه‌ها قلمداد می‌کند» (مدنی‌پور، ۱۳۸۷: ۲۶۴).

فضاهای عمومی شهری در برنامه‌ریزی شهری به فضاهایی اطلاق می‌شود که برای گفت‌وگو و حضور مؤثر و فعال شهروندان در شهرها ایجاد می‌شوند. وجود فضاهای آزاد در شهرها برای پیشگیری از درماندگی، افسردگی، گوشه‌گیری و خشونت در جامعه ضروری است. این فضاها اگر مطلوبیت داشته باشند، شرایط تجلی و بروز خلاقیت را برای شهروندان فراهم می‌کنند و زمینه درک موقعیت خود در مناسبات اجتماعی در شهر را برای خود امکان‌پذیر می‌سازند.

فضای عمومی، فضایی است که ما در آن با غریبه‌ها، با مردمی که اقوام، دوستان یا همکار ما نیستند، سهیم هستیم. فضای عمومی، فضایی برای هم‌زیستی مسالمت‌آمیز و برخوردهای غیر شخصی است. فضاهای شهری در کل

عرصه‌های زندگی و تعاملات اجتماعی هستند. این فضا برای سیاست، مذهب، داد و ستد و ورزش و هم‌زیستی و برخوردهای غیر شخصی تعریف شده‌اند. فضاهای عمومی، انواع فضاهای باز و سرپوشیده را شامل می‌شوند. میدان‌ها، کوچه و خیابان فضاهای باز و سینما، فرهنگ‌سرا، موزه و لابی هتل‌ها از جمله فضاهای پوشیده هستند. این دسته از فضاها به واسطه مقیاس عملکردی و همچنین طیف متنوع و گسترده مخاطبان خود دارای بیشترین سهم در حیات جمعی شهروندان می‌باشند. از اینرو ارتقای کیفی این دسته از فضاها، بیش از سایر انواع فضاها موجب ایجاد جامعه شهری سالم و شکوفا خواهد شد (پاکزاد، ۱۳۸۵: ۷۷).

به طور کلی می‌توان گفت که منظور از فضای عمومی شهری، چارچوب‌های اجتماعی است که دارای مناسبات، امکان‌ها و محدودیت‌های خاص اجتماعی است و افراد درگیر در آن را متأثر می‌سازد. آنچه این فضاها را امروزه جدی‌تر مطرح ساخته است، چه‌بسا حضور بیشتر در این عرصه‌ها است. شهروند امروزی نسبت به پیشینیان، نیاز بیشتری به این فضاها دارد. شرایط دشوار زیست شهری، مکان‌های کوچک و انبوه با انواع آلودگی‌های صوتی و محیطی، این اقتضا را دارد که ساکنان شهر برای خروج از انزوای آپارتمان‌نشینی و برای دسترسی به محیط‌های بازتر و تعامل آزادتر، به عرصه‌هایی روی آورند که امکان ملاقات‌های عمومی و گفت‌وگوهای غیر رسمی با هزینه‌های کمتری فراهم آید.

فضاهای عمومی شهری، بستر پر قدرت تقویت روابط اجتماعی برای برقراری امنیت و اعتماد، سودمندی اقتصادی، کنترل اجتماعی، انتقال انرژی و اطلاعات، مبادلات، شایعات، دانش، تلطیف عواطف مشترک جمعی و افزایش حساسیت‌های روحی عاطفی و تعادل انسان، ایجاد و گسترش حساسیت‌های زیباشناختی و سلیقه مردم، جامعه‌پذیری و فرهنگ‌پذیری افراد جامعه و بستر مهم مراسم آئینی، مناسک، تشریفات، نمایش‌ها و... زندگی جمعی و برقراری رابطه عاطفی بین مردم و رویدادهای سیاسی است.

میدان و خیابان

از آنجا که شهر به عنوان ظرف اجتماع، کالبدی برای انجام فعالیت‌های جمعی است، این فعالیت‌ها با هر نظام فکری که رده‌بندی و تفکیک شوند، فعالیت‌هایی در قالب حرکت و جابه‌جایی یا سکون و مکث را در بر می‌گیرند. به بیان دقیق‌تر در شهر، فعالیت‌های توأمان در قالبی آمیخته از حرکت و مکث اتفاق می‌افتد. در برخی مکث و در برخی حرکت، غلبه می‌یابد. راب کریر، این مفهوم را با قائل شدن دو گونه بنیادین فضای شهری تبیین می‌کند. این دو گونه، میدان و خیابان هستند (کریر، ۱۳۹۶: ۱۶).

الکساندر^۱ (۱۹۷۷) معتقد است که با غلبه مسیرها [خیابان] در کلیت شهر و کم‌اهمیت شدن عرصه‌های حضور پیاده همچون میادین، شهروندان، مکان‌هایی را که در آن باهم بودن و با هم ماندن را تجربه می‌کنند، از دست می‌دهند. اتومبیل هرچند به مردم برای بهره‌گیری از امکانات همه گستره شهر فرصت و آزادی می‌دهد و آنها را از خانه بیرون می‌کشد، در عین حال آنها را از هم دور نگه می‌دارد و زندگی جمعی را کم‌رنگ می‌کند (همان). زمانی که عرصه و مقصدی برای حضور جمع و رسیدن نیست، راه‌ها و مسیرها، معنای خود را از دست می‌دهند و به کریدورهایی به سمت مکان‌هایی با درجه عمومی پایین، خصوصی یا نیمه‌خصوصی تبدیل می‌شوند. ماشین‌سیم و حرکت سواره پرسرعت، خود به از دست رفتن عمده‌ترین خصیصه فضای شهری در مسیرها دامن می‌زند؛ زیرا به مردم، امکان تجربه کردن نمی‌دهد. در مواجهه با چنین مسئله‌ای، ضرورت وجود میادین که جمع را به حضور می‌خواند، بروز می‌یابد.

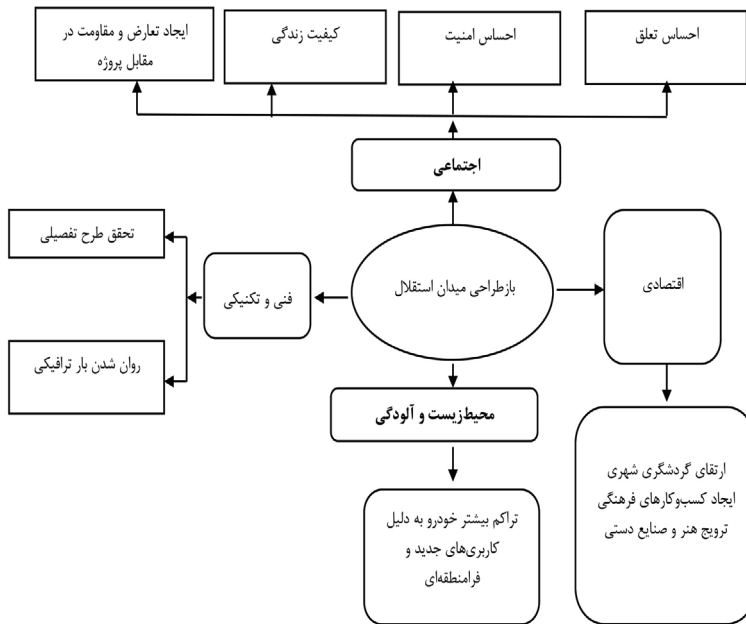
درکی که اکنون از میدان وجود دارد، همانی است که در ذهن همگان و به طور یکسان از تقاطع چند خیابان وجود دارد که فضایی در میانه آن برای تفکیک حرکت سواره پدید آمده و با ترکیبی از پوشش گیاهی، آب‌نما و فواره شکل می‌گیرد و هیچ ارتباط معقولی با انسان، حرکت انسانی و حضور معنی‌دار انسان برقرار نمی‌سازد. میدان بدون حضور مؤثر و امن انسان و به منظوری معین، معنی خارجی ندارد و حضور انسان در این فضای میانی تقاطع‌ها، نه دارای کارکرد معینی است، نه مؤثر است و نه امن. میدان برحسب ضرورت‌های مکانی و زمانی، نقش و عملکردهای مختلفی به خود گرفته است. گاهی به صورت مکانی برای عرضه کالا بوده، زمانی فضایی حکومتی و دیوانی و یا مذهبی داشته است. در دوران معاصر، بسیاری از عملکردهای کلاسیک آن به بناها منتقل شده است و به علت وضعیت و موقعیت فعلی نمی‌توان عملکردهای گوناگون اجتماعی دوران گذشته را از آن انتظار داشت. آنچه امروزه درباره میدان‌های شهری مطرح است، چگونگی فرم، نوع استفاده و پیوند آنها با بافت شهری است؛ در حالی که اکثر میدان‌های نوساز شهری در ایران فاقد طراحی صحیح برای این ویژگی‌هاست و تنها از جنبه معماری قابل بررسی است و بیشتر، محوطه‌ای است که به آن میدان اطلاق می‌شود و در عمل به اشغال وسایل نقلیه درآمده و به کلی تغییر شکل یافته است.

برای میدان ویژگی‌ها و تعاریف مختلفی را می‌توان مطرح کرد. میدان، اگر کیفیت اقامت و گذراندن اوقات فراغت در آن مطلوب باشد، با انبوه جمعیت، آمد و شد مداوم مواجه می‌شود که دال بر جاذبه و کشش آن است. چنین میدانی از میدان‌های مورد علاقه مردم خواهد بود. امروزه در شهرهای ما، میادینی طراحی

شده که برگرفته از ذوق معماری و ابتکارات شهرسازی و معماری داخلی نیست. این فضاها بدون توجه به فرهنگ ساکنان شهرها و همچنین نیازهای فوری و روزمره‌شان طراحی می‌شود و تنها جنبه صوری و زیبایی ظاهری دارد. از این رو باید به اهمیت میدان‌ها و میزان تأثیر فضایی آنها در شهرها و همچنین رابطه آن با هویت ساکنان این شهرها بیشتر توجه کرد. امروزه اکثر تقاطع‌های هم‌سطح در شهرهای متوسط و کوچک ایران به صورت تقاطعات میدانی است. ارزانی برپایی میدان و هزینه نگهداری کم آن نسبت به سایر تقاطع‌ها با چراغ راهنمایی سبب شده است که شهرداران، به‌ویژه در شهرهای کوچک، تمایل زیادی به استفاده از آن داشته باشند. از سوی دیگر، برخلاف سایر تقاطع‌های چراغ‌دار، میدان‌ها در دوره عملکرد خود، نیازی به بازرسی‌های مکرر پلیس ندارند. از این رو چه از جانب شهرداری‌ها و چه از جانب پلیس، بهترین تقاطع برای جانمایی میدان است که این امر در مواقعی باعث پیش‌دوری در انتخاب نامناسب نوع تقاطع هم‌سطح در این شهرها شده است. لازم به ذکر است که از آنجایی که این شهرداری‌ها اجباری به استفاده از مهندسان مشاور نمی‌بینند، از این رو در بیشتر مواقع، طرحی غیر فنی و به صورتی سنتی اجرا شده یا در مواقعی بدون طرح مصوب و برای رضایت عوام، طرح به طور سلیقه‌ای تغییر یافته و سپس اجرا می‌شود (ر.ک: گلکار، ۱۳۸۰).

از دیرباز تاکنون بین طرفداران دو دیدگاه متضاد درباره شهرسازی، بحثی درگرفته است که هنوز نیز ادامه دارد. گروهی از شهرسازان، اولویت را به جنبه‌های هنری شهرسازی داده، بیشتر بر فضاهای شهری تأکید می‌کنند. دسته دیگری، اولویت را به جنبه‌های اجتماعی داده، بیشتر عملکرد فضا را مدنظر دارند. هرچند تاکنون اصول و قوانین بسیاری برای شهرسازی تدوین و تصویب شده و به اجرا در آمده است، این قوانین تاکنون نتوانسته است از ساخته‌های ناهنجار و بی‌قاعده در شهرها جلوگیری کند. عکس‌العملی که در مقابل این ناهنجاری‌ها مشاهده می‌شود، بیانگر علاقه‌مندی بیشتر به فضاهای شهری و بازگشت به ایده‌های هنری در شهرسازی است. اینک با توجه به افزایش اوقات فراغت، فرصت مناسبی به دست آمده است تا با نوسازی میدان‌های قدیمی و احداث میدان‌های جدید، امکانات مطلوبی برای گذران اوقات فراغت به شهروندان داده شود. نکته مهم اینکه آیا در طرحی که ارائه می‌شود، انتظارات و سلیقه‌های گروهی مختلف مردم به اندازه کافی رعایت می‌شود یا خیر؟ در همینجا تفاوت آشکار میان معماری و طراحی شهری و سایر هنرها به طور مشخص روشن می‌شود؛ زیرا برای مردم، میدان شهری، فضایی است که از آن استفاده‌های مختلفی می‌شود و این قابلیت در استفاده روزانه مردم از آن مشخص خواهد شد. امروزه در شهرها، میدان‌هایی طراحی شده که برگرفته از ذوق معماری و ابتکارات شهرسازی و

معماری داخلی نیست (ر.ک: کارمونا و دیگران، ۱۳۸۸).
 بر اساس این مباحث نظری مدل و نتایج تحقیقات پیشین مطالعات ارزیابی
 تأثیر اجتماعی در این حوزه، مدل مفهومی پژوهش حاضر برای راهبری و تحلیل
 و تفسیر به کار گرفته شده که در زیر نشان داده شده است.

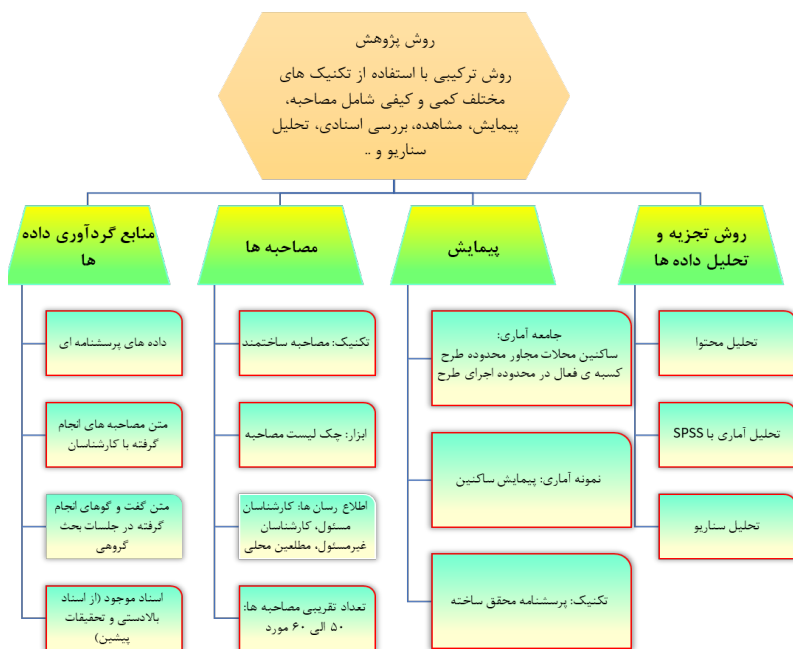

شکل ۳- مدل مفهومی پژوهش

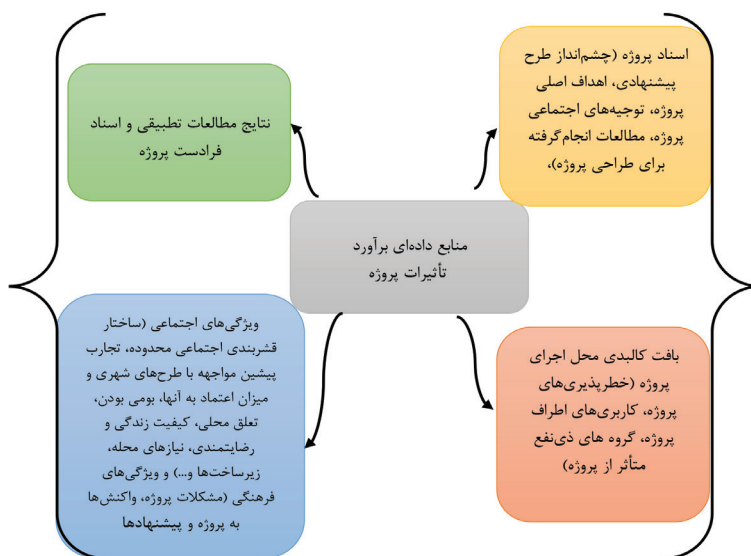
روش تحقیق

روش‌شناسی اتاف باید برای روشن ساختن گزینه‌های سیاستی و کمک به انتخاب آنها طراحی شود، نه پیش‌بینی آینده. این طرح از نوع اتاف قبل از اجرا است. برخی از متخصصان معتقدند که اتاف باید قبل از اجرای پروژه باشد. برای مثال آرس گومز و همکاران (۲۰۱۵) معتقدند که «ارزیابی را گروهی از کارشناسان در آغاز پروژه انجام می‌دهند» (Tur & Domínguez, 2016: 9).

روش‌های مورد استفاده در پژوهش حاضر در جمع‌آورد داده‌ها، دامنه‌یابی تأثیرات اجتماعی ترکیبی از روش‌های کمی و کیفی و اسنادی است. مشاهده، پیمایش میدانی، مصاحبه‌های فردی و گروهی با اقشار مختلف متأثر از پروژه، روش اسنادی در بررسی اسناد فرادست و مطالعات پیشین اتاف از جمله این روش‌ها است.

شکل ۴- روش تحقیق، تکنیک جمع آوری داده و تکنیک تحلیل

شکل ۵- منابع داده‌های برآورد تأثیرات پروژه

در جدول زیر، روش‌های مورد استفاده برای شناسایی و برآورد تأثیرات نشان داده شده است.

جدول ۲- روش‌های مورد استفاده برای شناسایی، برآورد و پیش‌بینی تأثیرات

مطالعات پیشین اتافی	اسناد فرا دست	مصاحبه				پیمایش	مشاهده	حوزه‌های تأثیرات
		کارشناسان	مطالعات محلی	گروهی	فردی			
*	*	*	*	*	*	*	*	ایجاد تعارض و مخالفت با پروژه و ممانعت از اجرا
*	*	*	*	*	*	*	*	توسعه پایدار شهری
*	*	*	*	*	*	*	*	ارتقا یا کاهش کیفیت زندگی
*	*	*	*	*	*	*	*	تحقق عدالت اجتماعی در شهر
*	*	*	*	*	*	*	*	دستیابی به چشم‌اندازهای شهر
*	*	*	*	*	*	*	*	تغییر زیرساخت‌های اجتماع
*	*	*	*	*	*	*	*	تغییر ترتیبات نهادی - اجتماعی

حجم نمونه در بخش کمی، ۲۰۰ نمونه بوده است که به صورت تصادفی از ساکنان محدوده میدان استقلال انتخاب شده است. در بخش کیفی، حدود ۳۰ مصاحبه با شهروندان، ۱۰ مصاحبه با مدیران و سیاست‌گذاران و مسئولان نهادهای مختلف از جمله شهرداری، شورای شهر، راهنمایی و رانندگی و سایر ارگان‌های

مرتبط انجام گرفته است. در بخش کمی، نمونه‌گیری تصادفی و در بخش کیفی، نمونه‌گیری هدفمند، مبنای جمع‌آوری داده‌ها بوده است.

یافته‌های پژوهش

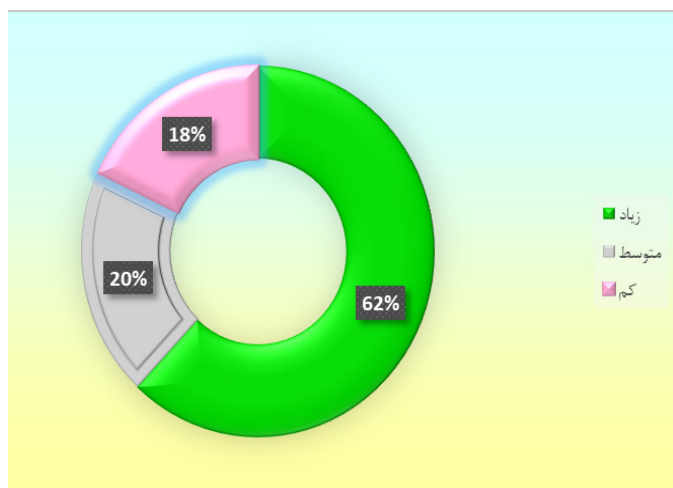
یافته‌های پژوهش با محوریت سؤالات پژوهش خواهد بود. اولین پرسش تحقیق عبارت بود از: محدوده اجرای بازطراحی شهری میدان استقلال در محله عظیمیه کرج، دارای چه نیم‌رخ اجتماعی است و نگرش شهروندان، کسبه و صاحبان سرمایه و املاک به اجرای این پروژه چیست؟ تا چه اندازه از اجرای آن رضایت دارند و تا چه اندازه مخالف اجرای آن هستند؟

عظیمیه (شهرک رسالت)، محله‌ای در شمال شرقی شهر کرج است که در دامنه بیجی کوه کرج واقع شده است. این قسمت از شهر کرج در دامنه کوه‌های البرز قرار دارد. به همین دلیل، نسبت به دیگر مناطق کلانشهر کرج، سطوح ناهموار و در برخی نقاط، شیب‌های تندی دارد. این منطقه به دلیل موقعیت جغرافیایی، بافت جدید شهری، فضاهای سبز بسیار، مراکز خرید و تفریحی، نماهای لوکس ساختمان‌ها و خیابان‌ها، یکی از بهترین و گرانترین محله‌های کرج محسوب می‌شود. نام سابق این محله، پرگیرک بوده است؛ اما امروزه همه آن را به اسم عظیمیه یا شهرک رسالت می‌شناسند. همچنین پیش از گسترش شهرنشینی، اراضی این ناحیه حالت روستایی داشت و مردم ناچار بودند که با اسب در میان زمین‌های زراعی خود جابه‌جا شوند. همین موضوع سبب شد تا میدان استقلال کنونی که میدان اصلی محله عظیمیه است، به میدان اسبی شهرت یابد. بر اساس آمارهای مرکز آمار در سال ۱۳۹۵، محدوده عظیمیه با پنج بخش (عظیمیه ۱، عظیمیه ۲، عظیمیه ۳، عظیمیه ۴ و عظیمیه ۵) دارای جمعیتی بالغ بر ۴۹۴۲۱ نفر و ۱۵۸۲۳ خانوار است که از جمله پرجمعیت‌ترین محله‌های شهر کرج است. مداخله در میدان استقلال بر این حجم از جمعیت تأثیرگذار است. مهمترین ویژگی‌های اجتماعی در محدوده میدان استقلال که دلیلی بر اجرای مداخله در این میادین است، اتصال رینگ میانی میدان استقلال (اسبی) به فضای سبز و تفریحی پارک ایران زمین است. استفاده ایمن و بیشتر از فضای میدانی میدان به دلیل مطلوبیت و حس نوستالژیک آن، اصلی‌ترین دلیل برای مداخله در میدان است. بوستان ایران زمین و استفاده‌های غیر مرتبط از جمله پارک خودروهای سازمان سیما و منظر در ضلع شمالی آن و وجود ایستگاه پلیس از جمله کاربری‌های مزاحم در پارک است که در اتصال آن به میدان اسبی، نیازمند مداخله است.

پیش از پرداختن به نگرش شهروندان به طرح بازطراحی میدان استقلال باید اشاره کرد که نگرش‌ها و باورهای مردم درباره اقدامات توسعه‌ای و تأثیرات آنها، اهمیت زیادی دارد و تا اندازه‌ای واکنش‌های ایشان به این اقدامات (پذیرش

و همکاری فعال با اقدام یا مقاومت و طرد کردن آن) به شدت تحت تأثیر این نگرش‌ها و باورهاست (فاضلی، ۱۳۸۹: ۱۴۶). لیونگ کوان کوک و همکارانش در بررسی تأثیرات اجتماعی طرح‌های نوسازی شهری در هنگ‌کنگ دقیقاً به این نکته توجه دارند (ر.ک: Kwan-kwok et al, 2006).

بر اساس نتایج به‌دست‌آمده از پرسشنامه، در محدوده میدان استقلال، ۶۰ درصد از پاسخگویان در حد زیاد و بسیار زیاد موافق، ۲۰ درصد در حد متوسط و حدود ۱۸ درصد در حد کم و بسیار کم، موافق اجرای پروژه هستند.

شکل ۶- میزان موافقت با اجرای طرح در میدان استقلال

بررسی میزان موافقت و مخالفت ساکنان محلی با برخی طرح‌های موضعی و موضوعی، یکی از فعالیت‌های پژوهشی بود که در پیمایش انجام گرفت. بر اساس نتایج به‌دست‌آمده، ۹۶ درصد با «ساماندهی معابر پیاده و احداث مبلمان شهری مناسب»، ۸۸ درصد با «احداث پارکینگ طبقاتی در ضلع غربی میدان استقلال»، ۷۰ درصد با «آرام‌سازی مسیر سواره از طریق تنوع در کف‌سازی»، ۶۸ درصد با «اتصال و ارتباط میان جزیره میانی و پارک ایران زمین از طریق تنوع در کف‌سازی مسیر سواره و احداث رواق و صفه»، ۶۴ درصد با «احداث ایستگاه اتوبوس و بهره‌گیری از رویکرد انرژی پاک در ضلع جنوبی میدان به فاصله ۱۰۰ متری از جزیره میانی»، ۵۸ درصد با «احداث بازارچه‌های روز و صنایع دستی در معبر جنوبی پارک ایران زمین»، موافق یا کاملاً موافق بودند. بیشترین میزان مخالفت با «احداث بازارچه‌های روز و صنایع دستی در معبر جنوبی پارک ایران زمین» با ۳۴ درصد است.

جدول ۳- میزان موافقت یا مخالفت با برخی از اقدامات در پروژه در محدوده میدان استقلال

موارد	کاملاً موافق	موافق	بی نظر	مخالف	کاملاً مخالف
احداث بازارچه‌های روز و صنایع دستی در معبر جنوبی پارک ایران زمین	۱۲	۴۶	۸	۲۳	۱۱
ساماندهی معابر پیاده و احداث مبلمان شهری مناسب	۱۱/۵	۸۴/۵	۲/۵	۱/۵	--
ایجاد عرصه همگانی هنری از طریق احداث المان‌های هنری در معبر شرقی پارک ایران زمین	۱۱/۵	۸۴	۳	۱/۵	--
احداث پارکینگ طبقاتی در ضلع غربی میدان استقلال	۳۰	۵۸	۵/۵	۶/۵	--
اتصال و ارتباط میان جزیره میانی و پارک ایران زمین از طریق تنوع در کف‌سازی مسیر سواره و احداث رواق و صفه	۳۱/۵	۳۶	۷	۱۸	۷/۵
احداث ایستگاه اتوبوس و بهره‌گیری از رویکرد انرژی پاک در ضلع جنوبی میدان به فاصله ۱۰۰ متری از جزیره میانی	۱۰	۵۴	۲۵	۱۰	۱
آرامسازی مسیر سواره از طریق تنوع در کف‌سازی	۲۵/۱	۴۴/۷	۷/۵	۲۲/۶	--
احداث بازارچه‌های روز و صنایع دستی در معبر جنوبی پارک ایران زمین	۱۲	۴۶	۸	۲۳	۱۱

نتایج حاصل از مطالعات کیفی و گفت‌وگو با ذی‌نفعان نشان می‌دهد که آنها با انجام این طرح مخالف هستند و در این زمینه بیان می‌کنند:

- مهندس روستایی سازمان سیما و منظر: «برای بازطراحی میدان استقلال، سازمان سیما و منظر صد درصد مخالف است. به هیچ عنوان طرحی برای بازطراحی این میدان ضروری نبود. ما به صورت کتبی، مخالفت خود را اعلام کردیم.»

- بقایی، دوازده سال ساکن محدوده و متولد کرج سازنده ساکن محدوده: «هدف از این کار، منافع اقتصادی برای شهرداری است. صد درصد مخالف طرح هستیم.»

پرسش دوم، سوم و چهارم: پروژه بر ارتقا یا کاهش کیفیت زندگی در محلات عظیمه، چه تأثیرات مثبت یا منفی دارد؟ طرح پیشنهادی بازطراحی، چه

تأثیراتی بر ارتقای مؤلفه‌های فرهنگی و هویتی شهر کرج، تقویت ابعاد نمادین محدوده میدان‌ها و آشنایی با صنایع دستی و مصنوعات فرهنگی شهر کرج و استان البرز خواهد داشت؟ پروژه، چه نقشی در ایجاد پایداری محلی، کنترل آسیب‌های اجتماعی، تقویت و حضور اجتماعی در فضاهای عمومی شهری، نشاط و تقویت سرمایه‌های اجتماعی و آشنایی بیشتر همسایگان با همدیگر و... در محدوده میادین و اطراف آن خواهد داشت؟

در پاسخ به پرسش دوم، سوم و چهارم بر اساس نتایج به دست آمده، مجموعه‌ای از تأثیرات احصا شده است که مهمترین آنها بر اساس اولویت-بندی در جدول شماره (۴) آمده است.

مهمترین گام در برآورد اولیه تأثیرات احتمالی برای گزینش تأثیرات مهم، تنظیم معیارهایی است که بر اساس آنها، «تأثیر مهم» انتخاب می‌شود. درباره معیارهای تعیین اهمیت تأثیرات اجتماعی - فرهنگی بازطراحی میدان استقلال باید گفت که بر اساس مطالعات اسنادی، تطبیقی، پیمایشی و مبتنی بر داده‌های کیفی و...، در زمینه ملاک‌های تعیین اهمیت تأثیرات، هر تأثیری که شدت، ماندگاری، طول تأثیر بیشتر و گستره وسیع‌تری داشته باشد، به عنوان عامل تعیین‌کننده اهمیت در نظر گرفته شده است.

برای این منظور، تأثیرات احصا شده در ماتریس تأثیرات برحسب معیارهای یادشده، نمره‌دهی شده است. معیارهای شدت و احتمال تأثیرات، هر یک در یک مقیاس سه‌رتبه‌ای از کم (نمره ۱)، متوسط (نمره ۲) و زیاد (نمره ۳) نمره‌گذاری شده است. معیار گستره تأثیر در یک مقیاس سه‌رتبه‌ای از حوزه مداخله (نمره ۱)، حوزه بلافضل (نمره ۲) و حوزه فراگیر (نمره ۳) نمره‌گذاری شده است. معیار بعدی، طول دوره تأثیر بوده است که در دو رتبه کوتاه مدت یا موقت (نمره ۱) و طولانی مدت (نمره ۲) نمره‌گذاری شده است. در نهایت معیار برگشت پذیری نیز با دو رتبه قابل جبران بودن (نمره ۰) و قابل جبران نبودن (نمره ۱)، نمره داده شده است.

جدول ۴- اولویت بندی تأثیرات پروژه بر اساس میزان اهمیت تأثیر

نوع تأثیر	تأثیرات	رتبه	نتیجه تأثیر	جمع نمرات	اهمیت تأثیر
تعارض منافع	واکنش اعتراضی شکننده	۱	منفی	۱۲	زیاد
	تغییر در مشاغل یا از دست رفتن شغل	۱	منفی	۱۱	زیاد
	کاهش ارزش املاک و مستغلات	۱	منفی	۱۱	زیاد

نوع تأثیر	تأثیرات	رتبه	نتیجه تأثیر	جمع نمرات	اهمیت تأثیر
کیفیت زندگی	کاهش دسترسی‌ها	۱	منفی	۱۲	زیاد
	ایجاد فضاهای تفریحی تفریحی دلپذیر	۱	مثبت	۱۱	زیاد
	سلب آسایش ساکنان محدوده میادین	۲	منفی	۱۰	متوسط
	گسترش آسیب‌های اجتماعی	۲	منفی	۱۰	متوسط
پایداری اجتماعی	خارج کردن محله از یک پاتوق محلی به یک مرکزیت شهری و جاذبه سفر	۱	منفی	۱۲	زیاد
	حضور غیر بومی‌ها در بافت بومی	۲	منفی	۱۰	متوسط
	مهاجرت افراد بومی محلی	۲	منفی	۱۰	متوسط
	کاهش تعلق محلی	۲	منفی	۸	متوسط
تغییر زیرساخت‌های اجتماع	تحدید معابر گذری شریانی درجه ۲	۱	منفی	۱۱	زیاد
	افزودن کاربری جاذبه سفر	۱	منفی	۱۱	زیاد
	کاهش کارکرد عبوری میادین	۲	مثبت	۸	متوسط
	اختلال در مسیرهای اصلی رفت و آمد روزانه ساکنان محلی	۳	منفی	۵	کم
تغییر ترتیبات نهادی - اجتماعی	ایجاد گره ترافیکی	۳	منفی	۵	کم
	کاهش سرمایه نهادی و اجتماعی شهرداری	۱	منفی	۱۳	زیاد
	بی‌سازمانی اجتماعی	۱	منفی	۱۲	زیاد
تأثیرات انباشتی	تحمیل هزینه‌های اقتصادی بر شهرداری	۳	منفی	۷	کم
	افزایش ترافیک	۱	منفی	۱۲	زیاد
	شلوغی و سروصدا	۱	منفی	۱۱	زیاد
	آسیب‌های اجتماعی	۱	منفی	۱۱	زیاد
	مسئله پارک خودروها و پارکینگ	۲	منفی	۱۰	متوسط

پرسش پنجم: با اجرای پروژه ساختار کالبدی شهر و منظر شهری و الگوهای توسعه شهری منطقه و شهر کرج، چه وضعیتی خواهد یافت و مهمترین تأثیرات ترافیکی طرح بر وضعیت ترافیک منطقه و شهر کرج، چه خواهد بود؟ در بررسی مهمترین مشکلات پروژه در مطالعه کمی افزایش ترافیک، پاسخگویان، مهمترین مشکل طرح را بیان کرده‌اند. بر اساس یافته‌ها، «افزایش ترافیک در محدوده میدان استقلال» با ۲۴ درصد و «شلوغ شدن محل به دلیل احداث بازارچه و سایر چیزها» با ۲۲ درصد و «آرام‌سازی دور میدان اسبی به ماشین‌ها صدمه می‌زند، به‌ویژه در ضلع شرقی» با ۶ درصد، «هزینه اضافی است و جای دیگر صرف شود» با ۳ درصد بیشترین نسبت را داشته‌اند.

جدول ۵- مهمترین مشکلات پروژه از نظر پاسخگویان

موارد	فراوانی	درصد فراوانی	درصد معتبر	درصد تجمعی
افزایش ترافیک	۴۸	۲۴	۴۲/۹	۴۲/۹
شلوغی به دلیل احداث بازارچه و سایر چیزها	۴۴	۲۲	۳۹/۳	۸۲/۱
سخت شدن دسترسی	۲	۱	۱/۸	۸۳/۹
هزینه اضافی است و جای دیگر صرف شود	۵	۲/۵	۴/۵	۸۸/۴
محل طرفیت این طرح را ندارد	--	---	--	--
نوستالژی محل به هم می‌خورد	۱	.۵	.۹	۸۹/۳
طرح زیبایی نیست	۱	.۵	.۹	۹۰/۲
آرام‌سازی دور میدان اسبی به ماشین‌ها صدمه می‌زند، به‌ویژه در ضلع شرقی	۱۱	۵/۵	۹/۸	۱۰۰
جمع موارد	۱۱۲	۵۶	۱۰۰	--
بی‌پاسخ	۸۸	۴۴	--	--

در بررسی دیدگاه ذی‌نفعان پر قدرت و پرتأثیر مشخص شد که معاونت ترافیک، سازمان سیما و منظر، پلیس راهور و برخی صاحبان مجتمع‌های اداری به دلیل افزایش ترافیک ناشی از طرح به شدت مخالف اجرای پروژه هستند.

- مهندس استاد کاظمی مدیر بخش مطالعات ترافیک معاونت ترافیک شهرداری کرج: این امر نوعی تضاد در کار حوزه شهرداری را نشان می‌دهد. از یک طرف، ساماندهی صورت می‌گیرد و از سوی دیگر، کاربری مزاحم آرامش و جاذب سفر ایجاد می‌کند که این محدوده ظرفیت ندارد.

- راهور شهر کرج (سرهنگ کرمی ریاست راهور شهرستان کرج و سرهنگ غلام‌حسین زاده گشت شهری راهور): در محدوده میدان مهران، ترافیک سنگین

صبحگاهی بلوار شریعتی از میدان استقلال تا طالقانی، عامل اصلی پس‌زدن ترافیک در محدوده بلوار گلستان می‌شود. پارک خودرها در محدوده بلوار شریعتی برای مراجعه به بیمارستان تخت‌جمشید، عامل اصلی این ترافیک است. سرهنگ غلام‌حسین‌زاده بیان کرد «میدان مهران در وضعیت موجود گره ترافیکی شهری است. معبر بحرانی ماست و پس‌زدگی ترافیک، مهمترین مشکل محل اجرای پروژه است».

- **شوشتری مدیر مجموعه ماندگار:** به شما قول می‌دهم و امضا می‌کنم چنین طرحی اجرا نخواهد شد. چراکه ما تجربه بستن یک‌ساعته لاین جنوب به شمال بلوار گلستان را ساعت ۱۱ شب داشتیم و همین مسئله، کلی مشکل ایجاد کرد. برای نصب چیلر برج ماندگار با مجوز یک ساعت فقط یک طرف بلوار گلستان بسته شد. در این یک ساعت، ترافیک از شریعتی و اسبی و بلوار چمران تا نزدیکی میدان کرج کشیده شد.

مهندس روستایی سازمان سیما و منظر: این طرح باعث می‌شود که میدان اسبی و پارک ایران‌زمین از یک پاتوق محلی به پاتوق شهری تبدیل شوند و تقاضای سفر را افزایش دهند.

مهمترین راهکارهای عملی و اجرایی برای اجرای بهتر پروژه در راستای کاهش تأثیرات منفی، تقویت تأثیرات مثبت، پذیرش پروژه و جلب مشارکت عمومی کدامند؟

در یک ارزیابی تأثیر اجتماعی، آنچه در بعد شهرسازی و توسعه شهری از نتایج مطالعات مدنظر است، در سه جنبه قابل بررسی است: درک و تشخیص مسئله از بطن ابزار پژوهش، راهکارهای پیشنهادی و اثرات اقدام توسعه‌ای. لازم به ذکر است که در هر سه جنبه، آنچه از بعد شهرسازی قابل توجه است، نگاه کلان به موضوع بوده، متمرکز بر مواردی است که بیشترین توافق عمومی در آن وجود دارد. اما از جنبه راهکارهای پیشنهادی مبتنی بر طرح تهیه‌شده، بر اساس یافته‌های پژوهش، نتایج محسوس نیست و توافق عمومی درباره هیچکدام از راه‌حل‌ها از بعد شهرسازی، مستحکم به نظر نمی‌رسد. همچنین از جنبه اثرات اقدام توسعه‌ای در حوزه شهرسازی که می‌تواند بر ابعاد کالبدی عملکردی و معنایی تمرکز داشته، اثرات آن بر اجتماع محلی تأثیرگذار خواهد بود، اثرات مثبت یا منفی محسوس از نتایج تحلیل پرسشنامه به دست نیامده است. نکته دیگر، حدود ارائه پیشنهادی ارزیابی اجتماعی در پروژه‌های شهرسازی است. در ارزیابی اجتماعی این پروژه‌ها، خروجی نتایج نه آنقدر کلان‌نگر باشد که صرفاً اقدام توسعه‌ای را توجیه یا رد کند و نه آنقدر وارد جزئیات شود که از ماهیت ارزیابی اجتماعی خود خارج شده، تبدیل به یک ارزیابی تکنیکال و مهندسی شود. بنابراین چارچوب پیشنهاد مطالعات اتاف در پروژه‌های شهرسازی معمولاً بر چارچوب سیاست‌گذاری معطوف خواهد بود.

در پژوهش حاضر، راهکارهای عملی و اجرایی برای اجرای بهتر پروژه بر مبنای طراحی چهار نوع سناریو و همچنین بر اساس درک و تشخیص مسئله، راهکارهای مسئله و اثرات اقدام توسعه‌ای است. بازطراحی میدان استقلال با توجه به مخالفت جدی ذی‌نفعان با قدرت و دارای تأثیر بالا، تأثیرات معکوسی که پروژه در حوزه افزایش ترافیک و شلوغی، افزایش حضور افراد غیر بومی به دلیل کاربری‌های جاذبه سفر مانند بازارچه در پارک ایران زمین، مجتمع تجاری در ابتدای لاین جنوبی بلوار شریعی، کند کردن حرکت سواره در محدوده میدان و بلوار چمران و...، تأثیرات احتمالی آن و با توجه به اشکال مختلف تعامل و واکنش ذی‌نفعان و متاثران، درباره وضعیت آتی پروژه به طور منطقی می‌توان چهار حالت را تصور نمود: حالت اول، عدم اقدام؛ حالت دوم، تنش؛ حالت سوم، سازگاری منفعلانه متاثران و حالت چهارم، تعدیل و اجرای مشارکتی پروژه. در ادامه درباره هر یک از حالت‌های یادشده توضیح داده شده است.

سناریوی عدم اقدام (ادامه وضع موجود)

حالت اولی که می‌توان برای این پروژه و تأثیرات آن در آینده محتمل دانست، سناریوی عدم اقدام است. تحلیل شرایط عدم اقدام، یکی از مهمترین معیارها برای داوری درباره تأثیرات مقایسه وضعیت موجود با وضعیت مطلوب است که در آن هیچ اقدام توسعه‌ای صورت نگیرد. بر اساس نتایج مطالعه اتاف، وضعیت موجود میدان استقلال به صورت موردی با چالش‌هایی همراه است. نیازسنجی محدوده میدان نشان داد که بالای ۷۰ درصد از پاسخگویان در محله عظیمیه در سطح زیاد و بسیار زیاد، موافق مداخلات و تغییراتی در راستای کاهش ترافیک، کاهش شلوغی و سروصدا، حضور خودروها، ایجاد پارکینگ و... هستند. تداوم وضعیت موجود، عامل نارضایتی ساکنان محلی، کاهش کیفیت زندگی، استفاده نکردن کامل و بهینه از فضای داخل میدان استقلال و... است.

از سوی دیگر از نظر برخی از مخالفان طرح (سازمان سیما و منظر، راهور، معاونت ترافیک شهرداری، سازندگان مسکن در منطقه، صاحبان مراکز اداری و تجاری و...)، وضعیت موجود، چالش‌های آنچنانی ندارد که تا این اندازه نیاز به مداخله و تغییر در وضعیت میدان باشد. یافته‌های تحقیق درباره هر یک از ادعاهای یادشده نشان می‌دهد که سناریوی عدم اقدام از نظر مطالعه اتاف، سناریوی قابل دفاعی نیست. لازم به یادآوری است که طرح ارائه‌شده موجود هم در چنان سطحی نیست که پاسخگوی مداخله و کارآمدی لازم را برای مداخله داشته باشد.

سناریوی تنش

تنوع و گستردگی متاثران پروژه، اختلاف و تضاد دیدگاه‌ها و منافع آنها با همدیگر، ناهماهنگی و منطبق نبودن منافع عوارض فرامنطقه‌ای و محلی پروژه، در کنار شکل

خاص اجرای پروژه، موجب اختلال در تعامل شهرداری با متأثران و ذی‌نفعان پروژه خواهد شد. بافت اجتماعی بومی، برخوردار و طبقه متوسط به بالا (عظیمیه، شاخص طبقه بالا و متوسط به بالای شهر کرج در محدوده میدان)، کاربری‌ها و عملکردهای متنوع این محدوده شامل تفریحی (میدان اسبی و پارک ایران زمین)، اداری و تجاری و... باعث می‌شود که با اجرای پروژه، جایگاه و منافع هر یک از این کاربری‌ها و به تبع آن، گروه‌های مختلف متأثران مانند ساکنان، صاحبان، کارکنان، مراجعان و مشتریان تجاری، اداری و خدماتی و عابران این محدوده دگرگون شود. مخالفان اصلی پروژه، ذی‌نفعان دارای قدرت و تأثیرگذاری بالا (راهور، معاونت ترافیک، سازمان سیما و منظر، سازندگان منازل مسکونی و تجاری در محدوده و...) به دلیل پیش‌بینی تأثیرات ناخواسته و مبتنی بر تجارب پیشین، ساکنان را اصلی‌ترین بازندگان پروژه تلقی می‌کنند و اجرای طرح را عاملی برای کاهش کیفیت زندگی ساکنان، ایجاد تنش بین آنها به دلیل جایگزین‌های عبوری، حذف حقوق کسبه، تضاد منافع و... می‌دانند. در صورت اجرای پروژه به شکل موجود با توجه به واکنش‌ها و تأثیرات پروژه، خطرپذیری‌ها و هزینه‌های آن برای شهرداری و مردم به دشواری قابل کنترل خواهد بود. در این سناریو، مسئله اصلی اتاف، تأثیرات حاصل از تغییرات در وضعیت موجود میدان و واکنش‌های ذی‌نفعان و استفاده‌کنندگان از این شبکه معابر است که می‌تواند عامل اصلی برای تنش باشد.

در محدوده میدان استقلال: الف) مسیر منتهی به میدان استقلال، بزرگراه چمران است که یکی از شریان‌های اصلی بخش شرقی کرج است و مسیر ورود به منطقه عظیمیه از تهران و جاده چالوس است. همچنین در زمان‌های عصرگاهی و صبحگاهی، مسیر پرتردد و پرترافیکی است. ب) احداث بازارچه‌های روز و صنایع دستی در معبر جنوبی پارک ایران زمین منجر به ایجاد جاذبه سفر شهری و جذب جمعیت بیشتر در محدوده و علاوه بر آن ایجاد برج تجاری مسکونی دارای مجوز کمیسیون ماده ۵ در ضلع شرقی میدان، تراکم جمعیتی را بالا می‌برد. ج) ایجاد عرصه همگانی هنری از طریق احداث المان‌های هنری در معبر شرقی پارک ایران زمین، د) اتصال و ارتباط میان جزیره میانی و پارک ایران زمین از طریق تنوع در کف‌سازی مسیر سواره و احداث رواق، صفه و عامل ایجاد اتصال و مکث در محدوده میدان خواهد شد. ه) آرام‌سازی مسیر سواره از طریق تنوع در کف‌سازی به کاهش سرعت عبوری میدان کمک می‌کند، اما از سوی دیگر می‌تواند به انباشت ترافیک در محدوده منجر شود.

با توجه به این داده‌ها، واکنش‌ها و برداشت‌ها از مسئله اجرای طرح بدون رعایت الزامات اجتماعی هم در بخش ساکنان محلی و هم کسبه و کاربری‌های اطراف میدان به دلیل برهم خوردن نظام یکپارچه و تنظیم‌کننده موجود مبتنی بر

یک ساختار ارگانیک، احتمال مقاومت در مقابل طرح، همراهی نکردن با طرح، اعتراض و مقاومت در مقابل طرح و تنش در اثر اجرای طرح به شکل فعلی در سطح زیادی ممکن است رخ دهد. تأثیرات انباشتی چنین وضعیتی، تأخیر طولانی در اجرا و بهره‌برداری پروژه، افزایش هزینه‌های مالی و زمانی پروژه و مهمتر از همه، فرسایش سرمایه اجتماعی شهرداری در اجرای این پروژه و پروژه‌های مشابه در زمان‌ها و مکان‌های دیگر خواهد بود. یافته‌های تحقیق درباره ادعاهای یادشده نشان می‌دهد که سناریوی تنش از نظر مطالعه اتاف در صورت اجرای پروژه با همین شکل بسیار محتمل است.

سناریوی سازگاری متأثران با پروژه

حالت سوم که می‌توان برای این پروژه تصور کرد - که در برخی پروژه‌های مشابه دیگر نیز این حالت تجربه شده است - سازگاری منفعلانه متأثران با پروژه است. در این حالت علیرغم فقدان اجماع و توافق درباره اهداف و تأثیرات پروژه بین متأثران و مجری پروژه، به تدریج روند اجرایی پروژه تحقق می‌یابد و گروه‌های مختلف متأثران و از جمله گروه‌های معترض به پروژه نیز پس از نتیجه نگرفتن از اعتراضات خود با نحوه اجرا و تأثیرات پروژه، به صورت انفعالی خود را تطبیق می‌دهند. البته این خود عامل تنش و درگیری در بافت مسکونی خواهد شد. نتیجه این سازگاری منفعلانه و تدریجی هرچند ممکن است در ظاهر نشان‌دهنده پیشبرد پروژه از سوی شهرداری باشد، به دلیل اقناع نکردن مخالفان و معترضان پروژه و همچنین نادیده گرفتن تأثیرات منفی احتمالی آن از یک‌سو، با فراهم کردن زمینه برای رشد بیشتر بافت اداری (و نه تجاری و خدماتی) در این محدوده و ایجاد کاربری‌های جاذبه سفر به درون بافت‌های محلی و اجتماعات محلی دارای جمعیت بومی، تعلق محلی به شدت کاهش خواهد یافت و پایداری اجتماعی دچار اختلال خواهد شد؛ به نحوی که با تأثیر مثبت بر رشد روزافزون کاربری‌های جاذبه سفر، ایجاد مراکز تفریحی بیشتر، محدوده زیست‌شبهانه را تجربه خواهد کرد که خود نوعی سلب آرامش بافت مسکونی و محلی خواهد بود.

همچنین توسعه فضاهای تفریحی به امکان ترویج آسیب‌های اجتماعی و شب‌مردگی در این محدوده دامن خواهد زد و از سویی دیگر با کاهش مطلوبیت اقتصادی این محدوده برای برخی از فعالیت‌های تجاری و اصناف موجود، زمینه جایگزینی فعالیت‌های تجاری و خدماتی با ارزش پایین‌تر را در این محدوده به وجود خواهد آورد که این مسئله در کنار افزایش جمعیت شناور و تغییر بافت تجاری و مسکونی محدوده در مجموع کیفیت زندگی و کار و به تبع آن سرزندگی، مطلوبیت سکونت و کار، هویت و موقعیت اقتصادی و اجتماعی منطقه را تنزل خواهد داد. یافته‌های تحقیق درباره ادعاهای یادشده نشان می‌دهد که سناریوی سازگاری

متأثران با پروژه از نظر مطالعه اتاف، سناریوی قابل دفاعی نیست؛ هرچند ممکن است در کوتاه‌مدت، کارآمد به نظر برسد، در بلندمدت قطعاً به همان سناریوی تنش تبدیل خواهد شد.

سناریوی تعدیل (سناریوی مشارکت متأثران)

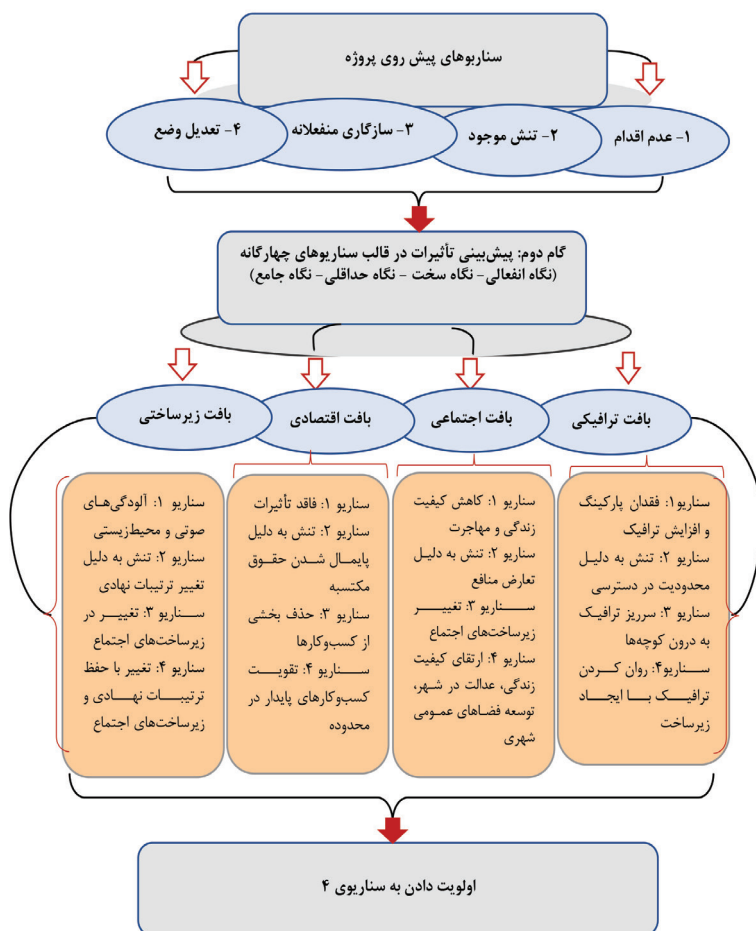
در این سناریو که مبتنی بر تعدیل عملکرد اجرایی شهرداری توأم با تعدیل واکنش‌های متأثران است در درجه نخست باید پروژه از ناحیه کور به ناحیه باز منتقل شود و برای کاهش تنش‌ها و عوارض احتمالی، دیدگاه‌ها، فهم مشترک و اجماع نسبی درباره اهداف، شیوه‌های اجرا و تأثیرات احتمالی پروژه در بین مجری و ذی‌نفعان شکل گیرد. در مرحله بعد، پس از این اجماع با ایجاد سازوکارهایی برای مشارکت ذی‌نفعان در اجرای پروژه و کمک به آنها (در صورت لزوم جبران برخی خسارت‌های احتمالی) برای سازگاری با وضعیت جدید حاصل از اجرای پروژه، تأثیرات مثبت پروژه تقویت شده، ماندگاری اجتماعی آن تحقق یابد.

بنابراین به عنوان نتیجه نهایی این سناریو باید اقداماتی در این میدان صورت گیرد و طرح موجود برای پاسخگویی به چالش‌های موجود نیازمند اصلاحات اساسی و عدم انکار برخی اهداف و تأثیرات مثبت پروژه در زمینه «دستیابی به شبکه‌ای از فضاهای عمومی باکیفیت، مردم‌پذیر، چشم‌نواز و روح‌نواز» است، عوارض جانبی این پروژه در زمینه ایجاد کاربری‌های جدید، محدودیت در دسترسی‌ها، مشکلات موجود (فقدان پارکینگ برای اصلی‌ترین و پرجاذبه‌ترین کاربری‌های موجود) در کاربری‌های اطراف پروژه مورد توجه قرار نگرفته و در صورت تعدیل نشدن این عوارض، هزینه‌های عدم اقدام پروژه، کمتر از هزینه‌های اجرای پروژه است. یافته‌های تحقیق درباره ادعاهای یادشده نشان می‌دهد که سناریوی تعدیل (سناریوی مشارکت متأثران) از نظر مطالعه اتاف، سناریوی قابل دفاعی است. در این راستا راهکارهای پروژه بر مبنای سناریوی چهارم ارائه خواهد شد.

برای رسیدن به یک چارچوب برای پیشنهادی کاربردی در هر یک از اقدامات توسعه‌ای، می‌توان پیشنهادها را در قالب دو رویکرد ارائه نمود: رویکرد اول مبتنی بر تشخیص مسئله و پیشنهاد بر اساس مسئله اصلی شکل می‌گیرد. رویکرد دوم مبتنی بر این است که فارغ از تشخیص مسئله و صرفاً بر اساس طرح ارائه‌شده و مبتنی بر تعدیل، پیشنهادی کاربردی ارائه شود.

در رویکرد نخست برای میدان استقلال معروف به میدان اسبی در محله عظیمیه، مسئله اصلی موجود، استفاده نکردن از ظرفیت‌های داخل میدان اسبی به عنوان یک فضای عمومی باصفا، خاطره‌انگیز و نوستالژیک در ارتباط با پارک ایران-

زمین است. آنچه درباره تشخیص مسئله به نظر می‌رسد، این است که نوع اقدامات در طرح پیشنهادی، هدف پروژه یعنی آرام‌سازی را به طور معناداری به وجود نخواهد آورد. البته با تحلیل هزینه - فایده اقتصادی می‌توان این موضوع را بررسی نمود. در این باره آنچه بر اساس نظرها و پرسشگری، هدف طرح را بیشتر می‌تواند تأمین کند، بررسی و ایجاد یک زیرگذر در کنار اقدامات مطرح شده در طرح است؛ هرچند هزینه اقتصادی بالاتری برای شهرداری نسبت به طرح پیشنهادی دارد. در مدل زیر، سناریوهای پیش روی پروژه نشان داده شده است.

شکل ۷- سناریوهای پیش روی پروژه

بنابراین پیشنهاد می‌شود:

امکان‌سنجی ایجاد یک زیرگذر در ضلع شرقی میدان تا ابتدای بلوار شریعتی در محدوده کیوسک نیروی انتظامی که از این طرح، پارک ایران زمین به میدان اسبی اتصال یابد.

اما اگر رویکرد دوم مدنظر باشد. یعنی طرح پیشنهادی مفروض باشد، می‌توان موارد زیر را مدنظر قرار داد:

اجرای تدریجی و گام‌به‌گام اقدام توسعه‌ای یعنی اجرای طرح بر اساس اولویت‌هایی که بیشترین توافق عمومی در آن وجود داشته، هزینه اقتصادی کمتری نیز برای شهرداری دارد.

بر اساس نتایج تحلیل پرسشنامه در صورت اقدام توسعه‌ای طبق طرح می‌توان در گام اول، ایجاد عرصه همگانی هنری از طریق احداث المانهای هنری در معبر شرقی پارک ایران زمین را به اجرا گذاشت و در صورت استقبال عمومی در ادامه فرایند توسعه، فازهای توسعه را ابتدا با تجهیز مبلمان شهری و روشنایی و سپس با سنگ‌فرش کردن بخشی از میدان، برای اتصال غیر مستقیم با پارک ایران زمین برقرار کرد.

لازم به ذکر است در رویکرد دوم، اقدام پیشنهادی، بیشتر بر ایجاد نوعی کیفیت خوانایی و برندینگ برای میدان مؤثر خواهد بود و چندان بر آرام‌سازی، تأثیر معناداری نخواهد داشت.

بحث و نتیجه‌گیری

طی پنجاه سال گذشته، «ارزیابی تأثیر اجتماعی» هم در مقام یک مفهوم و هم به عنوان یک روش‌شناسی، به فصل جافتاده‌ای از نظریه اجتماعی بدل شده و فعالیتی متداول در حوزه علوم اجتماعی کاربردی بوده است (سرنی، ۱۳۹۹: ۲۲). کاربردی بودن ارزیابی تأثیر اجتماعی از آنجا است که نتایج آن می‌تواند از هدررفت سرمایه‌های چهارگانه (مالی، اجتماعی، فرهنگی و محیطی) جلوگیری کند. در پژوهش حاضر که به عنوان یک اتاف قبل از اجراست، سعی شده است تا حد ممکن از طریق روش تحقیق ترکیبی، مثلث‌سازی منابع داده‌ها و تحلیل داده‌ها، مثلث‌سازی ذی‌نفعان به جوانب مختلف و سناریوهای مختلف پیش روی طرح بازطراحی میدان استقلال شهر کرج پرداخته شود. نتایج به‌دست‌آمده در این پروژه مؤید نتایج تحقیقات پیشین (ر.ک: محمدی مجد، ۱۳۹۵؛ ساسانپور، ۱۳۹۳؛ ابراهیمی، ۱۳۹۱؛ پورصباغ، ۱۳۹۲؛ حبیبزاده، ۱۳۹۳) مبتنی بر تأثیرات اجتماعی (کاهش دسترسی‌ها، ایجاد کاربری‌های عامل آلودگی‌های صوتی و...)، فرهنگی

از بین رفتن المان‌های خاطرانگیز، کاهش حضور اجتماعی و تعاملات اجتماعی مردم در محدوده، از بین رفتن تدیس‌ها و آثار خاصی که به عنوان نشانه‌های میدان هستند)، اقتصادی (کاهش رونق اقتصادی، هم در بخش کسب‌وکار محدوده و هم ارزش زمین و مسکن در محدوده) و محیط‌زیستی (بر اساس ایجاد جاذبه سفر در محدوده میدان و تبدیل شدن میدان به جولانگاه خودروها) است.

بازطراحی میدان استقلال شهر کرج با هدف «دستیابی به شبکه‌ای از فضاهای عمومی باکیفیت، مردم‌پذیر، چشم‌نواز و روح‌نواز» طراحی شده است. قطعاً توسعه فضاهای عمومی، مناسبات و مراودات اجتماعی در فضاهای عمومی اصلی محور در شکل‌دهی به شهر انسان‌محور است. این هدف به‌خودی‌خود هدف بسیار مطلوبی برای هر نوع طرح شهری است، اما اهداف خوب به‌تثایی نمی‌توانند تضمین‌کننده دستیابی به نتایج و تأثیرات خوب باشند. پژوهش حاضر نشان می‌دهد که علی‌رغم اهداف مناسبی که برای بازطراحی میدان استقلال در نظر گرفته شده است، به شکل موجود و بدون تعدیل و اصلاح آن نه‌تنها باعث ارتقای کیفیت محیطی و زندگی در محدوده میدان نخواهد شد، بلکه احتمالاً باعث کاهش آن نیز خواهد شد. نتایج اتاف درباره این طرح نشان می‌دهد که تأثیرات ناخواسته و نقاط کور در پروژه‌های شهری می‌تواند نتایج و اهدافی کاملاً متناقض با اهداف اصلی پروژه به بار آورد. اجرای طرح بازطراحی میدان استقلال در وضعیت موجود به دلیل ایجاد کاربری‌های جاذبه سفر (طرح‌های موضوعی در پارک ایران‌زمین)، ایجاد بسترهایی برای کند شدن حرکت سواری در یک محدوده بسیار پرتراфик (کف‌سازی دور میدان) و... می‌تواند بر اساس سناریوهای تنش و سازگاری منفعلانه علاوه بر هدررفت منابع، عاملی برای کاهش پایداری اجتماعی، تعلق محلی، به هم خوردن بافت بومی محله و... باشد.

نتایج پژوهش حاضر با تکیه بر سناریوی تعدیل به طراحان و سیاست‌گذاران این طرح پیشنهاد می‌کند که با انجام امکان‌سنجی و انجام گام‌به‌گام پروژه، هم به ایجاد تغییرات لازم در میدان اقدام نماید و هم تغییراتی را رقم بزند که علی‌رغم افزایش اندک هزینه مالی (به‌ویژه در بحث زیرگذر حدود ۲۰ متری در شمال غرب میدان در نبش پارک ایران-زمین) به توسعه پایدار در محدوده میدان منجر شود.

منابع

- ابراهیمی، مرضیه (۱۳۹۱). ارزیابی تأثیرات اجتماعی ساماندهی میدان امام خمینی (ره). پروژه مطالعاتی، شهردار منطقه ۱۲. اداره مطالعات اجتماعی شهرداری تهران.
- پاکزاد، جهان‌شاه (۱۳۸۵). مبانی نظری و فرایند طراحی شهری. تهران: شهیدی.
- پورصباغ، علی‌رضا (۱۳۹۳). ارزیابی تأثیرات اجتماعی و فرهنگی طرح ایجاد و توسعه ناحیه صنعتی میدان مرکزی میوه و ترهبار شهر تهران. پروژه مطالعاتی، معاونت خدمات شهری سازمان میادین و ترهبار شهر تهران.
- حبیب‌زاده، رامین (۱۳۹۳). ارزیابی تأثیرات اجتماعی و فرهنگی ساماندهی میدان محمدیه. پروژه مطالعاتی، سازمان زیباسازی شهر تهران.
- ساسان‌پور، فرزانه (۱۳۹۳). ارزیابی تأثیرات اجتماعی و فرهنگی معابر و میادین خاص منطقه ۲ شهردار تهران (میدان شهید تهرانی مقدم، قیصر امینپور، کتاب و صنعت). پروژه مطالعاتی، شهرداری منطقه ۲ تهران.
- سرنی، مایکل ام (۱۳۹۹). ارزیابی تأثیرات اجتماعی و سیاست‌های پادمانی بر سر یک دوراهی: مسیر روبه جلو باید روبه بالا باشد. در: ارزیابی تأثیرات اجتماعی پروژه‌های توسعه، تجربیاتی از هند و دیگر کشورهای آسیایی. مواهان متور. ترجمه میثم اهرابیان صدر. تهران: شهر.
- سرور، رحیم (۱۳۹۶). ارزیابی تأثیرات اجتماعی و فرهنگی طرح و برنامه ساماندهی مرکز خدمات شهری میدان بسیج و پهنه پیرامونی. پروژه مطالعاتی، شهرداری منطقه ۱۵، اداره مطالعات اجتماعی.
- فاضلی، محمد (۱۳۸۹). ارزیابی تأثیرات اجتماعی. تهران: جامعه‌شناسان.
- فاضلی، محمد و فردین علیخواه (۱۳۹۱). پیوست اجتماعی و فرهنگی بهسازی میدان امام حسین (ع) و پیاده‌راهسازی خیابان هفده شهریور. پروژه مطالعاتی، سازمان زیباسازی شهر تهران.
- کارمنو، متسو؛ هیت، تیم؛ راک، تن و استیون تیسدل (۱۳۸۸). مکان‌های عمومی، فضاهای شهری: ابعاد گوناگون طراحی شهری. ترجمه اسماعیل صالحی و دیگران. تهران: دانشگاه هنر.
- کریر، راب (۱۳۹۶). فضای شهری. ترجمه خسرو هاشم‌نژاد. تهران: خاک.
- محمدی مجد، داریوش (۱۳۹۵). ارزیابی تأثیرات اجتماعی فرهنگی بازپیرایی میدان دوم نازی‌آباد. پروژه مطالعاتی، شهرداری منطقه ۱۶، اداره مطالعات اجتماعی.
- گلکار، کوروش (۱۳۸۰). «مؤلفه‌های سازنده کیفیت طراحی شهری». نشریه صفا. دوره یازدهم، شماره ۳۲، صص ۳۸-۶۵.

مدنی‌پور، علی (۱۳۸۷). فضاهاى عمومى شهرى. ترجمه فرشاد نوریان. تهران: شرکت پردازش و برنامه‌ریزی شهرى.
مهندس مشاور معمار و شهرساز پارت (۱۳۹۸). طرح شهرى میدانهاى شهر کرج (میدان امام حسین، میدان مهران، میدان استقلال، میدان مدنى، میدان نبوت و فلک‌ه اول گوهردشت).
طرح پژوهشى، شهرداری کرج، معاونت شهرسازى، سیما و منظر

Arce-Gomez, A., Donovan, J. D., and Bedggood, R. E. (2015). Social impact assessments: Developing a consolidated conceptual framework. *Environmental Impact Assessment Review*, 50, 85-94.

Kwan-kwok, L, Chau, Cheung, K, K. and Chan K. (2006). Social Impat Assessment for Urban Renewal Projects in Hong Kong. *Quality Evaluation Center*, Hong Kong.

Tur Antonio Aledo and GÓmez José André s Domínguez (2016). Social Impact Assessment (SIA) From a Multidimensional Paradigmatic Perspective: Challenges and Opportunities, *Journal of Environmental Management* 195: 56-61.

ارزیابی تأثیرات اجتماعی و فرهنگی احیاء و توسعه اراضی کانون ابوذر در منطقه ۱۷ تهران

اسماعیل جهانی دولت‌آباد

دانشیار جامعه‌شناسی، دانشگاه محقق اردبیلی

sml.jahani@gmail.com

چکیده

مطالعه حاضر با هدف ارزیابی تأثیرات احیاء و توسعه اراضی کانون ابوذر در منطقه ۱۷ تهران به مرحله اجرا درآمده است. مدل نظری پژوهش بر مفهوم عدالت فضایی و توسعه پایدار استوار بوده، برای ارزیابی تأثیرات اقدام از روش‌های مختلف کمی و کیفی، اعم از انجام پیمایش در حوزه مداخله پروژه، مصاحبه با گروه‌های مختلف ذی‌نفع و نیز مشاهدات میدانی استفاده شده است. ارزیابی تأثیرات در قالب سه سناریوی تداوم وضع موجود، تغییر وضع موجود و تعدیل وضع موجود صورت گرفته و تأثیرات هر سناریو در چهار حوزه ترافیکی، اجتماعی، محیطی و نهادی بررسی شده است. طبق نتایج، محدوده مورد بررسی در وضعیت فعلی با مسائل ترافیکی، اجتماعی و نهادی دست به گریبان است که در صورت تحقق سناریوی اول در هر چهار حوزه یادشده، تأثیرات منفی غلبه خواهد کرد. تحقق سناریوی دوم در کنار تأثیرات مثبت قابل توجه، به دلیل اتکا به رویکرد تقابلی با سازمان‌های ذینفع، اجرای پروژه را با تأثیرات منفی و هزینه‌های متعددی مواجه خواهد ساخت. اما در صورت تغییر رویکرد یادشده و اتخاذ موضع تعاملی و مبتنی بر مدیریت مشارکتی در اجرای پروژه (سناریوی سوم)، بخش قابل توجهی از تأثیرات منفی یادشده منتفی بوده، بخش زیادی از تأثیرات مثبت سناریوی قبلی نیز به قوت خود باقی خواهد بود. بر همین اساس گروه اتاف، سناریوی سوم را به عنوان سناریوی برگزیده پیشنهاد نموده و در راستای تحقق این سناریو، کاربست پیشنهادی را در قالب سه مقوله نظام بسامد اجرا، نظام کارآمد ارتباطی و نظام هوشمند پایش ارائه نموده است.

واژه‌های کلیدی: اراضی کانون ابوذر، مجموعه فرهنگی ورزشی و ارزیابی تأثیرات اجتماعی، منطقه ۱۷ شهرداری تهران.

بیان مسئله

منطقه ۱۷ تهران نسبت به مناطق دیگر، مساحت کمتری دارد و در عین حال بسیار پرجمعیت است. از آنجایی که این منطقه، سرانه‌های استاندارد مناسبی ندارد، محدودیت‌هایی در اراضی باز وجود دارد؛ توزیع امکانات، زیرساخت‌ها و تسهیلات، برخی از امور ضروری در این منطقه است.

بررسی وضعیت سرانه‌های این محله بیانگر آن است که محله ابوذر غربی برای کاربری آموزشی (صرف نظر از آموزش عالی) به ۲/۳۴ هکتار، برای کاربری فضای سبز به ۱/۵۶ هکتار، برای کاربری درمانی - بهداشتی به ۰/۵۲ هکتار، برای کاربری ورزشی به ۰/۲۷ هکتار، برای کاربری مذهبی به ۰/۱۲ هکتار، برای کاربری فرهنگی به ۰/۰۸ هکتار و برای کاربری گردشگری به ۰/۰۵ هکتار نیاز دارد (دفتر نوسازی ناحیه ۱ منطقه ۱۷، ۱۳۹۵).

کانون اراضی ابوذر در زمینی به وسعت ۲۰ هزار مترمربع در ناحیه ۱ منطقه ۱۷ و در محله ابوذر غربی درست در قلب این منطقه واقع شده است. کاربری این مرکز فرهنگی - تربیتی و عملکرد در سطح منطقه‌ای است. مالکیت و سند اراضی این مرکز متعلق به شهرداری است. فعالیت‌های دایر در این مرکز، آموزشی - ورزشی است که از سال‌های گذشته در اختیار آموزش و پرورش و سازمان بهزیستی قرار داشت. اکنون شهرداری درصدد است برای تأمین سرانه‌های فرهنگی و خدماتی منطقه نسبت به احیاء و توسعه فعالیت‌های این مرکز اقدام کند.

هرچند احداث مرکز بزرگ و کامل به جای واحدهای کم‌تراکم و فرسوده کنونی می‌تواند مزایای زیادی برای شهروندان منطقه داشته و مورد استقبال قرار گیرد، خلع ید از سازمان‌های آموزش و پرورش و بهزیستی و احتمال شکل‌گیری مقاومت‌ها و چالش‌های ناشی از آن از یکسو و مشکلات و مزاحمت‌های ناشی از مراحل ساخت و احداث مانند خاک‌برداری، بین‌ریزی و... از سوی دیگر و نیز احتمال شلوغ شدن محله به دلیل مراجعه تعداد کثیری از شهروندان پس از بهره‌برداری، می‌تواند موجبات بروز برخی مشکلات را در این محدوده فراهم آورد. به همین جهت لازم است با انجام مطالعات ارزیابی تأثیرات اجتماعی و فرهنگی (اتاف) نسبت به شناسایی تأثیرات منفی و نیز تقویت مزایا و اثرات مثبت و سازنده این پروژه بزرگ فرهنگی - خدماتی اقدام شود. از این‌رو به دلیل بزرگ‌مقیاس بودن پروژه، منافع مادی و کسب درآمدهای پایدار برای شهرداری منطقه، افزایش رضایت‌مندی شهروندان، توسعه مرکز فعلی، اجرای طرح اتاف برای شهرداری این منطقه، اولویت دارد.

در همین راستا، لزوم توجه به تأثیرات گوناگون و به‌طور خاص تأثیرات اجتماعی و فرهنگی ایجاد و توسعه چنین فضاهایی و پیش‌بینی درست آن بر اساس واقعیات موجود، به همان اندازه مهم است که ضرورت تسلط رویکرد انسان‌محور بر سیاست‌ها و اقدامات شهری. این همان نگاه سیستمی به شهر و مسائل شهری بوده و بیانگر این است

که شهر فقط یک سیستم کالبدی یا طبیعی نیست، بلکه بستر اصلی زندگی فردی و جمعی انبوه انسان‌ها است و بنابراین مکانی برای تحقق آرمان‌ها، بروز خلاقیت و جستجوی سعادت و رضایت آنان محسوب می‌شود. از این نظر، برنامه‌ریزی می‌باید فراتر از اهداف کالبدی و کارکردی، به نیازهای اجتماعی، فرهنگی و روانی مردم پاسخ گوید (اشرفی و رشیدی، ۱۳۹۲: ۲۹۶). بر همین اساس، ارزیابی تأثیرات اجتماعی و فرهنگی مطرح می‌شود که پیامد نظری و روش‌شناختی آگاه شدن بر کارکردهای پنهان پروژه‌های توسعه است. به موجب آن، اجرای هر طرح، سیاست یا برنامه توسعه‌ای قبل از اجرا با برخی مناسبات محیطی، اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی درگیر است که تجربه برنامه‌های توسعه نشان می‌دهد تا زمانی که هماهنگی لازم بین این مناسبات ایجاد نشود، اجرای طرح توسعه‌ای با موفقیت چندانی همراه نبوده و اهداف مورد نظر به طور کامل محقق نخواهد شد (ر.ک: روچ، ۱۳۸۷).

محدوده اجرای طرح در بلوار ابوذر و به طور مشخص در محدوده اراضی معروف به کانون ابوذر تعریف شده است. از کاربری‌های مهم اطراف پروژه می‌توان به مواردی همچون ساختمان مرکز شهرداری، بیمارستان ضیاییان، مسجد ابوذر، حسینیه خرابه‌شام، کلانتری ۱۴۹ امامزاده حسن، بوستان‌های عاشری و دکتر حسابی، مدارس، دبیرستان‌ها و... اشاره کرد. وجود عناصر یادشده و ارتباط بین آنها، یک چرخه فرهنگی خدماتی را شکل می‌دهد که شهرداری منطقه ۱۷ تهران را مجاب به ایجاد و توسعه یک مرکز فرهنگی خدماتی بزرگ در آن کرده است. اجرای این طرح مستلزم ایجاد تغییراتی در محدوده یادشده اعم از تملک و خلع ید از آموزش و پرورش و...، تخریب و خاک‌برداری ساختمان‌های قدیمی، ساخت و احداث بناها و ساختمان‌های جدید، تجهیز مرکز متناسب با بخش‌های مورد نظر، تأمین نیروی انسانی مورد نیاز در بخش‌های مختلف و اتخاذ تدابیر ترافیکی لازم در مرحله اجرای پروژه است.

اولین و مهمترین خطرپذیری که این پروژه ممکن است با آن مواجه شود، مقاومت‌های احتمالی برخی سازمان‌ها (از جمله آموزش و پرورش و بهزیستی و...) در برابر اجرای طرح است. همانطور که اشاره شد، بین شهرداری و سازمان‌های یادشده، دعوای حقوقی بر سر مالکیت و تصدی‌گری اراضی کانون ابوذر و به طور کلی تمام مراکز فرهنگی ورزشی مشابه در نقاط مختلف تهران در جریان است و اطلاعات به‌دست‌آمده از مصاحبه‌های مقدماتی با مسئولان فعلی کانون ابوذر نیز به وضوح بیانگر اختلاف‌نظرهایی میان این سازمان‌ها است. با توجه به توضیحات یادشده می‌توان ادعان نمود که یکی از مسائلی که پروژه مورد بررسی در بدو امر با آن مواجه خواهد بود، بحث اقتناع ذی‌نفعان یادشده و جلب مشارکت آنها در مراحل اجرا و بهره‌برداری از پروژه است. تجربه نشان می‌دهد که این موضوع یکی از نقاط چالش‌برانگیز در اجرای طرح‌های اینچنینی است و حتی به جرأت می‌توان ادعان نمود که نحوه عمل مجریان پروژه در این حوزه می‌تواند آینده پروژه را تحت تأثیر

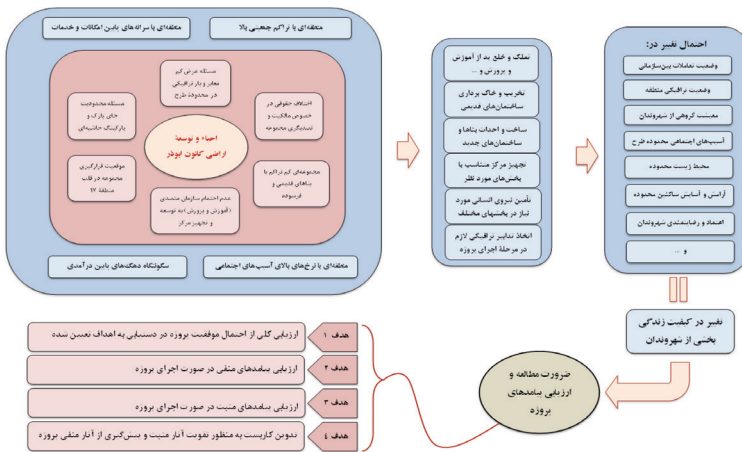
قرار دهد و آن را به عنوان یک پروژه موفق یا ناموفق معرفی نماید. تمام مسائل یادشده که احتمالاً در تعامل شهرداری با سازمان‌های ذکرشده بروز می‌کند، احتمال شکل‌گیری جمعیت معترضی را فراهم می‌آورد که حتی اگر به صورت منسجم، یکپارچه و هدفمند به دنبال احقاق حقوق از دست رفته‌شان (به زعم خود) نباشند، اما میانگین ناراضایتی عمومی از پروژه را افزایش می‌دهد.

نکته مهم بعدی که در اینجا باید مدنظر قرار گیرد، تغییرات احتمالی در وضعیت شاخصه‌های ترافیکی محدوده در اثر اجرای پروژه است. با اجرای این طرح (به‌ویژه در مرحله اجرا) الگوهای ترافیکی محدوده و خیابان‌های اطراف و موازی آن احتمالاً دچار دگرگونی شده، این دگرگونی برحسب نحوه اجرا و مدیریت پروژه ممکن است به سمت بدتر شدن اوضاع در این محدوده حرکت کند. چنانکه گزینه‌های جایگزینی که احتمالاً قرار است بار ترافیکی احتمالی ایجادشده در اثر اجرای پروژه و محدود شدن فضای حرکت سواره را به دوش بکشند، ممکن است ظرفیت لازم برای تردد حجم زیاد سواره را بنا به دلایل گوناگون نداشته و یا حجم زیاد تردد با بافت غالب این مناطق همخوانی نداشته باشد. این پیش‌فرض، با توجه به اینکه تمام معابر اطراف محدوده مورد بررسی با مسئله حجم بالای تردد در مقاطع پیک ترافیک و ظرفیت سرویس‌دهی محدود مواجه هستند، بسیار تقویت می‌شود. بدیهی است که با اجرای پروژه و افزایش احتمالی مراجعه‌کنندگان به محدوده، مسائل یادشده نیز تشدید خواهد شد. این در حالی است که در وضعیت فعلی نیز مسئله پارک خودرو در این محدوده، یکی از دغدغه‌های ساکنان و کسبه به شمار می‌رود. این تأثیرات در معابر جایگزین و همچنین در خود محدوده، در حین و بعد از اجرای پروژه، قابل تصور است.

بنابراین در مجموع باید اذعان نمود که در صورت استقبال شهروندان و موفقیت پروژه مورد بررسی در بلوار ابوذر، آثار مثبت زیادی از جمله افزایش دسترسی شهروندان منطقه به خدمات فرهنگی و ورزشی، بهبود کیفیت گذران اوقات فراغت شهروندان، حرکت به سمت عدالت در توزیع خدمات در سطح شهر، افزایش تعداد استفاده‌کنندگان از مجموعه، کاهش احتمالی در نرخ آسیب‌های اجتماعی محدوده، بهبود منظر شهری محدوده... برای آن مترتب است. اما این در حالی است که تجربه اقدامات توسعه‌ای در شهرها بیانگر آن است که در همه پروژه‌های انجام‌شده در شهرهای بزرگ، در کنار تمام آثار مثبتی که این پروژه‌ها داشته‌اند، همواره وجود برخی مشکلات، به‌ویژه مشکلاتی که در برقراری ارتباط با سایر سازمان‌ها و نیز مردم و جلب مشارکت ایشان به وجود آمده، پروژه‌های یادشده را چه در مرحله اجرا و چه در مراحل بعد از آن، با چالش‌هایی مواجه ساخته و از سوی دیگر موجبات ناراضایتی بخشی از جمعیت را فراهم آورده است. بر همین اساس در عمده پروژه‌های شهری که شهرداری مسئولیت اجرای آن را بر عهده دارد، نیاز به نوعی فراتر رفتن از معیارهای فنی و شهرسازی و توجه به آثار و تأثیرات محیطی، اجتماعی و فرهنگی پروژه احساس می‌شود. مطالعه حاضر

در راستای همین هدف به انجام خواهد رسید. شکل شماره ۱، نمایش کلی از بستر اجرای پروژه (شامل ویژگی‌های منطقه ۱۷ تهران و نیز شاخصه‌های اصلی محدود مورد نظر) را به همراه فرآیند شکل‌گیری مسئله و ضرورت ارزیابی تأثیرات اجرای پروژه نمایش می‌دهد.

قابل ذکر است که طرح احیا و توسعه اراضی کانون ابوذر را در حال حاضر شهرداری منطقه ۱۷ تهران در حد طرح و ایده مطرح کرده است و هنوز اقدامی درباره اجرای این طرح به انجام نرسیده است. هم‌زمان با طرح این ایده، بحث ارزیابی تأثیرات اجتماعی و فرهنگی پروژه نیز مطرح شده و بنابراین مطالعه ارزیابی حاضر از نوع اتاف پیش از اجراست که هدف آن به طور خلاصه، ارزیابی کلی از احتمال موفقیت پروژه در دستیابی به اهداف تعیین شده، ارزیابی تأثیرات مثبت و منفی پروژه در قالب سناریوهای احتمالی و در نهایت تدوین کاربست به منظور تقویت آثار مثبت و پیش‌گیری از آثار منفی پروژه است.

شکل ۱- نمایش کلی از بیان مسئله پژوهش

پرسش‌های پژوهش

پرسش اصلی پژوهش این است که: «تأثیرات اجتماعی و فرهنگی توسعه و احیای فعالیت‌های کانون ابوذر کدامند و چگونه می‌توان اثرات مثبت را افزایش و اثرات منفی را کاهش داد؟». پاسخ به سؤال یادشده در گرو پاسخ به سؤال‌های جزئی‌تری است که در زیر به آنها اشاره شده است.

توسعه و احیای فعالیت‌های کانون ابوذر، چه تأثیرات ترفیکی در خود محدوده و معابر مجاور آن بر جای خواهد گذاشت؟
 پروژه یادشده، چه تأثیراتی بر بافت اجتماعی محدوده مورد مطالعه خواهد داشت و

کدام گروه‌ها بیشتر در معرض این تأثیرات خواهند بود؟ آیا توسعه و احیای فعالیت‌های کانون ابوذر، حائز تأثیرات محیط‌زیستی در محدوده اجرای پروژه و پیرامون آن خواهد بود؟ این تأثیرات به چه نحو خواهد بود؟ تأثیرات پروژه بر بافت نهادی محدوده مورد مطالعه به چه صورت خواهد بود؟ و با توجه به برآیند کلی تأثیرات مثبت و منفی پروژه، آیا اجرای آن از منظر یادشده قابل توجیه است؟

ذی‌نفعان پروژه کدام افراد یا گروه‌ها هستند و میزان و کیفیت تأثیرگذاری یا تأثیرپذیری هر کدام از پروژه یادشده چگونه است؟ شیوه‌های مناسب اقناع ذی‌نفعان و پیشگیری از شکل‌گیری جمعیت معترض کدامند؟ گزینه‌های بدیل پروژه کدامند و با استناد به برآیند تأثیرات در حوزه‌های ترافیکی، اجتماعی، محیط‌زیستی و اقتصادی، کدام گزینه بهترین محسوب می‌شود؟

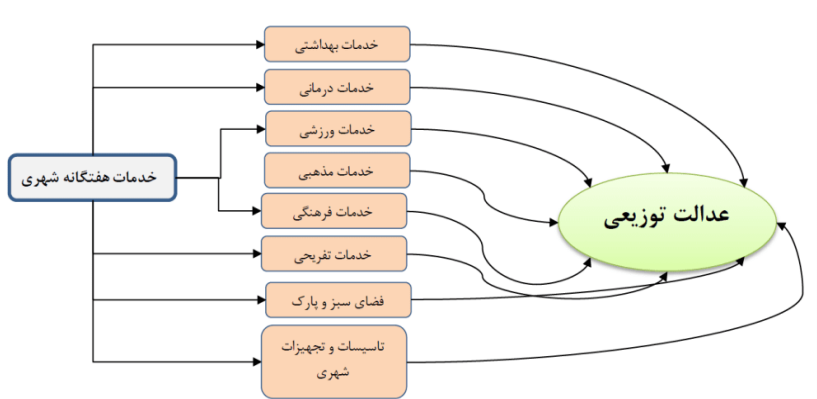
چارچوب نظری و مفهومی

با توجه به ماهیت پروژه مورد بررسی و هدف اعلام‌شده درباره اجرای آن (تحقق عدالت در توزیع خدمات)، می‌توان مفهوم «عدالت توزیعی» را به عنوان یکی از مفاهیم نظری محوری در این مطالعه قلمداد نمود. عدالت از مفاهیم بسیار اساسی در توسعه پایدار است و توسعه پایدار بدون عدالت امکان تحقق نخواهد یافت. به عبارتی عدالت برای انجام هر عملی که هدف آن، ارتقای سطح کیفی زندگی است، یک پیش‌شرط به شمار می‌آید (محمدی، ۱۳۸۷: ۵۷). در واقع واژه عدالت، اقسام مختلفی دارد که عدالت فضایی، یکی از مهمترین آنها است. می‌توان گفت که عدالت فضایی در کلیتی فراگیر به رعایت حقوق برابر انسان‌ها یا بازیگران اجتماعی، حفظ و پاسداری از کرامت انسانی آنها، تأمین نیازهای اولیه زندگی و عزت‌تفنس اجتماعی، توجه وافی دارد (جوان و عبدالمهدی، ۱۳۸۷: ۱۳۷).

واژه عدالت فضایی، محدود به زمان خاص نیست و تا زمانی که از آن استفاده می‌شود کاربرد دارد، به گونه‌ای که امروزه در بین جغرافی‌دانان و برنامه‌ریزان، نوعی گرایش به آن، برای جلوگیری از بی‌عدالتی و جستجو برای عدالت و دموکراسی در جوامع معاصر وجود دارد (ر.ک: Soja, 2009). این مفهوم عمدتاً در ادبیات اخیر مورد توجه قرار گرفته است که سعی در بررسی مفاهیم و عملکردهای عدالت از دیدگاه جغرافیایی دارد و تجزیه و تحلیل‌های جغرافیایی نشان داده است که ساختار فضایی شهر بر پایه مجموعه‌ای از تجارب متنوع، تفسیر شده است (Visser, 2003: 99). بنابراین در عدالت فضایی، جنبه‌های فضایی که بر موقعیت عدالت تأثیر می‌گذارند، موضوع اصلی بحث هستند (Hellegers, 2011: 33). عدالت فضایی یک نقطه ثقل در زمینه برنامه‌ریزی تأسیسات شهری و یکی از شاخه‌های عدالت اجتماعی است. دیوید هاروی، یکی از شخصیت‌های شناخته‌شده در این زمینه می‌گوید که عدالت اجتماعی به یک

مفهوم اصلی اشاره دارد که باید از طریق روش‌های تجزیه و تحلیل جغرافیایی صورت پذیرد (Ebrahimabadi, 2008: 19).

بر همین اساس، عدالت شهری یک مفهوم اخلاقی و سیاسی است که شامل توزیع نابرابر درآمد و ثروت، جداسازی فضایی مسکن، تخصیص نابرابر کالاها و خدمات عمومی و حقوق مدنی نابرابر در میان طبقات، نژاد، قومیت و جنسیت در چهارچوب جوامع، شهرها و نواحی شهری است (Fujita, 2009: 377). همچنین شناسایی و ابعاد عدالت فضایی در جهت تحقق عدالت اجتماعی در مطالعات شهری از موضوعات اساسی و مباحث این مطالعات است که در چند سال گذشته از مباحث اصلی نظریه‌پردازان مسائل شهری در غرب بوده است. همچنین برای ارزشیابی توزیع موجود فضا و در مواردی اتخاذ سیاست‌هایی در زمینه بهبود این توزیع می‌توان این نظریه را به کار گرفت و عدالت فضایی را می‌توان با مقایسه تخصیص فعلی یا تخصیص فرضی آن سنجید. با این روش تشخیص مناطقی که از استانداردها بیشترین فاصله را دارند، میسر شده است. اینکه چطور خدمات هفتگانه شهری باعث ایجاد عدالت توزیعی خواهند شد، در مدل مفهومی زیر نشان داده شده است.

شکل ۲- مدل مفهومی عدالت توزیعی شهری

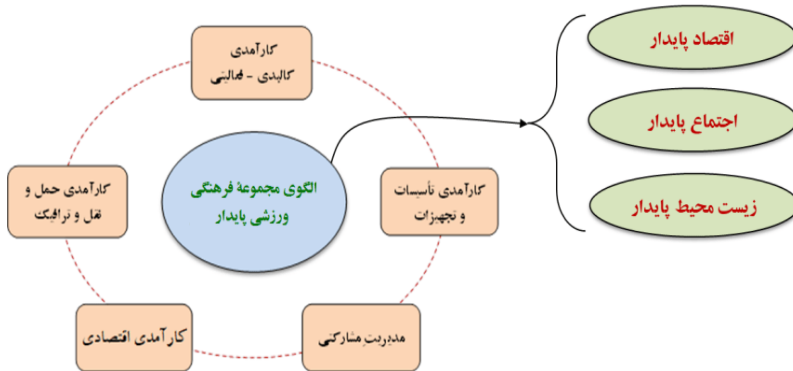
امروزه موضوع عدالت اجتماعی و فضایی در مباحث شهری و به تبع آن عدالت توزیعی در پراکنش خدمات در فضای شهری اهمیت بسزایی یافته است. از این رو توجه به اهمیت توزیع کاربری خدمات در نواحی شهری بر اساس نیاز به خدمات، عامل مهمی در پایداری زندگی شهری است.

بر همین اساس می‌توان اذعان نمود که چارچوب نظری پژوهش حاضر بر مفهوم توسعه پایدار شهری متکی است. از دیدگاه کمیسیون برانتلند، توسعه پایدار، توسعه‌ای است که بتواند نیازهای نسل حاضر را بدون تخریب و یا آسیب رساندن به تأمین

نیازها و خواسته‌های نسل‌های آینده فراهم نماید (شرزهای و ماجد، ۱۳۹۰: ۳۰۲). یک اجتماع شهری در کنار محیط‌زیست پایدار شهری، مستلزم اقتصاد پایدار شهری، زندگی پایدار شهری و سایر ابعاد پایداری است که در مجموع از آن به عنوان برابری درون‌نسلی و اصل عدالت اجتماعی و برابری برون‌نسلی و اصل نسل آینده یاد می‌کنند (محمدی سنگلی و قرشی، ۱۳۹۵: ۸۹). همچنین در برنامه‌ریزی از دیدگاه توسعه پایدار برای شهر، ناگزیر باید فضاهای فرهنگی ورزشی نیز به گونه‌ای طراحی شود که با ملاک‌های توسعه پایدار هماهنگ باشد (حاتمی‌نژاد و اشرفی، ۱۳۸۸: ۴۶). راهبرد فرهنگی پایدار، دستورالعملی چندبعدی، یکپارچه، پویا و پیوسته است که تضمین‌کننده توزیع عادلانه امکانات و احتیاجات در زمان‌ها و مکان‌های مختلف با در نظرگیری عوامل متغیر و مؤثر در مجموعه شهری است (بختیاری، ۱۳۸۸: ۸۳). یکی دیگر از اصلی‌ترین مباحث توسعه پایدار، بحث چگونگی گذران اوقات فراغت به طور صحیح و در بستر و فضای مناسب و با در نظر گرفتن توزیع موقعیت‌های رفاهی در نسل کنونی و رعایت عدالت و حفظ امکانات برای نسل آینده است (کریمی و شوهانی، ۱۳۹۳: ۱۰۳).

توسعه پایدار، یکی از بهترین رویکردها برای بررسی‌های تأثیرات اجتماعی و فرهنگی است؛ زیرا به صورت هم‌زمان می‌تواند همه ابعاد تأثیرات اقتصادی، اجتماعی، محیط‌زیستی و نهادی پروژه‌های عمران شهری را بررسی کند. بنابراین ارزیابی تأثیرات اجتماعی باعث توسعه و توانمند شدن اجتماع خواهد شد. دغدغه اصلی ارزیابی تأثیرات اجتماعی، اتخاذ موضع شناسایی و بهبود نتایج منفی یا فعال در برابر توسعه و نتایج توسعه است، نه صرفاً ناخواسته. کمک کردن به اجتماعات و دیگر سهامداران در امر شناسایی اهداف توسعه و اطمینان یافتن از به حداکثر رسیدن نتایج مثبت می‌تواند مهمتر از کاستن خسارت‌های ناشی از تأثیرات منفی باشد (سرور و امینی، ۱۳۹۲: ۲۱). هدف ارزیابی تأثیرات اجتماعی، قبول این امر است که تأثیرات اجتماعی، اقتصادی و بوم‌شناختی به گونه‌ای ذاتی و جدایی‌ناپذیر به همدیگر مرتبط است و تغییر در هر حوزه‌ای، منجر به تغییر در سایر حوزه‌ها است. بنابراین ارزیابی تأثیرات اجتماعی باید این برداشت از سازوکارهای تأثیرات را بسط دهد که هنگام ایجاد این مکانیسم‌ها، تغییر در یک حوزه، باعث تأثیرات در دیگر حوزه‌ها می‌شود (سرور و امینی، ۱۳۹۲: ۲۱).

بر اساس این رهیافت، توسعه و احیای کانون ابوذر در منطقه ۱۷ تهران با ارتقای زیرساخت‌های منطقه و با دگرگونی شیوه‌های گذران اوقات فراغت و ایجاد زمینه‌های مناسب برای روابط اجتماعی و ایجاد رضایت شهروندی، میزان مشارکت اجتماعی آنها در فضاهای عمومی را افزایش داده، به تقویت همبستگی اجتماعی و به تبع آن بهبود سلامت اجتماعی و کیفیت زندگی آنها منجر می‌شود.

شکل ۳- الگوی نظری پژوهش

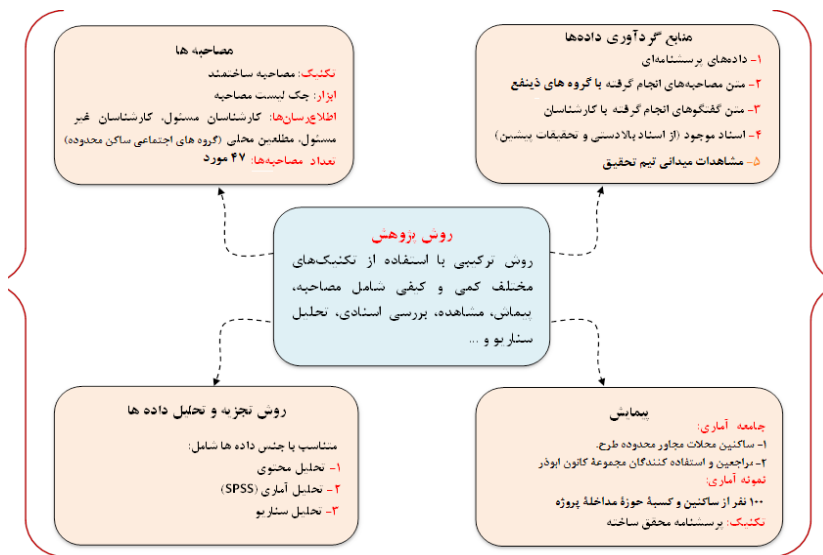
شکل شماره ۳ الگوی نظری پژوهش - نشان می‌دهد که یک مجموعه فرهنگی ورزشی پایدار بر اساس میزان برخورداری از پنج شاخص کلی شامل کارآمدی حمل و نقل، کارآمدی کالبدی - فعالیت، کارآمدی تجهیزات و تأسیسات، کارآمدی اقتصادی و مدیریت مشارکتی قابل ارزیابی است. این مقوله‌ها در واقع ورودی‌های سیستم محسوب می‌شوند و خروجی‌های سیستم در سه مقوله اقتصاد پایدار، اجتماع پایدار و محیط‌زیست پایدار قابل ردیابی خواهد بود. به عبارت بهتر، آثار و نتایج یک مجموعه فرهنگی ورزشی موفق را در سه مفهوم یادشده می‌توان جستجو کرد. این مدل، ابزاری برای گروه پژوهش فراهم می‌سازد که با استفاده از آن می‌توان هم میزان موفقیت پروژه مورد بررسی را ارزیابی کرد و هم آثار و تأثیرات ناشی از آن را مورد سنجش قرار داد.

روش پژوهش

روش پژوهش حاضر با در نظر گرفتن دو مقوله، شامل شاخص‌های مورد سنجش و ترکیب جامعه هدف، انتخاب شده است. بر این اساس در این پژوهش از ترکیب روش‌های کمی و کیفی استفاده شده و اطلاعات میدانی لازم برای ارزیابی پروژه از چند منبع اصلی شامل مشاهدات میدانی گروه تحقیق، داده‌های پیمایشی، مصاحبه‌ها و آرای کارشناسی گردآوری شده است.

به عبارت بهتر، در این پژوهش، متناسب با نوع متغیرهایی که باید مورد سنجش قرار گیرند، به اطلاعات گروه‌های مختلفی نیاز بود که برای گردآوری اطلاعات از این گروه‌ها باید از ابزار متناسب استفاده شود. برای این منظور، متغیرهای مورد بررسی یا به عبارتی تأثیرات احتمالی پروژه را برحسب شیوه‌ای که برای گردآوری اطلاعات آن به کار گرفته می‌شود، به سه دسته تقسیم کرده‌ایم: دسته اول، متغیرهایی را شامل می‌شود که گردآوری اطلاعات مرتبط به آنها از طریق تکمیل پرسشنامه در بین

برخی گروه‌های ذینفع امکان‌پذیر است؛ دسته دوم، متغیرهایی هستند که سنجش آنها مستلزم انجام مصاحبه با برخی از ذی‌نفعان است؛ و بالاخره دسته سوم شامل متغیرهایی است که در بررسی آنها لازم است از نگاه تخصصی کارشناسان مربوطه استفاده شود. البته لازم به ذکر است که نتایج مشاهدات میدانی گروه پژوهش به عنوان وجه مکمل در بررسی تمام متغیرها به کار گرفته شده است.

شکل ۴- مختصات روشی پژوهش

ارزیابی تأثیرات پروژه

در این بخش با استناد به داده‌ها و اطلاعات گردآوری‌شده به ارزیابی تأثیرات اجتماعی و فرهنگی پروژه احیاء و توسعه اراضی کانون ابوذر در محدوده خیابان ابوذر پرداخته شده است. به عبارت بهتر در اینجا قصد این است که به این پرسش اساسی پاسخ داده شود که پروژه احیاء و توسعه اراضی کانون ابوذر و اقداماتی که قرار است در راستای این امر از طرف شهرداری منطقه ۱۷ به مرحله اجرا درآید، در حوزه‌های مختلف زندگی اجتماعی، چه تأثیری را بر افراد و گروه‌های مرتبط با این پروژه بر جای خواهد گذاشت. برای این منظور در بخش حاضر با تکیه بر چهار منبع اطلاعاتی شامل یافته‌های پیمایشی، تحلیل محتوای مصاحبه‌های انجام‌گرفته با گروه‌های مختلف ذینفع، نتایج جلسات گروهی با ذی‌نفعان سازمانی و نیز یافته‌های حاصل از مطالعه تطبیقی، به پیش‌بینی تأثیرات اقدام یادشده پرداخته شده است. نکته قابل توجه در سازمان‌بندی بخش حاضر این است که در این بخش، ارزیابی

تأثیرات پروژه احیا و توسعه اراضی کانون ابوذر در قالب سناریوهای مختلف انجام شده است. از همین رو بررسی مناسبات سازمانی و حقوقی این مجموعه و نیز محیط کالبدی - فضایی و اجتماعی محدوده اجرای طرح و محیط پیرامون آن، مسائلی را در حوزه‌های مختلف مطرح می‌سازد که با در نظر گرفتن آن سه سناریوی متفاوت برای این محدود می‌توان مطرح نمود. این سناریوها عبارتند از سناریوی تداوم وضع موجود، سناریوی تعدیل وضع موجود و سناریوی تغییر وضع موجود.

الف) سناریوی تداوم وضع موجود: همان‌طور که اشاره شد، موضوع اراضی کانون ابوذر فعلاً در مرحله ایده‌پردازی است و بررسی جوانب مختلف آن در دستور کار سازمان شهرداری قرار دارد.

بنابراین بدیهی است که یکی از گزینه‌های احتمالی در این باره، گزینه No Act یا همان تداوم وضعیت فعلی در محدوده یادشده است. در این سناریو، بر سیر طبیعی تحولات محدوده مورد بررسی تأکید می‌شود و هرگونه مداخله و دستکاری در روند فعلی به دلایلی همچون احتمال شکل‌گیری جمعیت‌های معترض، برهم خوردن نظم موجود، هزینه‌های هنگفت هرگونه تغییر تأثیرگذار در محدوده، سلب آرامش اجتماعات محلی و... نفی می‌شود و بر یک رویکرد انفعالی مبتنی بر حفظ وضع موجود تأکید می‌شود.

ب) سناریوی تغییر وضع موجود: این سناریو بر اتخاذ نوعی رویکرد تقابلی میان شهرداری و آموزش و پرورش در زمینه توسعه و بهره‌برداری از اراضی کانون ابوذر متکی است و در آن بر ایجاد تغییرات اساسی در اراضی کانون ابوذر تأکید می‌شود. این تغییرات به طور خلاصه در سه مقوله قابل دسته‌بندی است: تغییر در بحث مالکیت مجموعه، تغییرات زیربنایی در بعد کالبدی و فضایی مجموعه و در نهایت تغییر در تصدی‌گری سازمانی مجموعه. به عبارت بهتر این سناریو به حالتی اشاره دارد که در آن سازمان شهرداری با استناد به اسناد و مدارک حقوقی موجود موجبات خلع ید سایر سازمان‌ها از اراضی کانون ابوذر را فراهم آورده، با در اختیار گرفتن کامل این مجموعه، اقدام به تخریب بناهای قدیمی و احداث یک مرکز فرهنگی خدماتی بزرگ و کامل به جای واحدهای کم‌تراکم و اغلب فرسوده فعلی نماید.

ج) سناریوی تعدیل وضع موجود: این سناریو بر شکل‌گیری یک رویکرد تعاملی و مشارکتی میان سازمان شهرداری و آموزش و پرورش در زمینه توسعه و بهره‌برداری از اراضی کانون ابوذر متکی است. بنمایه اصلی این سناریو بر این ایده استوار است که روند فعلی مجموعه کانون ابوذر، چه از منظر تصدی‌گری سازمانی و چه از منظر تحقق اهداف آموزشی و فرهنگی و ورزشی، هرچند روند مثبتی است، این مجموعه از نظر زیرساخت‌ها و فضاها و سایر امکانات با نواقص و مشکلاتی مواجه است که این چالش‌ها می‌تواند با ورود سازمان شهرداری در بحث توسعه فضاها و زیرساخت‌ها و نیز بهره‌برداری مشارکتی از آن مرتفع شده و تعدیل گردد.

حوزه‌های تأثیر	تأثیرات	ماهیت اثر
حوزه ترافیکی	کمبود شدید پارکینگ و مسئله پارک حاشیه‌ای	-
	عرض کم معابر، کندی حرکت و ترافیکی سنگین	-
	تداخل سواره و پیاده و کاهش ایمنی پیاده	-
	دسترسی مناسب از طریق ناوگان حمل‌ونقل عمومی	+
حوزه محیطی	استفاده نکردن بهینه از فضا و اتلاف منابع در مجموعه فعلی	-
	کمبود سرانه‌های آموزشی و ورزشی در محله	-
	فرسودگی بافت مجموعه و آسیب‌پذیری در مقابل حوادث طبیعی	-
	فقدان جداره شهری مطلوب و اخلاف در منظر شهری	-
حوزه اجتماعی	وفور آسیب‌های اجتماعی و احساس ناامنی در محدوده	-
	عدم برخورداری محدوده از حیات شبانه	-
	هم‌بودگی کاربری‌های فرهنگی سازگار با محیط	+
	ضعف احساس تعلق محله‌ای در محدوده طرح	-
حوزه نهادی	رضایت‌مندی خانواده‌ها از تعامل مناسب کادر فعلی با مراجعان	+
	رضایت‌مندی خانواده‌ها از فضای سالم و ایمن مجموعه فعلی	+
	نارضایتی خانواده‌ها از فرسودگی و آسیب‌پذیری بالای بافت فعلی	-
	نارضایتی خانواده‌ها از محدودیت فضاها و امکانات مجموعه	-
	به کارگیری بازنشستگان آموزش و پرورش در مجموعه فعلی	+

شکل ۵- پیش‌بینی تأثیرات پروژه در صورت تحقق سناریوی اول (تداوم وضع موجود)

سناریوی دوم، همانطور که اشاره شد، بر ایجاد تغییرات اساسی در بحث مالکیت، ابعاد کالبدی و فضایی و تصدی‌گری سازمانی اراضی کانون ابوذر متکی است. بدیهی است که تحقق چنین سناریویی می‌تواند تأثیرات متفاوتی را در مقایسه با سناریوی اول در حوزه‌های مختلف بر جای گذارد.

ماهیت اثر	تأثیرات	حوزه‌های تأثیر
?	احتمال افزایش ترافیک محدوده در اثر استقبال بیشتر از مجموعه	حوزه ترافیکی
?	تغییر در وضعیت پارکینگ و پارک حاشیه‌ای محدوده	
?	تغییر در وضعیت تداخل حرکت سواره و پیاده	
+	دسترسی آسان به مجموعه از طریق ناوگان حمل‌ونقل عمومی	
+	امکان استفاده بهینه از فضا و جلوگیری از اتلاف منابع	حوزه محیطی
+	افزایش سرانه‌های آموزشی و ورزشی در محله و رضایتمندی خانواده‌ها	
+	کاهش آسیب‌پذیری مجموعه در برابر زلزله	
+	تغییر در جداره بیرونی مجموعه و بهبود منظر شهری محدوده	
+	بهبود وضعیت محدوده از منظر تقویت حیات شبانه	حوزه اجتماعی
+	تقویت احساس تعلق محله‌ای در محدوده طرح	
+	احتمال نقش آفرینی مجموعه در کاهش آسیب‌های اجتماعی	
-	تهدید معیشت بازنشستگان آموزش و پرورش شاغل در مجموعه	
-	شکل‌گیری رویکرد تقابلی در مواجهه با سایر سازمان‌های ذی‌نفع	حوزه نهادی
-	هزینه‌های ناشی از احتمال شکل‌گیری مقاومت‌ها، مخالفت‌ها و سنگ‌اندازی‌ها	
-	اختلال در تعاملات و مشارکت‌های بین‌سازمانی در سطوح مختلف	
-	شکل‌گیری نارضایتی در خانواده‌ها در اثر تغییر کادر و فضای فعلی مجموعه	
-	احتمال شکل‌گیری جمعیت معترض به عنوان مانعی بر سر راه موفقیت پروژه	

شکل ۶- پیش‌بینی تأثیرات پروژه در صورت تحقق سناریوی دوم (تغییر وضع موجود)

تأثیرات سناریوی سوم (تعدیل وضع موجود) نیز در حوزه‌های مختلف ترافیکی، محیطی، اجتماعی و نهادی، با اتکا به ابزار مختلف کمی و کیفی اعم از داده‌های پیمایش، مصاحبه‌ها، مشاهدات میدانی و نیز بهره‌گیری از آرای کارشناسان در معرض ارزیابی قرار گرفته و نتایج به‌طور خلاصه در شکل زیر نمایش داده شده است.

شکل ۷- پیش‌بینی تأثیرات پروژه در صورت تحقق سناریوی سوم (تعدیل وضع موجود)

بنابراین در مجموع می‌توان اذعان نمود که طبق نتایج به‌دست آمده از مطالعه حاضر، وضعیتی که در حال حاضر بر اراضی کانون ابوذر و به طور کلی محدوده مداخله پروژه مورد بررسی حاکم است، وضعیت بسیار نامطلوبی است. بر همین اساس، ارزیابی تأثیرات تحقق سناریوی اول نیز نشان می‌دهد که تداوم وضع موجود درباره اراضی کانون ابوذر، تأثیرات منفی قابل توجهی را در حوزه‌های مختلف ترافیکی (از جمله کمبود شدید پارکینگ و مسئله پارک حاشیه‌ای، تداخل سواره و پیاده و کاهش ایمنی پیاده، عرض کم معابر، کندی حرکت و سنگینی ترافیک)، اجتماعی (از جمله وفور آسیب‌های اجتماعی و احساس ناامنی در محدوده، عدم برخورداری محدوده از حیات شبانه و ضعف احساس تعلق محله‌ای در محدوده طرح)، نهادی (از جمله نارضایتی خانواده‌ها از فرسودگی و آسیب‌پذیری بالای بافت و نارضایتی از محدودیت فضاها و امکانات فعلی مجموعه) و محیطی (کمبود سرانه‌های آموزشی و ورزشی در محله، از

جمله استفاده نکردن بهینه از فضا، فرسودگی بافت مجموعه و آسیب‌پذیری در مقابل حوادث طبیعی، فقدان جداره شهری مطلوب و اخلال در منظر شهری) به محدوده مورد مطالعه و به طور کلی منطقه تحمیل می‌کند که مهمترین نتیجه انباشتی این وضعیت را در مقوله «اتلاف منابع» می‌توان خلاصه نمود. به عبارت بهتر، نتایج نشان می‌دهد در منطقه‌ای که شدیداً با کمبود سرانه‌های مختلف و به‌ویژه سرانه‌های آموزشی و ورزشی مواجه است، استفاده نکردن بهینه از اراضی ۲۰ هزار متری کانون ابوذر در قلب این منطقه با هیچ استدلالی قابل توجیه نیست و همه این نتایج به وضوح ضرورت ایجاد تغییرات در این مجموعه را نشان می‌دهد. تغییری که در صورت اجرا می‌تواند بخش قابل توجهی از کمبودهای یادشده و به تعبیری نیازهای اساسی ساکنان منطقه را پوشش دهد.

اما درباره چگونگی ایجاد این تغییرات نیز همانطور که اشاره شد، دورویکرد متفاوت در میان ذی‌نفعان اصلی پروژه قابل ردیابی است. رویکرد اول که طرفداران زیادی نیز در مدیریت شهری منطقه دارد، بر تغییرات اساسی و بنیادی مالکیتی، مدیریتی و اجرایی و کالبدی در اراضی کانون ابوذر تأکید دارد که عملی شدن آن به طور طبیعی با شکل‌گیری نوعی رویکرد تقابلی بین ذی‌نفعان سازمانی، از جمله شهرداری و آموزش و پرورش همراه خواهد بود. نتایج مطالعه حاضر بیانگر آن است که تحقق این سناریو در کنار تأثیرات مثبت قابل توجهی که بر آن مترتب است و از آن جمله می‌توان به دسترسی آسان به مجموعه از طریق ناوگان حمل و نقل عمومی، امکان استفاده بهینه از فضا و جلوگیری از اتلاف منابع افزایش سرانه‌های آموزشی و ورزشی در محله و رضایت‌مندی خانواده‌ها، کاهش آسیب‌پذیری مجموعه در برابر زلزله، تغییر در جداره بیرونی مجموعه و بهبود منظر شهری محدوده، بهبود وضعیت محدوده از منظر تقویت حیات شبانه، تقویت احساس تعلق محله‌ای در محدوده طرح و احتمال نقش‌آفرینی مجموعه در کاهش آسیب‌های اجتماعی اشاره نمود، همچنان با تهدیدها و تأثیرات منفی جدی از جمله شکل‌گیری رویکرد تقابلی در مواجهه با سایر سازمان‌های ذی‌نفع، افزایش هزینه‌های ناشی از احتمال شکل‌گیری مقاومت‌ها، مخالفت‌ها و مانع‌تراشی‌ها، اختلال در تعاملات و مشارکت‌های بین‌سازمانی در سطوح مختلف، شکل‌گیری نارضایتی در خانواده‌ها در اثر تغییر کادر و فضای فعلی مجموعه، تهدید معیشت بازنشستگان آموزش و پرورش شاغل در مجموعه و احتمال شکل‌گیری جمعیت معترض به عنوان مانعی بر سر راه موفقیت پروژه نیز دست به گریبان خواهد بود. ماهیت تأثیرات منفی پیش‌بینی شده در این سناریو به نحوی است که می‌تواند توازن تأثیرات را بر هم زده، بر کلیت پروژه سایه افکند. به عبارت بهتر، آثار منفی شده ممکن است اجرای پروژه (در قالب سناریوی دوم) را با هزینه‌های مادی و غیر مادی بسیاری درگیر کند که در نهایت تمام گروه‌های ذینفع را دچار ضرر و زیان کند.

اما همانطور که اشاره شد، تغییرات مورد نظر در اراضی کانون ابوذر به شکل متفاوتی نیز قابل اجراست که این گزینه نیز با عنوان تعدیل وضع موجود در قالب سناریوی سوم ارزیابی شده است. طبق نتایج به دست آمده از بررسی آثار پروژه در سناریوی قبلی، بخش قابل توجهی از تأثیرات منفی پیش بینی شده پروژه در سناریوی دوم، به ویژه در حوزه نهادی، ریشه در رویکرد تقابلی سازمان شهرداری در قبال سایر سازمان‌ها می‌دارد که تاکنون عهده‌دار اداره و تصدی‌گری اراضی کانون ابوذر بوده‌اند. بدیهی است که در صورت تغییر رویکرد یادشده و اتخاذ موضع تعاملی و مبتنی بر مدیریت مشارکتی در اراضی کانون ابوذر، بخش زیادی از تأثیرات منفی یادشده از جمله «تهدید معیشت بازنشستگان آموزش و پرورش شاغل در مجموعه»، «شکل‌گیری نارضایتی در خانواده‌ها در اثر تغییر کادر و فضای فعلی مجموعه»، «شکل‌گیری رویکرد تقابلی در مواجهه با سایر سازمان‌های ذینفع»، «اختلال در تعاملات و مشارکت‌های بین‌سازمانی در سطوح مختلف»، «هزینه‌های ناشی از احتمال شکل‌گیری مقاومت‌ها، مخالفت‌ها و مانع‌تراشی‌ها» و «احتمال شکل‌گیری جمعیت معترض به عنوان مانعی بر سر راه موفقیت پروژه» منفی خواهد بود. ضمن اینکه بخش زیادی از تأثیرات مثبت سناریوی قبلی، از جمله «دسترسی آسان به مجموعه از طریق ناوگان حمل و نقل عمومی»، «امکان استفاده بهینه از فضا و جلوگیری از اتلاف منابع»، «افزایش سرانه‌های آموزشی و ورزشی در محله و رضایت‌مندی خانواده‌ها»، «کاهش آسیب‌پذیری مجموعه در برابر زلزله»، «تغییر در جداره بیرونی مجموعه و بهبود منظر شهری محدوده»، «بهبود وضعیت محدوده از منظر تقویت حیات شبانه»، «تقویت احساس تعلق محله‌ای در محدوده طرح» و «احتمال نقش‌آفرینی مجموعه در کاهش آسیب‌های اجتماعی»، با توجه به ماهیت مشابه این دو سناریو، کماکان به قوت خود باقی خواهد بود. پیش‌بینی تأثیرات در قالب سناریوی سوم در شکل شماره (۸) نمایش داده شده است. حال پس از بررسی تأثیرات پروژه در قالب سناریوهای سه‌گانه لازم است نتایج این بررسی‌ها در یک قاب در کنار هم قرار گیرد و از طریق مقایسه و بررسی موازنه تأثیرات مثبت و منفی تأثیرات پیش‌بینی شده در قالب هر سناریو، سناریوی برتر انتخاب شود. هر چند توضیحات ارائه شده در قالب ارزیابی تأثیرات سناریوها تا حد زیادی نتیجه این مقایسه را مشخص کرده است، برای مقایسه دقیق‌تر سعی کرده‌ایم تا به کمی‌سازی نتایج نیز پردازیم. برای این منظور ابتدا به هر کدام از تأثیرات پیش‌بینی شده بر اساس برد یا سطح تأثیرات، وزنی (۱) اختصاص یافته و سپس با تجمیع نمره‌های به دست آمده، نمره نهایی هر سناریو مشخص شده است. طبق نتایج این بررسی، سناریوی سوم (تعدیل وضع موجود) با کسب امتیاز ۱۷+ به عنوان سناریوی برتر شناخته شده و سناریوهای دوم و اول به ترتیب با کسب امتیاز ۲- و ۱۱- در رتبه‌های بعدی قرار گرفته‌اند.

وزن اثر	بیمارها با فرض حذف سناریوی سوم	وزن اثر	بیمارها با فرض حذف سناریوی دوم	وزن اثر	بیمارها با فرض حذف سناریوی اول
0	احتمال افزایش ترافیک موجوده در اثر اسمبلی بیشتر از مجموعه	0	احتمال افزایش ترافیک موجوده در اثر اسمبلی بیشتر از مجموعه	-2	کمیوند تندتر با رنگت و سنگت و سنگت با رنگ جاسناید
0	تأثیر بر وضعیت بارنگت و بارک جاسناید موجوده	0	تأثیر بر وضعیت بارنگت و بارک جاسناید موجوده	-3	فرضی کم‌خطر کنشی اثر کم و فرضی سنگین
0	تأثیر بر وضعیت ناملق ترنگت سوار و بارگاه	0	تأثیر بر وضعیت ناملق ترنگت سوار و بارگاه	-2	ناملق سوار و بارگاه و بارگاه و کنشی سنگین بارگاه
+2	تأثیر بر آسایش آسان به مجموعه از طریق نواکن حمل و نقل هموس	+2	تأثیر بر آسایش آسان به مجموعه از طریق نواکن حمل و نقل هموس	+2	تأثیر بر آسایش آسان به مجموعه از طریق نواکن حمل و نقل هموس
+1	امکان استفاده بیشتر از فضای پارکینگ در اتلاف ناملق	+1	امکان استفاده بیشتر از فضای پارکینگ در اتلاف ناملق	-1	عدم استفاده بیشتر از فضای پارکینگ در مجموعه اهلی
+1	افزایش ترافیک آمونزی و ورزشی در نخله و رفاهتندی موجوده	+1	افزایش ترافیک آمونزی و ورزشی در نخله و رفاهتندی موجوده	-1	کمیوند سوارهایی آمونزی و ورزشی در نخله
+1	کنشی آسایش‌ناپذیری موجوده در برابر زلزله	+1	کنشی آسایش‌ناپذیری موجوده در برابر زلزله	-1	فردوسی باکلت مجموعه و آسایش‌ناپذیری در نخله حوادث طبیعی
+1	تأثیر بر جبره آذوقه موجوده و تولید ناملق سناری موجوده	+1	تأثیر بر جبره آذوقه موجوده و تولید ناملق سناری موجوده	-1	فقدان جبره آذوقه موجوده و تولید ناملق سناری
+1	بهبود وضعیت موجوده از نظر تقویت صبات سیمانه	+1	بهبود وضعیت موجوده از نظر تقویت صبات سیمانه	-2	وقوع آسایش‌ناپذیری و آسایش‌ناپذیری
+1	تأثیر بر آسایش ناملق موجوده از نظر تقویت صبات سیمانه	+1	تأثیر بر آسایش ناملق موجوده از نظر تقویت صبات سیمانه	-1	عدم بر عودآوری موجوده از صبات سیمانه
+1	اصلاح ناملق آمونزی موجوده در کنشی آسایش‌ناپذیری	-1	اصلاح ناملق آمونزی موجوده در کنشی آسایش‌ناپذیری	+1	عدم توجه کافی در نخله کنشی سازه با جبره
+1	رفاهتندی بارنگت آمونزی و ورزشی در نخله موجوده	-2	ریزه‌ریزی بارنگت آمونزی و ورزشی در نخله موجوده	+1	عدم آسایش‌ناپذیری ناملق موجوده از نخله
+2	سنگل‌گیری در بزرگراه ناملق در مواجهه با سازه‌های سنگین	-1	سنگل‌گیری در بزرگراه ناملق در مواجهه با سازه‌های سنگین	+1	رفاهتندی موجوده از نخله ناملق سنگل‌گیری در نخله
+1	کنشی در نخله ناملق و سازه‌ها و سازه‌های سنگین	-3	خراب‌شدن ناملق و اسمبل‌کنشی در نخله ناملق و سازه‌ها و سازه‌های سنگین	+1	رفاهتندی موجوده از نخله ناملق سنگل‌گیری در نخله
+3	تأثیر بر نخله ناملق و سازه‌ها و سازه‌های سنگین	-2	افشای در نخله ناملق و سازه‌ها و سازه‌های سنگین	+1	افشای در نخله ناملق و سازه‌ها و سازه‌های سنگین
0	رفاهتندی موجوده از نخله ناملق سنگل‌گیری در نخله	-2	سنگل‌گیری در نخله ناملق از نخله ناملق سنگل‌گیری در نخله	-1	تأثیر بر نخله ناملق سنگل‌گیری در نخله
+1	کنشی اسمبل‌کنشی در نخله ناملق سنگل‌گیری در نخله	-2	اصلاح ناملق‌گیری در نخله ناملق سنگل‌گیری در نخله	+1	به‌کارگیری بارنگت آمونزی و ورزشی در نخله ناملق

نمره نهایی سناریوی سهیل وضع موجود: ۱۷
 نمره نهایی سناریوی دوم وضع موجود: ۲
 نمره نهایی سناریوی اول وضع موجود: ۱۱

شکل ۸ - اولویت بندی سناریوهای سه گانه و انتخاب سناریوی برتر بر اساس توازن تأثیرات مثبت و منفی

جمع بندی نتایج و تدوین کاربست اتاف

در این مطالعه سعی شد تا در قالب سه سناریوی متفاوت، برآوردی از تأثیرات مثبت و منفی و نقاط ضعف و قوت پروژه احیا و توسعه اراضی کانون ابوذر در منطقه ۱۷ تهران، با استناد به نتایج حاصل از بررسی‌های کمی و کیفی از جمله پیمایش، تحلیل محتوای مصاحبه‌ها و مشاهده‌های میدانی و نیز بهره‌گیری از آرای کارشناسان و اسناد و منابع مربوط به موضوع ارائه گردد. نتایج این بررسی‌ها نشان می‌دهد که اگر در اجرای پروژه یادشده، توازن آثار و تأثیرات مثبت و منفی اقدام مدنظر باشد، تحقق آن مستلزم اتخاذ یک رویکرد تعاملی به‌ویژه در بحث ارتباط با سازمان‌های مختلف ذینفع است.

نتایج به‌دست‌آمده از ارزیابی تأثیرات تحقق سناریوی اول نشان داد که تداوم وضع موجود درباره اراضی کانون ابوذر، تأثیرات منفی قابل توجهی را در حوزه‌های مختلف ترافیکی، اجتماعی، محیطی و نهادی به محدوده مورد مطالعه و به‌طور کلی منطقه تحمیل می‌کند که مهمترین نتیجه انباشتی این وضعیت را در مقوله «اتلاف منابع» می‌توان خلاصه نمود. به عبارت بهتر نتایج نشان می‌دهد که در منطقه‌ای که شدیداً با کمبود سرانه‌های مختلف و به‌ویژه سرانه‌های آموزشی و ورزشی مواجه است، استفاده نکردن بهینه از اراضی ۲۰ هزار متری کانون ابوذر در قلب این منطقه با هیچ استدلالی قابل توجیه نیست و همه این نتایج به وضوح ضرورت ایجاد تغییرات در این مجموعه را نشان می‌دهد. تغییراتی که در صورت اجرا می‌تواند بخش زیادی از کمبودهای یادشده و به تعبیری نیازهای اساسی ساکنان منطقه را پوشش دهد.

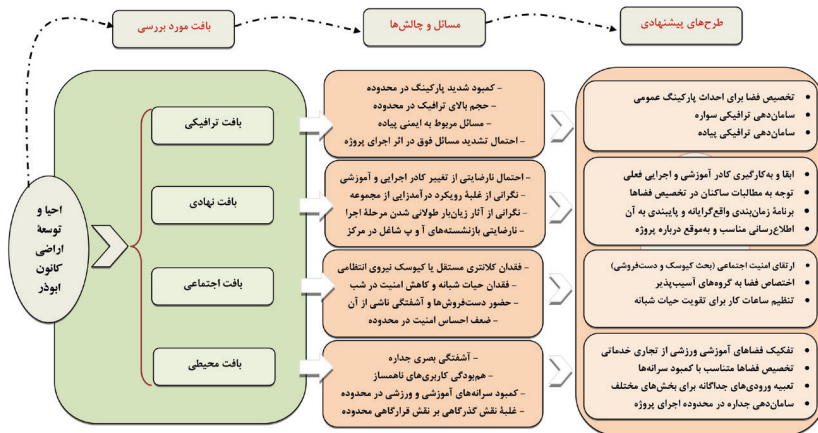
ارزیابی تأثیرات اجتماعی و فرهنگی احیاء و توسعه اراضی کانون ابوذر در منطقه ۱۷ تهران؛ اسامعی جهانی دولت آباد

اما همانطور که اشاره شد، درباره ماهیت تغییرات مورد نظر نیز دورویکرد (سناریو) متفاوت در اظهارات و دیدگاه‌های مدیران شهری منطقه قابل ردیابی است. رویکرد اول، بر خلع ید کامل سازمان‌های آموزش و پرورش و بهزیستی از اراضی کانون ابوذر، تملک کامل قانونی و اداری این مجموعه، تخریب بناهای فعلی و احداث یک مجموعه بزرگ و چندمنظوره در این اراضی تأکید دارد. طبق نتایج به‌دست‌آمده از این مطالعه، پیش‌بینی می‌شود که تحقق این سناریو در کنار تمام مزایا و آثار مثبتی که برای شهروندان منطقه و به‌ویژه خود سازمان شهرداری می‌تواند در پی داشته باشد، اما اجرای آن با هزینه‌های قابل توجهی به‌ویژه در حوزه نهادی همراه است و تأثیرات انباشتی آن حتی در سایر حوزه‌ها نیز دامن شهرداری و به‌ویژه شهروندان را خواهد گرفت. نتایج مطالعه نشان می‌دهد که ریشه بسیاری از این تأثیرات منفی احتمالی را در رویکرد تقابلی می‌توان ردیابی کرد که سازمان شهرداری در مواجهه با سایر سازمان‌های ذی‌نفع (مشخصاً آموزش و پرورش و بهزیستی) ممکن است در پیش گیرد. مطالعه حاضر، اتخاذ چنین رویکردی در اجرای پروژه حاضر را از یک‌سو مانعی بر سر راه شکل‌گیری یک نگاه مشارکتی بین‌سازمانی قلمداد می‌کند که تبعات آن ممکن در سایر فعالیت‌هایی که نیازمند مشارکت سازمان‌های یادشده است، خود را نشان دهد. از سوی دیگر با توجه به تمایل آشکاری که در بین شهروندان منطقه و به‌ویژه خانواده‌های استفاده‌کننده از خدمات کانون ابوذر به تداوم حضور مسئولان و کادر آموزشی فعلی در این مجموعه مشاهده می‌شود، اتخاذ رویکرد تقابلی یادشده و تحقق سناریوی تغییر وضعیت را همچنین می‌توان به عنوان مانعی مهم در جلب مشارکت حداکثری شهروندان در پروژه مورد بررسی نیز تلقی نمود.

بر همین اساس نتایج این مطالعه با توجه به توازن آثار پیش‌بینی‌شده مثبت و منفی، سناریوی سوم یا تعدیل وضع موجود را به عنوان سناریوی برتر به سازمان کارفرما پیشنهاد می‌کند. به نظر می‌رسد که با اجرای این طرح پیشنهادی، تأثیرات مثبت اقدام در تمام حوزه‌های مورد بررسی، وزن به‌مراتب بیشتری خواهد داشت و در ضمن هزینه‌های ناشی از احتمال بروز تأثیرات منفی به صورت انباشتی نیز به حداقل می‌رسد. جان کلام پیشنهاد حاضر بر این ایده استوار است که طراحی و اجرای پروژه احیا و توسعه کانون ابوذر از همان ابتدا بر اتخاذ یک رویکرد تعاملی با سازمان‌های یادشده و ساکنان فعلی این مجموعه، اعم از مسئولان و استفاده‌کنندگان استوار بوده، مراحل اجرا و بهره‌برداری از پروژه به نحوی پیش رود که در نهایت تصویری از مشارکت‌سازنده مبتنی بر ایده برد - برد را به جای برد - باخت در بین ذی‌نفعان ایجاد نماید. در راستای نیل به این هدف، تیم اتاف بر اساس نتایج بررسی، پیشنهادهایی را تدوین کرده است که در قالب سه مقوله نظام بسامد اجرا، نظام کارآمد ارتباطی و نظام هوشمند پایش در ادامه ارائه شده است.

الف) نظام بسامد اجرا

تیم اتاف در طراحی نظام کاربست بر نقاط ضعف یا به عبارتی عوامل ریشه‌ای پدیدآورنده مسائل و تأثیرات نامطلوب پروژه، تمرکز دارد و در کاربست پیش رو درصدد ارائه پیشنهادهایی برای کمرنگ ساختن این عوامل و به حداقل رساندن آن است. بنابراین از آنجا که نتایج این مطالعه، ریشه‌های اصلی مسئله را در حوزه‌های ترافیکی، اجتماعی، کالبدی - فعالیتی و نهادی احصا کرده است، بدیهی است که ایده اصلی مادر طراحی نظام بسامد اجرا در این مطالعه نیز بر لزوم ایجاد تغییرات مربوطه در این حوزه‌ها استوار خواهد بود. به عبارت بهتر، پیشنهاد اصلی تیم اتاف که از نتایج پژوهش حاضر به دست آمده است، بر لزوم در پیش گرفتن رویکرد تعاملی در اجرای پروژه احیاء و توسعه اراضی کانون ابوذر تأکید دارد و در ادامه برای اجرای مطلوب این سناریو و کاستن از تأثیرات منفی آن و نیز بالا بردن احتمال موفقیت پروژه در جلب توجه و استقبال شهروندان، به ارائه برخی پیشنهادهای تکمیلی در حوزه‌های سه‌گانه یادشده می‌پردازد.

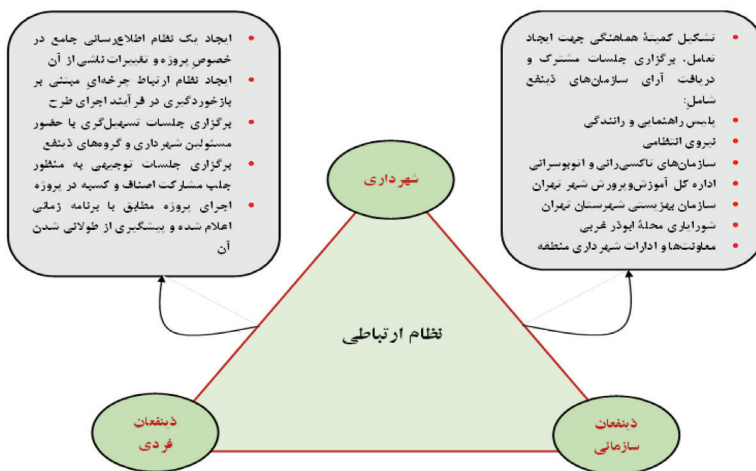
شکل ۹- کاربست پژوهش (نظام بسامد اجرا)

ب) نظام کارآمد ارتباطی

بخش دیگر کاربست مطالعه حاضر به نظام ارتباطی مورد نیاز برای موفقیت پروژه مربوط است. در واقع خروجی مهم این مطالعه در بخش ارزیابی تأثیرات در قالب سناریوهای سه‌گانه، ضرورت شکل‌گیری یک رویکرد تعاملی میان ذی‌نفعان یا به تعبیری بازیگران اصلی مرتبط با پروژه است. این نظام ارتباطی در یک نگاه کلی از سه عنصر اصلی، شامل شهرداری، ذی‌نفعان سازمانی و ذی‌نفعان فردی و پیوندهای میان این سه عنصر تشکیل می‌شود. اگر این مدل را روی یک مثلث نمایش داده شود، زوایای

سه‌گانه این مثلث، عناصر و اضلاع مثلث، روابط میان این عناصر را نشان خواهد داد. از مهمترین ذی‌نفعان سازمانی پروژه می‌توان به پلیس راهنمایی و رانندگی، نیروی انتظامی، سازمان‌های تاکسیرانی و اتوبوسرانی، اداره کل آموزش و پرورش شهر تهران، سازمان بهزیستی شهرستان تهران، شورایی محله ابوذر غربی و معاونتها و ادارات شهرداری منطقه اشاره کرد و ذی‌نفعان فردی نیز تمام کسبه، ساکنان و مراجعان به مجموعه را شامل می‌شود. پروژه احیا و توسعه اراضی کانون ابوذر در صورتی با موافقت همراه خواهد بود که با رویکرد مشارکتی به مرحله اجرا درآید. اتخاذ چنین رویکردی مستلزم ایجاد یک نظام ارتباطی میان عناصر ذینفع است.

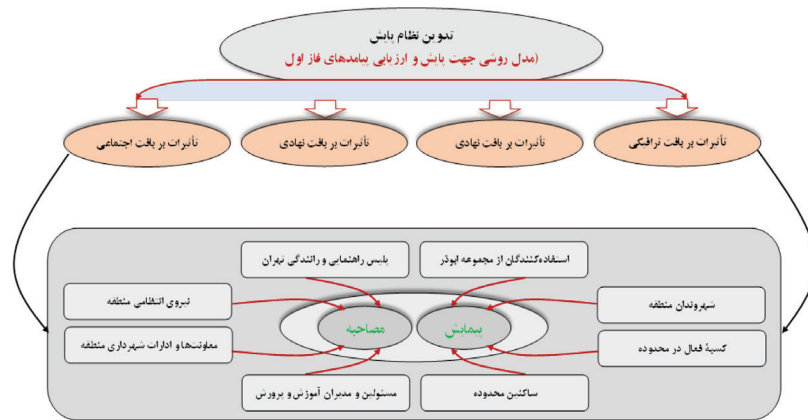
شکل زیر، راهکارهای پیشنهادی اتاف درباره نظام ارتباطی یادشده را نمایش می‌دهد. همانطور که مشاهده می‌شود، دو ضلع از اضلاع مثلث که ارتباط میان شهرداری و ذی‌نفعان فردی و سازمانی را به نمایش می‌گذارد، اهمیت بالایی در این نظام ارتباطی دارد. طبق نتایج این پژوهش، مشکلاتی در این روابط وجود دارد (از جمله اختلاف نظر موجود میان شهرداری و آموزش و پرورش درباره مالکیت و تصدی‌گری مجموعه و ضعف اعتماد عمومی به شهرداری) که باید ترمیم شود.

شکل ۱۰- مدل پیشنهادی برای ترمیم نظام ارتباطی

ج) نظام هوشمندپایش

طراحی و تدوین نظام هوشمندپایش با هدف مراقبت‌های پس از اجرای اقدام مداخله‌ای انجام می‌شود. برای طراحی نظام پایش معمولاً فهرست بازبینی‌ای (چک‌لیستی) طراحی می‌شود که مراحل انجام کار را مشخص کند و جدولی طراحی می‌شود که اگر از سنتر تأثیرات، اثرات جدیدی ایجاد می‌شود پایش شود. همچنین برنامه‌های اجرایی برای تأثیرات و رویدادهای غیر قابل تعدیل و توقف طراحی می‌شود.

شکل ۱۱- مدل پیشنهادی برای راه اندازی نظام پایش

در پژوهش حاضر، راه کار گروه اتاف برای پایش تأثیرات و آثار پروژه پیاده راه سازی مبتنی بر این ایده است که مراحل مختلف طراحی، اجرا و بهره برداری از پروژه در فازهای مختلف و دوره های زمانی مشخص تقسیم بندی شده، بین اتمام اجرای هر فاز و شروع اجرای فاز بعدی، تأثیرات پیش بینی شده اقدام بررسی شده و نتایج همین بررسی موجبات تصمیم گیری درباره اجرای فاز بعدی را مشخص نماید. پیشنهاد می شود برای انجام این پایش ها از مدل ارزیابی تأثیرات ارائه شده در این گزارش استفاده شود و پس از اتمام هر فاز، تأثیرات پیش بینی شده آن در قالب ابزار مناسب، از جمله پرسشنامه و مصاحبه، در معرض آرای گروه های ذی نفع قرار گیرد و ارزیابی شود. بدیهی است که ابزار مورد نیاز برای بررسی تأثیرات یاد شده برحسب گروه هدف هر تأثیر تعیین خواهد شد. برای نمونه، تأثیراتی که معطوف به شهروندان یا استفاده کنندگان از مجموعه است، از طریق ابزار پرسشنامه و تأثیراتی که مربوط به ذی نفعان سازمانی از جمله بخش های مختلف سازمان شهرداری، سازمان آموزش و پرورش، بهزیستی، پلیس راهنمایی و پلیس انتظامی و... از طریق انجام مصاحبه های مرتبط قابل حصول خواهد بود.

پی نوشت

۱. وزندهی به این صورت بوده است که به تأثیراتی که برد محلی دارند، ضریب ۱، به تأثیرات دارای برد منطقه ای، ضریب ۲ و تأثیرات با برد کلان تر، ضریب ۳ داده شده است. بدیهی است که برای تأثیرات مثبت از اعداد مثبت و برای تأثیرات منفی از اعداد منفی استفاده شده است.

منابع

- اشرفی، یوسف و طلا رشیدی (۱۳۹۲). «ارزیابی تأثیر اجتماعی پروژه‌های شهری؛ نمونه موردی: پارک کودک ظفر گلچین در منطقه ۱۰ شهرداری تهران». نشریه مدیریت شهری. دوره یازدهم، شماره ۳۱، صص ۲۹۵-۳۱۵.
- بختیاری، پیمان؛ استادی جعفری، مهدی؛ کرم‌رودی، محمود و میقات حبیبیان (۱۳۸۸). جایگاه انرژی‌های تجدیدپذیر در نظریه حمل‌ونقل پایدار مسافر، دوره چهارم، شماره ۱۲، صص ۷۷-۹۶.
- جوان، جعفر و عبدالله عبدالهی (۱۳۸۷). «عدالت فضایی در فضاهای دوگانه شهری (تبیین ژئوپلیتیکی الگوهای نابرابری در حاشیه کلانشهر مشهد)». فصلنامه ژئوپلیتیک، سال چهارم، شماره ۲، صص ۱۳۱-۱۵۶.
- حاتمی‌نژاد، حسین و یوسف اشرفی (۱۳۸۸). «دوچرخه و نقش آن در حمل‌ونقل پایدار شهری؛ نمونه موردی: شهر بناب». مجله پژوهش‌های جغرافیای انسانی. شماره ۷۰، صص ۴۵-۶۳.
- روچ، کریس (۱۳۸۷). ارزیابی تأثیر پروژه. ترجمه حسن چاوشیان. تهران، اختران.
- سرور، رحیم و مهدی امینی (۱۳۹۲). تحلیل و ارزیابی تأثیر اجتماعی - فرهنگی ترافیک و حمل‌ونقل شهری. تهران: تیسرا.
- شرزهای، غلامعلی و وحید ماجد (۱۳۹۰). «تأمین مالی پایدار شهری؛ چگونگی تأمین مالی به منظور توسعه پایدار شهری». مدیریت شهری. دوره نهم، شماره ویژه‌نامه، صص ۲۹۹-۳۱۵.
- کریمی، علیاشرف و محمد شوهانی (۱۳۹۳). «مکانیابی فضاهای سبز با رویکرد توسعه پایدار در پر کردن اوقات فراغت». فرهنگ ایام. دوره پانزدهم، شماره ۴۴، صص ۹۵-۱۱۱.
- محمدی سنگلی، خشایار و سیده صدیقه قرشی (۱۳۹۵). «توسعه پایدار شهری، رویکرد جهانی با راهکارهای محلی (مطالعه موردی: بررسی معیارهای پایداری در معماری سنتی شهر یزد)». شباک، سال دوم، شماره ۴ و ۵، صص ۸۷-۹۸.
- محمدی، مریم (۱۳۸۷). «زنان و رویکرد عدالت جنسیتی در توسعه پایدار». جستارهای شهرسازی. شماره ۲۴، صص ۵۶-۶۳.
- دفتر نوسازی ناحیه ۱ منطقه ۱۷ تهران (۱۳۹۵). سند توسعه محله ابوذر غربی. شهرداری منطقه ۱۷ تهران.

- Ebrahimabadi, M.S.)2008(. Accessibility and Street Layout, Master Thesis in Urban Planning and Design. Stockholm: Sweden
- Fujita, K., (2009). Urban justice and Sustainability, Local Environment, VOL. 14. NO. 5.
- Hellegers, S., (2011), Justice and Mobilities in the Netherlands. Master Thesis Human Geography.
- Soja, E., (2009). the city and spatial justice, justice spatial/spatial justice, www.jssj.org.
- Visser. G., (2003). Spatiality's of Social Justice and Local Government Transition: Notes on and for South African Social Justice Discourse, South African Geographical Journal. VOL. 85(2).

ترجمه

تأملاتی درباره ارزیابی تأثیر اجتماعی در قرن
بیست و یکم

فرانک ونکلی

مترجم: فاطمه تنها

تأملاتی درباره ارزیابی تأثیر اجتماعی در قرن بیست و یکم^۱

فرانک ونکلی

دانشکده علوم فضایی، دانشکده گرونینگن، هلند

مترجم: فاطمه تنها

استادیار دانشکده علوم اجتماعی دانشگاه تهران

f.tanhaa@ut.ac.ir

چکیده

ارزیابی تأثیر اجتماعی (اتا)، زمینه‌ای از تحقیق و عمل است که به هر موردی که با مدیریت مسائل اجتماعی در طول چرخه عمر پروژه (پیش از شروع آن تا پس از اتمام) مرتبط است، می‌پردازد. اتا به یک ابزار نظارتی به فرآیند مدیریت مسائل اجتماعی یک پروژه که توسعه‌دهندگان، تأمین‌کنندگان مالی، جوامع آسیب‌دیده و مؤسسات صدور مجوز محیط‌زیستی از آن استفاده می‌کنند، تبدیل شده است. اتا، موارد زیر را در نظر می‌گیرد: اشتراک منافع، چرخه‌های رونق و رکود، توسعه جامعه، مشارکت جامعه، تاب‌آوری جامعه، میراث فرهنگی، بررسی دقیق، توانمندسازی، مسائل جنسیتی، مکانیسم‌های رسیدگی به شکایات، حقوق بشر، تأثیرات و موافقت‌نامه‌های مزایا، مردم بومی، مهاجرت، احیای معیشت، محتوای محلی، تدارکات محلی، جابه‌جایی و اسکان مجدد ناشی از پروژه، اثرات روانی اجتماعی، عملکرد اجتماعی، برنامه‌های مدیریت تأثیر اجتماعی، شمول اجتماعی، سرمایه‌گذاری اجتماعی، مجوز اجتماعی برای فعالیت، عملکرد اجتماعی، مشارکت ذینفعان، گروه‌های آسیب‌پذیر و مسائل سنتی مانند شناسایی اثرات اجتماعی و طراحی مداخلات برای کاهش آسیب‌ها. اتا پیش از پنجاه سال است که در کشورهای مختلف اجرا می‌شود، با این حال مسائل پیچیده‌ای از جمله اسکان مجدد غیر ارادی، احیای معیشت، تعلق به مکان، احساس به مکان، حفظ میراث فرهنگی ناملموس و یافتن زمین جایگزین، از جمله مسائل باقی‌مانده در طرح‌های اتا است. فساد، رانت‌خواری، تسخیر نخبگان، احتکار و رفتار فرصت‌طلبانه از جمله موارد مشکل‌ساز در اجرای اتا است.

واژه‌های کلیدی: ارزیابی تأثیرات اجتماعی، مجوز اجتماعی برای فعالیت و رشد، مشارکت عمومی، استانداردهای بین‌المللی محیطی، مسائل اجتماعی و حکومتی و مسئولیت اجتماعی شرکتی.

ارزیابی تأثیرات اجتماعی در آغاز

در ابتدا ارزیابی تأثیر اجتماعی (اتا) در دهه ۱۹۷۰ همراه با ظهور ارزیابی تأثیر محیطی^۱ (EIA) آغاز شد (Esteves et al, 2012; Vanclay, 2014). مانند ارزیابی تأثیر محیطی، اتا در ابتدا تاحد زیادی به عنوان یک ابزار نظارتی عمل می‌کرد، هرچند فقط تعداد کمی از حوزه‌ها به طور رسمی به آن نیاز داشتند (Parsons et al, 2019) که در مقایسه با ارزیابی تأثیر محیطی، در جذب آن در سراسر جهان اختلال ایجاد کرد. ابتدا اتا سعی کرد تاحد امکان از ارزیابی تأثیر محیطی تقلید کند، اما با گذشت زمان متوجه شد که مسائل اجتماعی نسبت به مسائل محیط‌زیستی به روش‌های بسیار متفاوتی ظاهر می‌شوند و اینکه چگونه مسائل اجتماعی باید مدیریت شوند نیز بسیار متفاوت است. در نتیجه اتا از ارزیابی تأثیر محیطی جدا شد تا به یک زمینه تحقیق و عمل (گفتمان و پارادایم) تبدیل شود که بر مدیریت مسائل اجتماعی در تمام مراحل پروژه متمرکز باشد (Vanclay, 2003, 2006; Vanclay et al, 2015). این به آن معنا است که اتا از یک ابزار نظارتی به یک ابزار مدیریتی به عنوان پیشنهاددهنده پروژه و تأمین‌کننده مالی پروژه تبدیل شده است (Vanclay, 2014). اتا اکنون مورد نیاز جهانی است، زیرا همه مؤسسات مالی بین‌المللی، تقاضای آن را دارند (Vanclay & Hanna, 2019).

ارزیابی تأثیرات محیطی نیز تغییر کرده است (Vanclay, 2015). در حالی که ارزیابی تأثیرات محیطی به عنوان نظارت سنتی هنوز وجود دارد، در محافل صنعتی، این ارزیابی تاحد زیادی با ارزیابی اثرات محیط‌زیستی و اجتماعی^۲ (ESIA) و گاهی با ارزیابی اثرات محیط‌زیستی، اجتماعی و سلامت^۳ (ESIA) جایگزین شده است (Hanna et al., 2015; Dendena & Corsi, 2014). در آغاز قرن بیست و یکم، ارزیابی مسائل اجتماعی در صنعت رایج شده است - حتی اگر هنوز به اندازه کافی انجام نشده باشد - (Vanclay et al, 2015), هرچند با مقاومت و تنوع در بخش‌های مختلف (Kemp & Owen, 2018; Vanclay & Hanna, 2019) روبه‌رو است.

ارزیابی تأثیرات اجتماعی در حال حاضر

مهم‌ترین تغییر اخیر در درک بین‌المللی درباره پروژه‌ها، برجستگی روزافزون حقوق بشر، به‌ویژه تأیید متفق‌القول سازمان ملل متحد (۲۰۱۱)، اصول راهنمای تجارت و حقوق بشر (UNGP) است. بسیاری از سازمان‌ها و شرکت‌های صنعتی، UNGP را تأیید کرده‌اند. UNGP تعیین کرد که همه نهادهای تجاری - یعنی همه سازمان‌ها، از جمله شرکت‌ها، دولت‌های ملی زمانی که به عنوان کسب‌وکار عمل می‌کنند و سازمان‌های غیر دولتی هنگام انجام پروژه‌ها - مسئولیت احترام به حقوق بشر را دارند. علاوه بر این کسب‌وکارها باید از آسیب اجتناب کنند، باید به هرگونه تأثیرات

- 1 . Environmental Impact Assessment
- 2 . Environmental and Social Impact Assessment
- 3 . Environmental, Social and Health Impact Assessment

حقوق بشری رسیدگی کنند، حتی اگر مستقیماً مسئول آن نباشند و نباید در نقض حقوق بشر توسط اشخاص ثالث شریک باشند. آنها باید از اهرم استفاده کنند؛ به این معنی که باید از نفوذ خود برای ترویج تغییرات مثبت در شرکای تجاری خود استفاده کنند. برای انجام همه اینها، آنها باید برای رسیدگی به مسائل حقوق بشری آماده باشند؛ به این معنی که باید خط‌مشی‌ها و رویه‌ها و تخصیص بودجه را برای این کار داشته باشند. در نظر گرفتن مسائل حقوق بشر در کل زنجیره تأمین، ضروری است (UNGP van der Ploeg & Vanclay, 2017). باعث به‌روزرسانی بسیاری از استانداردهای بین‌المللی، از جمله بازنگری دستورالعمل‌های OECD برای شرکت‌های چند ملیتی (OECD, 2011)، یکی از قوانین اروپایی درباره افشای غیر مالی و قانون برده‌داری مدرن در برخی حوزه‌های قضایی شد (Vanclay & Hanna, 2019). مسائل حقوق بشر اکنون در اتا ادغام شده است (Kemp & Vanclay, 2013; Vanclay et al, 2015; Götzmann et al, 2016; Esteves et al, 2017).

یکی از انتظارات UNGP این است که همه شرکت‌ها، پروژه‌ها و فعالیت‌های اصلی (شامل هرگونه ارزیابی تأثیر و فرآیند اسکان مجدد) باید مکانیزم رسیدگی به شکایات داشته باشند. تحقیقات انجام‌شده برای توسعه UNGP و سایر تحقیقات نشان داده است که موقعیت‌هایی که شرکت‌ها عمداً قصد آسیب رساندن به جوامع را دارند، نادر است؛ اما آسیب اغلب در نتیجه غفلت و ناآگاهی اتفاق می‌افتد یا اینکه شرکت‌ها به مسائل اجتماعی، توجه صحیح ندارند (Ploeg & Vanclay, 2018). استدلال می‌شود که اگر پروژه‌ها، رویه‌های بازخورد مؤثر (مکانیسم‌های رسیدگی به شکایات) را داشته باشند و در پاسخ به این بازخوردها عمل کنند، بسیاری از مسائل می‌توانند قبل از تشدید آنها حل شوند (United Nations, 2011; van der Ploeg & Vanclay, 2017; Vanclay & Hanna, 2019).

یکی دیگر از تغییرات عمده، درک این موضوع بوده است که مسائل اجتماعی، خطرات تجاری واقعی هستند. به جای اینکه مسائل اجتماعی فقط به عنوان یک موضوع جزئی (مزاحمت) تلقی شود، اکنون در شرکت‌ها و پروژه‌ها این درک وجود دارد که مسائل اجتماعی می‌توانند مسائل مهمی باشند. بنابراین باید به‌درستی شناسایی و مدیریت شوند. در غیر این صورت مشکلات بزرگی از جمله تأخیر، توقف، تعطیلی زودرس و هزینه‌های اضافی ایجاد خواهند کرد (Franks et al, 2014; Hanna et al, 2016a). برای مدیریت صحیح مسائل اجتماعی، یک مورد تجاری قوی وجود دارد (Vanclay & Hanna, 2019).

عبارتی که بر آگاهی از اهمیت مسائل اجتماعی تأکید دارد، مفهوم «مجوز اجتماعی برای فعالیت» است. استعاره‌ای که به سطح پذیرش پروژه توسط جامعه محلی و سایر ذینفعان اشاره دارد (Parsons & Moffat, 2014; Jijelava & Vanclay, 2017, 2018). برای موفقیت یک پروژه نیاز به کسب و حفظ مجوز اجتماعی برای فعالیت (ورشده) از

بسیاری از ذی‌نفعان و افرادی که تحت تأثیر آن قرار دارند وجود دارد (Dare et al, 2014). همچنین آگاهی روزافزونی از اشتراک منافع و ارزش مشترک وجود داشته است. اشتراک مزایا به ترتیباتی اشاره دارد که از طریق آن یک پروژه، منفعی را برای جوامع محلی فراهم می‌کند (Vanclay 2017a, 2017). مزایا می‌تواند به صورت مالی و غیر مالی باشد. اما نباید فقط نگران به حداقل رساندن آسیب باشد، بلکه همچنین باید اطمینان حاصل کند که پروژه‌ها، منفعی را برای جوامع محلی ارائه می‌دهند. در میان موارد دیگر، مجوز اجتماعی برای فعالیت، تنها زمانی به دست می‌آید که منافع واقعی برای جوامع محلی وجود داشته باشد (Vanclay & Hanna, 2017; Jijelava & Vanclay, 2017).

ترتیبات مالی می‌تواند شامل مالکیت بخشی از پروژه توسط جوامع محلی، درصدی از سود توزیع‌شده بین جوامع محلی، یا ایجاد یک صندوق توسعه اجتماعی (سرمایه‌گذاری اجتماعی) باشد. مزایای متنوع دیگری نیز می‌تواند ارائه شود (Vanclay, 2017b). علاوه بر مشاغل، تدارکات محلی و استراتژی‌های محتوای محلی می‌تواند به طور چشم‌گیری مزایای جوامع محلی را افزایش دهند (Esteves 2009; Vanclay, 2019; Wilson). کاملاً انتظار می‌رود که پروژه‌ها به توسعه جامعه محلی کمک کنند (Vanclay et al, 2015; Aucamp & Lombard, 2018; Vanclay, 2003). ارزش مشترک، فلسفه‌ای درباره هدف کسب‌وکار و نقش شرکت‌ها است (Porter & Kramer, 2011). این یک طرز تفکر است که استدلال می‌کند که نیازهای اجتماعی، بازارها را تعریف می‌کنند و هدف شرکت‌ها باید ایجاد ارزش مشترک باشد، نه فقط توجه به ارزش ذی‌نفعان. ارزش مشترک اذعان می‌کند که آسیب‌های اجتماعی برای شرکت‌ها، هزینه ایجاد می‌کند و بنابراین خطرات اجتماعی باید به طور مؤثر مدیریت شوند و شهرت مثبت شرکت با ایجاد مجوز اجتماعی برای فعالیت و رشد، فرصت‌های تجاری را افزایش می‌دهد (Hidalgo et al, 2014).

در حوزه اتا، درک خوبی از تأثیرات اجتماعی و نحوه تجربه آنها (Vanclay, 2002; Smyth & Vanclay, 2017; 2012)، و همچنین نحوه انجام اتا وجود دارد (Esteves et al, 2015; Vanclay et al, 2017; 2012). برخلاف تأثیرات بیوفیزیکی که احتمالاً فقط در زمان شروع ساخت‌وساز اتفاق می‌افتد، تأثیرات اجتماعی در لحظه‌ای اتفاق می‌افتد که شایعاتی درباره یک پروژه بالقوه وجود دارد (Vanclay, 2012)، اضطراب ایجاد می‌شود و حدس و گمان و فرصت‌طلبی رخ می‌دهد و تأثیرات اجتماعی ایجاد می‌کند. این تأثیرات، چه پروژه ادامه یابد یا نه، اتفاق می‌افتد. ترس‌های مردم، حتی اگر بی‌اساس باشد نیز تأثیرات اجتماعی ایجاد می‌کند.

از آنجایی که افراد بر اساس ترس‌ها و باورهای خود عمل می‌کنند و دیدگاه آنها نسبت به زندگی و فرصت‌های درک‌شده تحت تأثیر قرار می‌گیرد، این ادراک افراد است که واقعیت را می‌سازد و تأثیرات درک‌شده، تأثیرات اجتماعی واقعی هستند

(Vanclay, 2012). دانشمندان علوم اجتماعی و متخصصان اتا به طور کلی ابعاد اجتماعی تأثیرات را درک می‌کنند. با این حال همه کارکنان فنی پروژه به طور کامل روش‌های پیچیده‌ای را که پروژه‌ها بر مردم محلی تأثیر می‌گذارد، درک نمی‌کنند (Hanna et al, 2016b). افزایش آگاهی کارکنان فنی درباره مسائل اجتماعی و غلبه بر ذهنیت اجتماعی، چالشی مداوم است (Vanclay, 2002).

ارزیابی تأثیرات اجتماعی به سمت آینده

هرچند امروزه اهمیت بیشتری به مسائل اجتماعی و اتا داده می‌شود (Vanclay, 2015)، برخی موارد هنوز توسعه نیافته‌اند و سزاوار توجه بیشتری هستند. شاید واضح‌ترین آنها، تغییر آب و هوا و به طور خاص پیامدهای آن برای مردم و همچنین پیامدهای اقدامات سازگاری با تغییرات آب و هوایی بر مردم باشد. تغییرات آب و هوایی احتمالاً منجر به جابه‌جایی و اسکان مجدد چشمگیری از طریق افزایش قرار گرفتن در معرض خطر و درگیری‌های بالقوه ناشی از آب و هوا می‌شود. باید مراقب نحوه اجرای این طرح‌ها و سایر طرح‌های سبز بود تا اطمینان حاصل شود که آنها به آسیب‌های حقوق بشر و تأثیرات اجتماعی منجر نشوند (Vanclay, 2017b).

دستیابی به اهداف توسعه پایدار سازمان ملل، مستلزم ساخت بسیاری از پروژه‌های زیربنایی است. این امر به ناچار منجر به جابه‌جایی، اسکان مجدد و سایر اثرات اجتماعی خواهد شد. اسکان مجدد آسیب‌زا و تأثیر اجتماعی قابل توجه و تحولی بزرگ در زندگی مردم است (Vanclay, 2017a). یکی از اجزای استرس چندبعدی ناشی از اسکان مجدد، به معیشت مردم مربوط می‌شود. هرچند استانداردهای بین‌المللی مستلزم احیای معیشت و ارتقای سطح زندگی مردم است، تجربه محدودی درباره چگونگی انجام این کار وجود دارد. به این موضوع توجه کافی نمی‌شود و آگاهی محدودی از پیچیدگی‌های احیای معیشت از قبل موجود یا اجرای معیشت‌های جایگزین وجود دارد. واقعیت‌های بازار آنچه را که امکان‌پذیر است محدود می‌کند؛ به‌ویژه زمانی که افراد آسیب‌دیده زیادی وجود داشته باشند. راه‌حل‌های ساده و مشترک برای همه موارد، شکست خواهند خورد.

برای اینکه پروژه‌ها واقعاً معجز اجتماعی برای فعالیت دریافت کنند، جوامع باید استقلال و قدرت تصمیم‌گیری بیشتری داشته باشند؛ از جمله توانایی تعیین آینده خود (Hanna & Vanclay, 2013). مفهوم رضایت آزاد، قبلی و آگاهانه که درباره مردم بومی کاربرد دارد، به جوامع محلی این امکان را می‌دهد که درباره یک پروژه نظر داشته باشند (Rodhouse & Vanclay, 2016). برای اینکه رضایت آزاد، قبلی و آگاهانه به طور معناداری اجرا شود، جوامع باید مفاهیم پروژه را به طور کامل درک کنند. این بدان معنا است که باید اتا تحت کنترل جامعه باشد (O'Faircheallaigh, 2017).

تأیید جامعه از یک پروژه احتمالاً تاحدی به مزایایی که جامعه از پروژه دریافت می‌کند، بستگی دارد (Jijelava & Vanclay, 2017). در گذشته، وعده‌های شرکت‌ها اغلب عملی نمی‌شد، اما امروزه اینگونه نیست و در نتیجه جوامع اکنون تشویق می‌شوند تا اطمینان حاصل کنند که ثبت تعهدات جامعه پروژه حفظ می‌شود (Vanclay & Hanna, 2019). در آینده، اثبات تأیید جامعه از یک پروژه احتمالاً به شکل توافقنامه تأثیرات و مزایا، با مذاکره دو جانبه یا توافقنامه توسعه جامعه خواهد بود (Breton et al, 2011).

شکست ارزیابی تأثیرات نظارتی مرسوم برای رسیدگی مناسب به مسائل محیط‌زیستی و اجتماعی (Dunlop & Radaelli, 2016)، به این معنی است که روش‌های جدیدی برای ارزیابی پروژه‌ها مورد نیاز است. یکی از روش‌های پیشنهادی این است که تنظیم‌کننده به جای بیانیه‌ای از تأثیرات، یک برنامه مدیریت تأثیر اجتماعی را ارزیابی کند (Franks & Vanclay, 2013). این مورد در برخی از ایالت‌های استرالیا اجرا شده است و کاربرد وسیع‌تری دارد (Parsons et al, 2019).

یکی از مسائل مورد توجه محققان و متخصصان اتا، افزایش نگرانی سازمانی درباره اخلاق تحقیق، یکپارچگی علمی و امنیت داده‌های شخصی است (Vanclay et al, 2013). هرچند همه محققان اجتماعی باید همیشه رویه تحقیقات اخلاقی را اجرا کنند، مواقعی وجود دارد که این امر در نحوه انجام کار محققان اتا مشکلاتی ایجاد می‌کند (Baines et al, 2013). آگاهی بیشتر و تعهد به تحقیقات اجتماعی اخلاقی مورد نیاز است.

هرچند عملکرد اتا در طول زمان بهبود یافته است، همچنان برخی موارد برای مدیریت مسائل اجتماعی در پروژه‌ها مشکل‌ساز است. یکی از مسائل کلیدی این است که دلبستگی به مکان (معروف به حس مکان) برای انسان‌ها اساسی است (Vanclay, 2008). بنابراین هر تغییری در محیط محلی فرد که به عنوان محیط نامطلوب تلقی شود، ناگزیر باعث ایجاد اضطراب و نگرانی می‌شود. حتی تغییر قابل قبول نیز می‌تواند مشکلاتی در زمینه نوستالژی یا مالیخولیا ایجاد کند (Albrecht 2006; Galway et al, 2019). بنابراین عملکرد اجتماعی مؤثر پروژه، باید به افراد و جوامع کمک کند تا با تغییر کنار بیایند. پیوست مکان به این معنی است که هر زمانی که یک پروژه، نیاز به اسکان مجدد افراد داشته باشد - مهم نیست که چقدر خوب انجام شود - همیشه تأثیرات اجتماعی عمده‌ای ایجاد می‌کند. الزام استانداردهای بین‌المللی برای «جلوگیری از اسکان مجدد در هر کجا که ممکن است» بسیار مناسب است. اسکان مجدد از بسیاری جهات، مشکل‌ساز است. به ویژه برای مردم روستایی، زمین اهمیت ویژه‌ای دارد و در برخی فرهنگ‌ها می‌تواند معانی عمیق معنوی و عاطفی داشته باشد (Ogwang & Vanclay, 2019). پیدا کردن زمین جایگزین می‌تواند بسیار دشوار باشد. غرامت اغلب ناکافی است، خیلی دیر پرداخت می‌شود و ممکن

است منجر به هزینه کردن برای اقلام نامناسب شود که به طور بالقوه منجر به فقیر شدن افراد آواره در آینده می‌شود (Vanclay, 2017a). مشکلاتی در راه‌اندازی مجدد معیشت افراد آواره وجود دارد. پیچیدگی‌های دیگر شامل جابه‌جایی قبرستان‌ها و زیارتگاه‌هاست، به‌ویژه در جوامعی که مرگ و گذشتگان، مهم است. در جوامعی که اهمیت معنوی را به اشیا (مانند درختان و صخره‌ها) می‌دهند، ممکن است جابه‌جایی آن اشیا در جایی که این امکان وجود دارد، لازم باشد (Reddy et al. 2015). پروژه‌ها تأثیر زیادی بر میراث فرهنگی دارند. در حالی که میراث فرهنگی فیزیکی (ملموس) گاهی می‌تواند جابه‌جا شود. برای مثال نگهداری از میراث فرهنگی ناملموس که در یک موزه اجتماعی جدید قرار داده شده، پیچیده است؛ زیرا فرآیند اسکان مجدد و اثرات اجتماعی پروژه احتمالاً بر عملکرد فعالیت‌هایی که منجر به میراث فرهنگی ناملموس می‌شوند، تأثیر می‌گذارد (Eoin & King, 2013). جابه‌جایی، سلب مالکیت، بیگانگی و آنومی که اغلب با پروژه‌ها همراه است، ممکن است به بی‌ارزش شدن فرهنگ محلی و میراث فرهنگی منجر شود.

پیچیدگی نهایی مربوط به اولویتی است که به شیوه‌های تفکر غربی، فردگرایانه، عقلانی و درک علمی محدود داده می‌شود. برای احترام واقعی به فرهنگ‌های محلی، برای پروژه‌ها، ارزیابی تأثیرات و کارکنان پروژه، مهم است که به کیهان‌شناسی‌ها و معرفت‌شناسی‌های جایگزین احترام بگذارند. توصیه‌های زیادی در این مورد داده شده است (CBD, 2004; Vanclay et al, 2013; Hanna et al, 2016b).

پرداختن به مسائل واقعی

محدودیت‌های زیادی برای اثربخشی اتا و مدیریت مسائل اجتماعی در پروژه‌ها وجود دارد. یکی از بزرگترین مسائل این است که فساد، گسترده است و به‌شدت نحوه انجام پروژه‌ها و مدیریت مسائل اجتماعی مرتبط با پروژه‌ها را مخدوش می‌کند. اغلب اتا و ارزیابی تأثیرات محیطی، سرپوشی هستند و به جز پروژه‌های نامناسب مشروع، کاری انجام نمی‌دهند (Esteves et al, 2012).

علاوه بر هرگونه ارزیابی تأثیری که ممکن است انجام شود، باید برای هر پروژه، یک توجیه مناسب (مورد تجاری) وجود داشته باشد. علیرغم شعارهای استقلال در روشی که معمولاً اتا و ارزیابی تأثیرات محیطی انجام می‌شود (یعنی پیشنهاددهنده آن را سفارش می‌دهد)، خطر بزرگی برای مشارکت مشاوران ارزیابی تأثیر یا حداقل، درک جامعه از این موضوع وجود دارد. حتی رهبران و محققان جامعه، اگر فاسد نباشند، اغلب با پروژه‌ها از طریق تلاش‌های بدبینانه و واقعی کارکنان شرکت برای جلب حمایت آنها همراه می‌شوند (Vanclay & Hanna, 2019). برای اطمینان از یکپارچگی تحقیقاتی که زیربنای ارزیابی‌های تأثیر را تشکیل می‌دهند، بررسی دقیق هم‌تایان

مورد نیاز است. ارزیابی تأثیر نظارتی، نیاز به بازنگری در نحوه انجام آن دارد. در ظاهر امر به نظر می‌رسد که بهتر است تنظیم‌کننده به جای تکیه بر مشاوره که مستقیماً توسط پیشنهاددهنده درگیر است، مشاوره را برای ارزیابی تأثیرات استخدام کند.

موضوع دیگر این است که شرکت‌ها و پروژه‌ها اغلب در ارائه نادرست، مزایای بیش از حد، کم گفتن تأثیرات منفی و/یا تأیید ضمنی سازمان‌های بین‌المللی، به عبارت دیگر سفید کردن، شست‌وشوی سبز، شست‌وشوی قرمز و آبی شدن (Vanclay & Hanna, 2019) مقصر هستند. بررسی‌های بسیار بیشتری باید درباره ادعاهای مطرح شده شرکت‌ها، علیرغم ابتکاراتی مانند ابتکار گزارشگری جهانی و نحوه گزارش شرکت‌ها از فعالیت‌های خود انجام شود (van der Ploeg & Vanclay, 2013).

موضوع نهایی این است که بسیاری از شرکت‌ها در مدیریت مسائل اجتماعی از میان‌بر استفاده می‌کنند. ذهنیت تکنوکراتیک و مهندسی اجتماعی (Vanclay, 2002) که در پروژه‌ها و چارچوب‌های مدیریت پروژه وجود دارد، به این معنی است که مسائل اجتماعی مورد توجه قرار نگرفته و ارزیابی نمی‌شوند. افزایش آگاهی مهندسان و سایر کارکنان فنی از اهمیت مسائل اجتماعی و اصلاح رفتارها و اقدامات آنها برای دریافت مجوز اجتماعی برای پروژه و ارزیابی و مدیریت صحیح مسائل اجتماعی، بسیار مهم است.

نتیجه‌گیری

متأسفانه اما همیشه در دفاع از منافع و حقوق بشر مردم تحت تأثیر پروژه، مؤثر نبوده است. گاهی افراد غیر حرفه‌ای، خود را به عنوان افراد حرفه‌ای و مسئول جا می‌زنند و تحقیقات بسیار ناقصی را انجام می‌دهند که پروژه‌های مضر را پشتیبانی می‌کند. افراد ساده لوح یا بی‌تجربه پذیرفته‌اند که در پروژه‌های مخاطره‌آمیز شرکت کنند، بدون اینکه همه مسائل را درک کنند. در مواقع دیگر، دانشمندان علوم اجتماعی‌ای که نیت خوب دارند، در درک تمام ابعاد یک پروژه و چگونگی تأثیر آن بر جوامع محلی شکست خورده‌اند. گاهی متخصصان برای پروژه‌های بسیار ارزان مناقصه داده‌اند و قادر به انجام تمام کارهای میدانی لازم برای ارزیابی صحیح تأثیرات اجتماعی پروژه نیستند. معمولاً بازه‌های زمانی مورد انتظار شرکت‌ها برای تعامل مناسب با جوامع محلی یا درک کامل همه مسائل توسط مردم محلی، بسیار کوتاه است.

ضروری است که متخصصان اما اطمینان حاصل کنند که وقتی با مشارکت در پروژه‌ها موافقت می‌کنند، منابع کافی برای ارزیابی صحیح مسائل و نفوذ کافی را در مدیریت پروژه برای ایجاد تفاوت دارند و پروژه، تعهدی برای رسیدگی کامل به همه مسائل اجتماعی شناسایی شده را دارد. داشتن نفوذ در پروژه و شرکت، مستلزم آن است که متخصصان اما، ارتباطات مؤثری داشته باشند و بدانند که چگونه استدلال‌های خود را در دفاع از جوامع محلی به روش‌هایی که داخل پروژه و شرکت طنین‌انداز می‌شود،

مطرح کنند. شاغلان اتا باید مدافعان قوی تری برای ارزش اتا باشند. آنها باید بیشتر صحبت کنند و/یا از شرکت در پروژه‌هایی که احتمالاً باعث آسیب و رنج می‌شوند، امتناع کنند. تنها زمانی که تمام متخصصان حرفه‌ای اتا برای دفاع از عملکرد خوب اتا بایستند، زندگی جوامع متأثر از پروژه بهبود می‌یابد و پروژه‌ها به معنای واقعی، مجوز اجتماعی برای فعالیت دریافت می‌کنند.

منابع

- Albrecht G. (2006). Solastalgia. *Alter J.* 32(4/5):34-36.
- Aucamp I, Lombard A. (2018). Can social impact assessment contribute to social development outcomes in an emerging economy? *Imp Assess Proj Apprais.* 36(2):173-185.
- Baines J, Taylor CN, Vanclay F. (2013). Social impact assessment and ethical social research principles: ethical professional practice in impact assessment Part II. *Imp Assess Proj Apprais.* 31(4):254-260.
- Brereton D, Owen J, Kim J (2011). Good practice note community development agreements. accessed 2019 Aug 16. http://www.eisourcebook.org/cms/files/csrsm_good_practice_notes_on_cdas_document_final_260911.pdf.
- CBD. (2004). Akwe: kon - voluntary guidelines for the conduct of cultural, environmental and social impact assessment regarding developments proposed to take place on, or which are likely to impact on, sacred sites and on lands and waters traditionally occupied or used by Indigenous and local communities. Montreal: Secretariat of the Convention on Biological Diversity. accessed 2019 Aug 16. <https://www.cbd.int/doc/publications/akwe-brochure-en.pdf>.
- Dare M, Schirmer J, Vanclay F. (2014). Community engagement and social licence to operate. *Imp Assess Proj Apprais.* 32 (3):188-197.
- Dendena B, Corsi S. (2015). The environmental and social impact assessment: a further step towards an integrated assessment process. *J Clean Prod.* 108:965-977.
- Dunlop CA, Radaelli CM, eds. (2016). Handbook of regulatory impact assessment. Cheltenham: Edward Elgar. *Environ Impact Assess Rev.* 29(2):137-145.

- Eoin L, King R. (2013). How to develop intangible heritage: the case of Metolong Dam, Lesotho. *World Archaeol.* 45 (4):653-669.
- Esteves AM, Factor G, Vanclay F, Götzmann N, Moreira S. (2017). Adapting Social Impact Assessment to address a project's human rights impacts and risks. *Environ Impact Assess Rev.* 67:73-87.
- Esteves AM, Franks D, Vanclay F. (2012). Social Impact Assessment: the state of the art. *Imp Assess Proj Apprais.* 30(1):35-44.
- Esteves AM, Vanclay F. (2009). Social development needs analysis as a tool for SIA to guide corporate-community investment: applications in the minerals industry.
- Franks D, Davis R, Bebbington A, Ali S, Kemp D, Scurrah M. (2014). Conflict translates environmental and social risk into business costs. *Proc Nat Acad Sci.* 111(21):7576-7581.
- Franks D, Vanclay F. (2013). Social Impact Management Plans: innovation in corporate and public policy. *Environ Impact Assess Rev.* 43:40-48.
- Galway LP, Beery T, Jones-Casey K, Tasala K. (2019). Mapping the solastalgia literature: A scoping review study. *Int J Environ Res Public Health.* 16(15):2662.
- Götzmann N, Vanclay F, Seier F. (2016). Social and human rights impact assessments: what can they learn from each other? *Imp Assess Proj Apprais.* 34(1):14-23.
- Hanna P, Vanclay F, Langdon EJ, Arts J. (2014). Improving the effectiveness of impact assessment pertaining to Indigenous peoples in the Brazilian environmental licensing procedure. *Environ Impact Assess Rev.* 46:58-67.
- (2016a).
Conceptualizing social protest and the significance of protest action to large projects. *Extrac Indus Soc.* 3(1):217-239.
- (2016b). The importance of cultural aspects in impact assessment and project development: reflections from a case study of a hydroelectric dam in Brazil. *Imp Assess Proj Apprais.* 34(4):306-318.
- Hanna P, Vanclay F. (2013). Human rights, Indigenous peoples and the concept of Free, Prior and Informed Consent. *Imp Assess Proj Apprais.* 31(2):146-157.
- Hidalgo C, Peterson K, Smith D, Foley H. (2014). *Extracting with purpose.* Boston: FSG.

- IFC. (2012). Performance standards and guidance notes. Washington DC: International Finance Corporation. accessed 2019 Aug 16. <http://www.ifc.org/performancestandards>.
- Jijelava D, Vanclay F. (2017). Legitimacy, credibility and trust as the key components of a social licence to operate: an analysis of BP's projects in Georgia. *J Clean Prod.* 140 (Part 3):1077-1086.
- (2018). How a large project was halted by the lack of a Social Licence to Operate: testing the applicability of the Thomson and Boutilier Model. *Environ Impact Assess Rev.* 73:31-40. Kemp D, Owen J. (2018). The industrial ethic, corporate refusal and the demise of the social function in mining. *Sustain Develop.* 26:491-500.
- Kemp D, Vanclay F. (2013). Human rights and impact assessment: clarifying the connections in practice. *Imp Assess Proj Apprais.* 31(2):86-96.
- Kvam R. (2018). Social impact assessment: integrating social issues in development projects. Washington DC: InterAmerican Development Bank. accessed 2019 Aug 16. <https://publications.iadb.org/handle/11319/8917>.
- O'Faircheallaigh C. (2017). Shaping projects, shaping impacts: community-controlled impact assessments and negotiated agreements. *Third World Q.* 38(5):1181-1197.
- OECD. (2011). OECD guidelines for multinational enterprises (2011 edition). Paris: Organisation for Economic Cooperation and Development. accessed 2019 Aug 16. <http://mneguidelines.oecd.org/guidelines/>.
- Ogwang T, Vanclay F. (2019). Social impacts of land acquisition for oil and gas development in Uganda. *Land.* 8(7):109.
- Parsons R, Everingham J, Kemp D. (2019). Developing social impact assessment guidelines in a pre-existing policy context. *Imp Assess Proj Apprais.* 37(2):114-123.
- Parsons R, Moffat K. (2014). Constructing the meaning of social licence. *Social Epistem.* 28(3-4):340-363.
- Porter M, Kramer M. (2011). Creating shared value. *Harv Bus Rev.* 89:62-77.
- Reddy G, Smyth E, Steyn M. 2015. Land access and resettlement: a guide to best practice. Sheffield: Greenleaf.
- Rodhouse T, Vanclay F. (2016). Is free, prior and informed consent a form of corporate social responsibility? *J Clean Prod.* 131:785-794.
- Smyth E, Vanclay F. (2017). The Social Framework for Projects: A conceptual but

- practical model to assist in assessing, planning and managing the social impacts of projects. *Imp Assess Proj Apprais.* 35(1):65-80.
- United Nations. (2011). The guiding principles on business and human rights: implementing the UN 'respect, protect and remedy framework'. New York: United Nations Human Rights Office of the High Commissioner. accessed 2019 Aug 16. http://www.ohchr.org/Documents/Publications/GuidingPrinciplesBusinessHR_EN.pdf.
- van der Ploeg L, Vanclay F. (2013). Credible claim or corporate spin: A checklist to evaluate corporate sustainability reports. *J Environ Assess Pol Manag.* 15(3):1350012.
- van der Ploeg L, Vanclay F. (2017). A human rights based approach to project-induced displacement and resettlement. *Imp Assess Proj Apprais.* 35(1):34-52.
- (2018). Challenges in implementing the corporate responsibility to respect human rights in the context of project-induced displacement and resettlement. *Res Pol.* 55:210-222.
- Vanclay F, Baines J, Taylor CN.(2013). Principles for ethical research involving humans: ethical professional practice in impact assessment Part I. *Imp Assess Proj Apprais.* 31 (4):243-253.
- Vanclay F, Esteves AM, Aucamp I, Franks D. (2015). Social Impact Assessment: guidance for assessing and managing the social impacts of projects. Fargo ND: International Association for Impact Assessment. [accessed 2019 Aug 16]. http://www.iaia.org/uploads/pdf/SIA_Guidance_Document_IAIA.pdf.
- Vanclay F, Hanna P. (2019). Conceptualising company response to community protest: principles to achieve a social license to operate. *Land.* 8(6):101.
- Vanclay F.(2002). Conceptualising social impacts. *Environ Impact Assess Rev.* 22(3):183-211.
- (2003). International principles for social impact assessment. *Imp Assess Proj Apprais.* 21(1):5-11.
- (2006). Principles for Social Impact Assessment: A critical comparison between the International and US documents. *Environ Impact Assess Rev.* 26(1):3-14.
- (2008). Place matters. In: Vanclay F, Higgins M, Blackshaw A, editors. *Making sense of place.* Canberra: National Museum of Australia Press; p. 2-11.

- (2012). The potential application of Social Impact Assessment in integrated coastal zone management. *Ocean Coast Manag.* 68:149-156.
- (2014). Developments in Social Impact Assessment: an introduction to a collection of seminal research papers. In: Vanclay F, editor. *Developments in Social Impact Assessment*. Cheltenham: Edward Elgar; p. xv-xxxix.
- (2015). Changes in the impact assessment family 2003–2014: implications for considering achievements, gaps and future directions. *J Environ Assess Pol Manag.* 17(1):1550003 (20 pages).
- (2017a). Project induced displacement and resettlement: from impoverishment risks to an opportunity for development? *Imp Assess Proj Apprais.* 35 (1):3-21.
- (2017b). Principles to assist in gaining a social licence to operate for green initiatives and biodiversity projects. *Current Opi Environ Sustain.* 29:48-56.
- Wilson E. (2019). What is Benefit Sharing? Respecting Indigenous rights and addressing inequities in Arctic resource projects. *Resources.* 8(2):74.

خلاصه کتاب

راهنمایی بر ادبیات ارزیابی و پایش تأثیرات
اجتماعی

تهیه و تنظیم: زنده یاد پوریا هادیان

خلاصه کتاب

راهنمایی بر ادبیات ارزیابی و پایش تأثیرات اجتماعی

تهیه و تنظیم: زنده یاد پوریا هادیان

کارشناس فرهنگی سازمان فرهنگی، اجتماعی و ورزشی شهرداری همدان

pourya.hadiyan@gmail.com

چکیده

کتاب «راهنمایی بر ادبیات ارزیابی و پایش تأثیرات اجتماعی» را مایکل جی. کارلی (پژوهشگر و مشاور برنامه‌ریزی در حوزه تحلیل سیاست‌گذاری و ارزیابی تأثیرات اجتماعی) و ادواردو اس. باستلو (مدیر دفتر طرح و برنامه یونیسیف در برزیل) نوشته‌اند و آن را انتشارات همشهری با برگردانی از امیر خرمی عرضه کرده است. این کتاب در راستای سیاست‌های کلی دفتر مطالعات اجتماعی و فرهنگی شهرداری تهران و با هدف فراهم‌آوری منابع و متون مهم در حوزه مطالعات شهری و پژوهش‌های اجتماعی برای پژوهشگران و دانشجویان در دسترس قرار گرفته است.

کتاب حاضر مروری منظم و انتقادی بر بیش از ۶۰۰ عنوان اثر منتشرشده درباره ارزیابی تأثیرات اجتماعی (اتا) و حوزه‌های مربوط به آن است. مطالب این کتاب طوری طراحی و سازمان‌دهی شده است تا برای دانشجویان، مدرسان دانشگاه، سازمان‌دهندگان دوره‌های کوتاه‌مدت و شاید از همه مهم‌تر برای کارمندان دولت، مشاوران و دیگر دست‌اندرکاران و عاملان حوزه ارزیابی تأثیرات اجتماعی، استفاده عملی مستقیم داشته باشد. این اثر مبتنی بر این فرض است که اتا بیش از آنکه صرفاً نوعی فن تحلیل باشد، پاسخی منطقی و به‌موقع به نیاز مداوم و روزافزون به اطلاعات کامل، باز و مشارکت در فرآیند تصمیم‌گیری است. نویسندگان این اثر معتقدند که اتا به عنوان پاسخی به مسئله تصمیم‌گیری، خود مشتق از گستره گوناگونی از رشته‌ها است و به همین دلیل کوشیده‌اند بیش و پیش از همه از منظر بین‌رشته‌ای به امور، مسائل و روش‌های مربوط به اتا بنگرند. در سراسر کتاب تأکید بر آن است که پیشرفت ارزیابی تأثیرات اجتماعی به عنوان یک حوزه مربوط به مسائل سیاسی و روش‌شناختی، در گرو ظرفیت این حوزه در تلفیق و استفاده عملی از منابع مربوط به گستره وسیعی از رشته‌ها است.

واژه‌های کلیدی: ارزیابی تأثیرات اجتماعی، فن تحلیل، تصمیم‌گیری و مطالعات میان‌رشته‌ای.

ارزیابی تأثیرات اجتماعی

طی دهه گذشته و به ویژه چند سال اخیر، علاقه‌ای روزافزون به تلاش برای سنجش اثرات اجتماعی و محیط‌زیستی منابع جدید و پیشرفت‌های صنعتی شکل گرفته است. این علاقه از دل واکنشی زاده شده که علیه نوعی اتکای بیش از حد بر معیار اقتصادی به عنوان ابزار سنجش مفهوم مبهم اما واقعی «کیفیت زندگی» صورت گرفت. پایدارترین و مرئی‌ترین نتایج این واکنش به آنچه برچسب «بی‌فرهنگی اقتصادی» خورده است، عبارتند از: جنبش محیط‌زیستی و جنبش شاخص‌های اجتماعی. هر دو اینها بر این پیش‌فرض استوارند که چشم‌اندازی بیش از حد اقتصادی نسبت به تغییر، توسعه و رشد اقتصادی فن‌آورانه، عوامل مهم اجتماعی و محیط‌زیستی و تأثیرات ناخواسته کنش‌های انسانی را نادیده می‌گیرد. علاقه به ارزیابی عوامل اجتماعی - محیط‌زیستی مرتبط با پروژه‌های معین در قالب واکنشی علیه نقایص فنون سنتی ارزیابی به وجود آمد. به نظر می‌رسد که این فنون سنتی در قضاوت درباره شایستگی پروژه‌ها بیش از حد بر معیارهای اقتصادی تأکید می‌کردند. یکی از نتایج رفتن به سمت جنبش محیط‌زیستی، قانون‌گذاری به نفع نوعی فرآیند ارزیابی تأثیرات زیست محیطی (اتز) بود که آگاهی سیاسی از مسائل محیط‌زیستی مورد اختلاف را تأمین کرد. همچنین اسلوب‌ها و قوانینی که به نفع اتز به تصویب رسید، عموماً ایجاب می‌کردند که پیش از تأیید تصمیم‌هایی که مربوط به پروژه هستند، تأثیرات بدیل و محیط‌زیستی پروژه در نظر گرفته شوند.

فشار از سوی جنبش محیط‌زیستی به تصویب قانون سیاست‌گذاری محیط‌زیستی ملی در کنگره ایالات متحده در سال ۱۹۶۹ منجر شد. انگیزه اصلی این مصوبه، شفاف‌سازی و بنابراین کمک به کاهش تخریب محیط‌زیست فیزیکی به کمک توسعه جدید بود. پیش‌بینی شده بود که الزامات قانونی مندرج در نیپا^۱ از راه یک فرآیند پژوهشی (اتز) برآورده شود که به نوبه خود به ارائه گزارش‌هایی منجر می‌شد که اظهارنامه‌های تأثیرات محیط‌زیستی (اتز) نامیده می‌شد. در تلاش برای فراهم آوردن چشم‌اندازی جامع، تأکید بر جنبه‌های زیست-فیزیکی توسعه به تأکید بر جنبه‌های اجتماعی - اقتصادی نیز گسترش یافت. با این حال اظهارنامه‌های تأثیرات محیط‌زیستی منتج از این تلاش‌ها، در عین اینکه بیش از پیش از حیث تحلیل زیست-فیزیکی پخته‌تر می‌شدند، در استفاده از دانش اجتماعی در فرآیند اتز ناکام ماندند. این امر به نوبه خود موجب شکل‌گیری ارزیابی تأثیرات اجتماعی (اتا) شد که در آن تمرکز بیشتر بر جنبه‌های جمعیت‌شناختی، اجتماعی و اقتصادی است تا جنبه‌های زیست-فیزیکی، تا به این ترتیب به جنبه‌های یادشده توجهی درخور شده باشد.

طبق تعریف، اتا کاری را قرار است انجام دهد که دیگر فنون انجام نمی‌دهند.

ارزیابی تأثیرات اجتماعی، نوعی فن مختلط است که باید همه آن تأثیرات مهم اما اغلب نامحسوسی را که در انواع دیگر تحلیل مغفول مانده‌اند، به فرآیند تصمیم‌گیری بکشانند. هرچند هم‌ا‌تا و هم‌ات‌ز، هر دو میراثی مشترک و برخی وظایف یکسان دارند، بیش از پیش به عنوان فعالیت‌هایی کاملاً متفاوت تلقی می‌شوند. این تفاوت تلقی، بازتاب موضوع مطالعه متفاوت آنها - که یکی به موضوعات زیست‌فیزیکی می‌پردازد و دیگری بر موضوعات اجتماعی - اقتصادی متمرکز می‌شود - است.

ارزیابی تأثیرات اجتماعی: کدام تأثیرات؟

ات‌ما می‌کوشد روند مطالعه تأثیرات طبیعی یا زیست - فیزیکی و محیط‌زیستی را با اطلاعات تأثیرات اجتماعی و اجتماعی - اقتصادی که ممکن است مربوط به یک پروژه، سیاست یا برنامه جدید باشد، تکمیل کند. این تأثیرات یا تغییرات در شرایط زندگی مشتمل است بر: تغییرات عوامل روان‌شناختی و فیزیولوژیکی، فرآیندهای اجتماعات محلی و تغییرات در تولید، توزیع و مصرف کالا و خدمات.

ارزیابی تأثیرات محیط‌زیستی و ارزیابی تأثیرات اجتماعی، فرآیندی مشابه دارند و معمولاً مراحل زیر را شامل می‌شوند:

ایجاد یک پایگاه داده که موقعیت موجود را توصیف می‌کند.

ایجاد ابزار توصیف تغییرات مربوط به پروژه

پیش‌بینی تغییرات در موقعیت پایه با و بدون پروژه مورد نظر که خود شامل جنبه‌های کمی و کیفی است.

بخش اعظم فرآیند ارزیابی تأثیرات اجتماعی مشتمل است بر پایگاه عینی داده‌ها و پیش‌بینی‌های مربوط به تأثیرات اجتماعی - اقتصادی و جمعیت‌شناختی و احتمالاً داده‌های ذهنی که از راه مصاحبه با مردم، کارشناسان و سیاست‌مداران جمع‌آوری می‌شود.

ات‌ادر زمینه‌ای سیاسی

طی سالیان اخیر در حوزه ات‌ا، مناقشات بسیاری بر سر نقش فرضی آن در فرآیند تصمیم‌گیری وجود داشته است. یکی از مکاتب اندیشه، ات‌ارا نوعی عمل پژوهش اجتماعی می‌بیند که هدفش، پیش‌بینی آثار ناشی از تغییر از راه کاربست مهارت‌های رشته‌های مختلف دانشگاهی نظیر جامعه‌شناسی، انسان‌شناسی، علوم سیاسی و... است. به عبارت دیگر، تأمین اطلاعات مورد نیاز برای روشن کردن جوانب مختلف تصمیم‌ها، با این حال افراد دیگر، مهم‌ترین وظیفه ات‌ارا بسیج مشارکت عمومی در فرآیند تصمیم‌گیری می‌دانند. یعنی نوعی نقش مشارکتی برای آن قائلند. نظرات و واکنش‌های دست‌اندرکاران این حوزه مطالعاتی و دیگر افراد درگیر با پروژه، برای رسیدن به فهمی از داده‌های عینی حاصل از پژوهش اجتماعی، حیاتی‌اند. چنین نظرات و واکنش‌هایی، نه به عنوان نوعی رویه روابط عمومی، بلکه برای تضمین

مشارکت هماهنگ عموم در فرآیند ارزیابی جمع‌آوری می‌شوند که به معنی نوعی جریان دوسویه اطلاعات و تعامل میان عموم و سازمان توسعه‌دهنده یا دولتی است. مشارکت عمومی همچنین به همه بازیگران عرصه تصمیم‌گیری کمک می‌کند تا به عوامل متعدد موجود در مسئله ارزیابی، اولویت و جهت مثبت یا منفی ببخشند و نسبت به همه آنها حساسیت به خرج دهند. از همه مهم‌تر، مشارکت عمومی به بحث‌های داغ عمومی دامن می‌زند و این امر به تصمیم‌های سیاسی سالم منجر می‌شود.

مسائل دیگر در ارزیابی تأثیرات

برخی می‌گویند که مشکل اصلی اتا و اتز فقط این است که این فنون جلوی توسعه بیشتر را می‌گیرند، نسبت به آینده بیش از حد بدبین هستند و عموماً پیشرفت را کُند می‌کنند. درست است که اطلاعات حاصل از این ارزیابی‌ها، همه مواضع را راضی نمی‌کنند، ولی به سختی بتوان آنها را از حیث مفهوم، بازدارنده و مانع پیشرفت و توسعه دانست. درباره بدبینی و پیشرفت باید در نظر داشت که بدبینی یک نفر، شکاکیت سالم نفر دیگر است و به طور کلی تعیین سرعت بهینه پیشرفت به تعریف شخص از پیشرفت بستگی دارد.

مسئله دیگر، نحوه تلفیق و برقراری تعادل میان انواع تأثیرات است: محیط‌زیست اجتماعی، اقتصادی و طبیعی. تا به امروز به مسئله تلفیق داده‌های اقتصادی، اجتماعی و محیط‌زیستی در ادبیات ارزیابی، توجه کمی مبذول شده است، اما وقتی تصمیم‌گیرندگان دریابند که تحلیل جنبه‌های بیشتر یک طرح توسعه به معنای گزارش‌ها و داده‌های بیشتر است، احتمالاً به خوبی مسئله را لمس خواهند کرد. سرانجام یکی از مسائل مشترک میان ارزیابی تأثیرات اجتماعی و علوم اجتماعی این است که روش‌شناسی پیش‌بینی و الگوسازی اجتماعی در بسیاری از موارد ضعیف است. در ارزیابی عملی تأثیرات اجتماعی، این مسئله به معنی فقدان یک نظم روش‌شناختی معین و وجود نوعی رویکرد پروژه به پروژه خلق‌الساعه است که البته این مزیت ظاهری را دارد که هر ارزیابی (در حالت ایده‌آل) به تناسب نیازهای تصمیم‌گیری سیاست‌گذاران در رابطه با یک پروژه معین صورت می‌گیرد. با این حال این حُسن ممکن است تحت الشعاع چهار عیب احتمالی قرار گیرد:

فقدان روش‌شناسی منظم ممکن است دآوری‌های ارزشی تلویحی را که به هیچ وجه بازتاب اجماع سیاسی طرف‌های درگیر نیستند، از نظر پنهان کند.

فقدان نظم روش‌شناختی، تلاش برای بهبود وضعیت ارزیابی تأثیرات از راه کاربرد منظم روش‌های تجربی در حوزه‌های دشواری چون پیش‌بینی تأثیرات یا جداسازی متغیرهای جمعیت‌شناختی برون‌زا را دشوار می‌کند.

فقدان روش‌شناسی منظم، مقایسه پروژه‌ها یا ارزیابی‌های تأثیرات اجتماعی مختلف را دشوار می‌کند.

به این ترتیب تلفیق رویکردهای بالقوه مهم از رشته‌های مختلف با رویکرد ارزیابی تأثیرات اجتماعی، دشوار می‌شود.

دلیل اصلی این وضعیت این است که بیشتر مطالعات ارزیابی بیش از آنکه لازم باشد به توسعه روش شناختی بپردازد، باید به نیازهای فوری سیاست‌گذاران پاسخ گوید. این واقعیت به این معناست که ارزیابی‌های تأثیرات اجتماعی پروژه محور به مکمل ارزشمند پژوهش دانشگاهی بلندمدت نیاز دارد.

سیاست گذاری، برنامه ریزی و ارزیابی تأثیرات

ارزیابی تأثیرات اجتماعی فقط یک کار فنی نیست، بلکه نوعی تحلیل سیاست گذاری و فعالیت برنامه ریزی مربوط به فرایندها و تصمیم‌های سیاسی است. اتخاذ چنین چشم اندازی، گامی مهم و ضروری در تکامل حوزه ارزیابی تأثیرات اجتماعی است. ارزیابی تأثیرات محیط‌زیستی و ارزیابی تأثیرات اجتماعی بر دو فرض ساده استوارند:

آینده را می‌توان با پایایی کافی حدس زد و به این خاطر در نظر گرفتن تغییرات بالقوه‌ای که ممکن است در اثر اجرای برنامه‌ها، پروژه‌ها یا فن‌آوری جدید حاصل شوند، مفید است.

سیاست‌گذاران این نوع ارزیابی را درک خواهند کرد و از راه اصلاح تصمیم‌های خود به آن پاسخ خواهند داد.

اتا در یک زمینه سیاست گذارانه

به یاد داشتن این نکته که تصمیم‌گیری شامل سه عنصر مهم و به هم پیوسته است، بسیار مفید خواهد بود. این عناصر، موارد زیر را در بر می‌گیرد:

عنصر تضاد ارزشی شامل عرضه ارزش‌های مربوط به مجموعه ناهمگون و چندگانه‌ای از اهداف و مقاصد است. این عنصر نتیجه انسانی طبیعی تنوع قضاوت‌های ارزشی در جامعه در زمینه وسایل رسیدن به یک زندگی بهتر است. ابزار حل و فصل تضادهای ارزشی شامل کنترل اطلاعات، مذاکره، چانه‌زنی، بحث و سازگاری متقابل است. آنجا که اتا به عنوان یک فعالیت برنامه‌ریزی به طریقی درگیر تضاد ارزشی می‌شود، نقشی آشکارا سیاسی می‌یابد.

عنصر دیوان‌سالارانه یا اداری که مشتمل است بر فعالیت‌های روزمره‌ای که برای ساده‌سازی محیط تصمیم‌گیری و دوری از تضاد انجام می‌شود.

عنصر تحلیلی یا عقلانی. در تفکر اقتصادی، عقلانی بودن به معنای انتخاب از بین گروهی از کنش‌های بدیل است، به طوری که کنش یا کنش‌های انتخابی، به ازای یک ورودی معین، حداکثر خروجی را موجب شوند یا به ازای یک خروجی معین، حداقل ورودی را طلب کنند. یک ارزیابی تأثیرات اجتماعی خوب همچون یک تحلیل سیاست‌گذاری خوب در کل، این ماهیت سه‌وجهی و تعاملی فرآیند سیاست‌گذاری را کاملاً در نظر می‌گیرد.

کمّی سازی اطلاعات اجتماعی

یکی از مسائل درونی اکثر انواع تحلیل سیاست‌گذاری، نیاز به برقراری ارتباط میان اطلاعات کمّی و اطلاعاتی است که قابلیت تبدیل به این نوع را ندارند. در پژوهش‌های شاخص اجتماعی، همین مسئله به تمایز میان شاخص‌های عینی و ذهنی دامن می‌زند. خود ارزیابی تأثیرات اجتماعی تاحدی از این امر سرچشمه گرفت که دیگر فنون نمی‌توانستند به اندازه کافی عوامل ناملموس اجتماعی را در تحلیل خود بگنجانند. علاوه بر این میان مسائل حاصل از داده‌های جمع‌آوری شده و خطرات ناشی از حجم اضافی اطلاعات، تشکیک دائمی وجود دارد. شکی نیست که اطلاعات را می‌توان از راه کمّی سازی متمرکز و فشرده کرد و تصمیم‌گیران و سیاست‌گذاران اغلب هر جا که ممکن باشد، داده‌های کمّی را ترجیح می‌دهند. هر چند هیچ مبنای منطقی وجود ندارد که به داده‌های کمّی «سخت» این امکان داده شود تا داده‌های کیفی «نرم» را از میدان به در کنند، این «کمّی‌گرایی» همچنان اتفاق می‌افتد. علت ساده این اتفاق‌ها این است که سنجش کمّیت‌ها و تغییرات آن‌ها در مقایسه با سنجش کیفیت‌ها ساده‌تر است. درباره عواملی هم که پذیرای کمّی شدن هستند، مشکلات گوناگونی وجود دارد. نخست اینکه بسیاری از شاخص‌های تغییرات بر روابط علت و معلولی ضعیفی استوارند که بازتاب فقدان کلی توسعه نظری مربوط به سیاست‌گذاری اجتماعی و محیط‌زیستی است. مشکل دوم این است که انبوهش (۱) داده‌ها مستلزم آن است که شاخص‌های مختلف، نرّم‌الیزه (عادی‌سازی) شوند یا همگی به یک مخرج مشترک نسبت داده شوند تا بتوان آنها را با یکدیگر مقایسه و مقابله کرد. سرانجام اگر اطلاعات کمّی، متراکم‌سازی نشوند و به همان شکل پراکنده باقی بمانند - برای مثال سر و صدا در یک گزارش محیط‌زیستی - در آن صورت ارزیابی معنای یک تغییر معین در شاخصی که برای افراد درگیر در مسئله در نظر گرفته شده، دشوار خواهد بود. یکی از پاسخ‌های اصلی به مسئله کلی کمّی سازی و ارزیابی معنای تغییر اجتماعی عبارت بوده از کوشش برای ترکیب درجات اولویت ذهنی با فنون عقلانی با استفاده از شکلی از تحلیل بی‌تفاوتی^۱. راه دوم مواجهه با تأثیرات کمّی، استفاده از تحلیل حساسیت^۲ است تا به این ترتیب حدّ بالا و پایین یا بهترین و بدترین مشخص شود، بر آورد تأثیرات انجام گیرد و آنگاه تأثیر برخی سناریوهای بالقوه بر گزینه‌های سیاست‌گذاری نشان داده شود.

روش‌شناسی‌ها و رویکردهای عمومی به ارزیابی تأثیرات اجتماعی

با توجه به ماهیت نامتعین زندگی اجتماعی - سیاسی، ساده‌انگارانه خواهد بود اگر فرض بر آن باشد که کوشش‌های صورت‌پذیرفته در حوزه ارزیابی تأثیرات اجتماعی بتوانند به پیش‌بینی اجتماعی به صورت صد درصد علمی دست یابند.

1. Indifference Analysis
2. Sensitivity Analysis

روش‌شناسی‌اتا باید برای روشن ساختن گزینه‌های سیاسی و کمک به انتخاب آنها طراحی شود، نه پیش‌بینی آینده. روش‌شناسی‌اتا باید رویکردی نظام‌مند و منظم را نسبت به بررسی مسائل توسعه ایجاد کند. این امر به دلیل بحث‌برانگیز بودن مسائل سیاست‌گذاری، میزان زیاد داده‌های درگیر و نیاز به ساده‌سازی واقعیت پیچیده برای تصمیم‌گیرندگان پر مشغله، اهمیت دارد. روش‌شناسی‌اتا همچنین به تعریف مسئله -یا ایجاد یک فضای تصمیم‌گیری- که اولین و تقریباً مهم‌ترین گام در تحلیل تأثیرات به شمار می‌رود و نیز به برآوردن نیازهای اطلاعاتی همه طرف‌های درگیر در سیاست‌گذاری کمک می‌کند.

روش‌شناسی‌اتا ممکن است به شکل عمومی طراحی شود؛ یعنی به صورتی که درباره موقعیت‌های مختلف قابل کاربرد باشد یا ممکن است به طور خاص برای یک موقعیت خاص طراحی شود. هر کدام از دو حالت بالا که مطرح باشد، عوامل زیر باید در نظر گرفته شوند: مقتضیات داده‌ای، امکانات مربوط به منابع، کمی‌سازی و کیفی‌سازی، انبوه‌زدایی (۲) داده‌ها، احتمال وقوع تأثیر، اهمیت تأثیرات، تحلیل حساسیت، سنجش‌های استحکام، ساختار سلسله‌مراتبی، مفروضات ارزشی، سنجش‌های تعدیل، انتقال‌پذیری، مباحثات عمومی، فهم علّی و اعتبار.

از منظری روش‌شناختی، اگر یک مانع اصلی بر سر راه پیشرفت‌اتا وجود داشته باشد، آن فقدان توجه به «آزمون معطوف به گذشته» در خود ارزیابی‌ها است. چنین آزمون‌هایی به بررسی اعتبار، ساختار و صحت الگوهای پیش‌بینی‌کننده‌اتا در مقایسه با رویدادهای واقعی کمک می‌کند. دلیل این بی‌توجهی، بی‌گمان تا اندازه‌ای نهادی است، به طوری که بسیاری از پژوهشگران‌اتا بیش از آنکه به خودی خود الگوساز باشند، برنامه‌ریز هستند و مراجعان ایشان معمولاً عبارتند از کسب‌وکارها و دولت‌ها با نیاز فوری به اطلاعات حاصل از ارزیابی تأثیرات اجتماعی.

ارزیابی تأثیرات شهری و اجتماع محلی و گروه‌های اقلیت

یکی از اشکال مهم ارزیابی تأثیرات، بر شهرها یا اجتماعات یا محله‌ها یا گاهی اقلیت‌هایی چون مهاجران یا افراد بومی (مثلاً سرخپوستان آمریکای شمالی) تمرکز می‌کند. این ارزیابی‌های تأثیرات در سطح شهری ممکن است اقتضا کند که برنامه‌های رایانه‌ای کمی‌ساز چندگانه به کار گرفته شوند. این ارزیابی‌ها در سطوح محلی‌تر معمولاً شکل مطالعات موردی کمی و کیفی، بررسی تغییرات اقتصادی، اجتماعی، سیاسی و فرهنگی را به خود می‌گیرند.

مفهوم ارزیابی تأثیرات شهری، همچون ارزیابی تأثیرات اجتماعی در کل، مشتق از مباحثات سیاسی گسترده‌تری است. این مسئله گسترده‌تر در ارزیابی تأثیرات اجتماعی عبارت است از الزام به نگهداشت کیفیت زندگی در مواقع تغییر و استرس اجتماعی و در ارزیابی تأثیرات شهری عبارت است از سرنوشت شهرهای صنعتی قدیمی‌تر.

ارزیابی تأثیرات انباشتی

تنها با مروری اجمالی بر افق ارزیابی تأثیرات اجتماعی می‌توان دریافت که گاهی ارزیابی‌های تأثیرات پروژه‌محور برای ارائه تصویری کامل و صحیح از یک منطقه که در آن چندین پروژه و زیرساخت‌های مرتبط با آنها در حال گسترش‌اند، کافی نیستند. برای مثال در شمال کانادا، حفاری در دریا برای استخراج نفت و گاز با احداث ترمینال‌ها، جاده‌ها، کشتی‌سازی‌ها، فرودگاه‌ها، بزرگراه‌ها، خطوط لوله و اجتماعات بسیار گسترده همراه بوده است. هیچ ارزیابی تأثیرات اجتماعی پروژه‌محوری نمی‌تواند ماهیت تغییرات شدید اجتماعی-اقتصادی و فرهنگی را که در همچون جایی اتفاق می‌افتد، به شکلی دقیق تعیین کند.

چشم‌انداز انباشتی در انا، تأثیرات اجتماعی، اقتصادی، فرهنگی و سیاسی چند پروژه صنعتی‌ساز (یا صنعتی‌زدا) را در یک منطقه با توجه به آثار متقابلشان بر یکدیگر طی زمان مورد ملاحظه قرار می‌دهد. مجموع این آثار احتمالاً بیش از جمع اثر تک‌تک این پروژه‌ها خواهد بود. یعنی تأثیرات وقتی با یکدیگر همراه می‌شوند، ممکن است نوعی اثر اضافی داشته باشند. بسیاری از تأثیرات کوچک محلی وقتی با یکدیگر همراه می‌شوند، ممکن است اثری عظیم داشته باشند. رویکرد ارزیابی انباشتی نه به آسانی تن به مفهوم‌سازی می‌دهد و نه به آسانی قابل اجراست. ارزیابی انباشتی تغییر، حداقل با پنج حوزه گسترده مسائل مرتبط است. این حوزه‌ها عبارتند از:

مقیاس جغرافیایی ارزیابی سنتی تر تأثیرات

زمان‌بندی فرآیند ارزیابی

مشکل سنجش تأثیرات ناملموس

سازمان‌دهی ساختاری برنامه ارزیابی تأثیرات

نیاز به اثبات اهمیت این نوع پژوهش

در حقیقت ارزیابی تأثیرات انباشتی به معنی دانستن پاسخ این پرسش است که شاکله اصلی یک فرآیند برنامه‌ریزی استراتژیک، منطقه‌ای یا مادرشهری، چه باید باشد.

پایش تأثیرات

هیچ تعریف ساده و حاضر و آماده‌ای از پایش^۱ وجود ندارد. تعریف خود واژه «پایش» از منبعی به منبع دیگر فرق می‌کند. فرهنگ لغت آکسفورد، پایش را «حفظ نظم» تعریف می‌کند؛ در حالی که تعریف فرهنگ لغت وبستر از آن چنین است: «مشاهده یا رصد کردن».

یکی از تعاریف مفید از پایش که می‌توان کار را با آن شروع نمود، عبارت است از: «فرآیند گردآوری منظم داده‌های مشتمل بر شاخص‌های کلیدی تأثیرات اجتماعی، محیط‌زیستی و اقتصادی». بی‌گمان مفهوم پایش، حاصل منطقی حرکت به سمت مطالعات ارزیابی تأثیرات اجتماعی و محیط‌زیستی است و همواره آن را نوعی ارزیابی

مداوم دانسته‌اند. با این حال میان ارزیابی تأثیرات و پایش، تفاوتی وجود دارد: اولی بر اساس تجربه‌های به‌دست‌آمده از موقعیت‌های مشابه و استفاده از داده‌ها به پیش‌بینی تأثیرات در آینده می‌پردازد، در حالی که دومی، رویدادهای عملی را - که به همان شکلی که اتفاق افتاده‌اند سنجیده و تحلیل شده‌اند- مشاهده یا گزارش می‌کند.

پایش، گردآوری منظم و سازمان‌دهی اطلاعاتی است که قرار است در بهبود فرآیند تصمیم‌گیری به کار رود؛ حالا یا به طور غیر مستقیم از راه اطلاع‌رسانی به عموم یا به طور مستقیم به عنوان نوعی ابزار بازخوردی طراحی شده برای مدیریت پروژه، ارزیابی برنامه یا توسعه سیاست‌گذاری. پایش به سازمان کمک می‌کند تا سیاست‌ها و تصمیم‌های خود را در قبال فرصت‌های جدید و تغییرات پیش‌بینی نشده در محیط تصمیم‌گیری، حساس و پذیرا نگه دارد. بنابراین پایش را می‌توان به عنوان شاکله مهم برنامه‌ریزی ادواری، طرح برنامه، اجرا، فرآیند ارزیابی و برنامه‌ریزی مجدد نگریست که می‌تواند سه کارکرد سازمانی داشته باشد:

پایش، ما را نسبت به جایگاه مسائل بحرانی یا در حال تغییر در فضای سیاست‌گذاری روشن می‌کند؛ یعنی مسائلی که احتمالاً در آینده مورد رسیدگی قرار خواهند گرفت.

پایش می‌تواند به ما کمک کند تا از راه بازخوردگیری درباره موفقیت یا شکست نسبی اقدامات پیشین در سیاست‌گذاری‌ها و برنامه‌ها، محیط خود را مدیریت کنیم. پایش را می‌توان برای آزمون میزان پیروی از مقررات و توافقات مربوط به قراردادهای به کار برد.

سخن آخر درباره پایش اینکه باید پرسید: چه کسی مخاطب پایش به‌ویژه اشکال گسترده‌تر و استراتژیک‌تر آن است؟ اولین مخاطب را می‌توان بر مبنای یک معیار نفع عمومی تعیین کرد: عموم جامعه و گروه‌های اجتماعی. این مطلب به‌ویژه درباره پایش تأثیرات انباشتی صادق است که باید به نحوی طراحی و منتشر شود که همه شهروندان یک منطقه بتوانند تغییرات اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی در حال وقوع در آن ناحیه را بهتر درک کنند. مخاطب دوم پایش عبارت است از فرد سیاست‌گذاری که باید مسائل معینی را که مستلزم راه‌حلی سیاست‌گذارانه‌اند، شناسایی کند و اطلاعات حاصل از برنامه پایشی را در قالب یک دستورالعمل برای تصمیم‌گیری سیاسی به کار برد. سومین مخاطب اطلاعات حاصل از برنامه پایشی، برنامه‌ریز دولتی است که می‌تواند این اطلاعات را به عنوان توجیه زمینه‌ای جایگاه تغییر در یک منطقه به کار برد یا از آن به عنوان علامت هشدار در یک نظام مدیریت پروژه استفاده کند. گروه چهارم مخاطبان اطلاعات حاصل از پایش عبارت است از گروه حامیان یا مجریان پروژه. ایشان به شکل مستقیم درگیر و علاقه‌مند به اشکال کمتر استراتژیک نظارت (به‌ویژه پایش مجوزی و توافقات اجتماعی - اقتصادی) هستند.

مسائل کلی در مشارکت عمومی

لورنس تریب^۱ (۱۹۷۶) در مقاله‌ای درباره ارزیابی تأثیرات با عنوان «راه‌هایی برای فکر نکردن به درختان پلاستیکی»، این دیدگاه را اتخاذ می‌کند که فرآیند تصمیم‌گیری عمومی لااقل به اندازه خود نتایج اهمیت دارد. داده‌های اجتماعی عینی تنها وقتی واجد معنا می‌شوند که درباره آنها قضاوت‌های ارزشی به کار گرفته شود. به این ترتیب اولویت‌های عموم یا بخشی از آن به یکی از شاخه‌های ارزیابی تأثیرات اجتماعی بدل می‌شود.

فعالیت‌های معطوف به مشارکت عمومی بر سه نوع‌اند: نخست، عمومی‌سازی و آموزش یا به عبارت دیگر انتشار اطلاعات برای عموم. دوم، تأمین و ارتقای فرصت‌ها با هدف تعامل میان عموم و مسئولان سیاست‌گذاری یا برنامه‌ریزی و سوم، گردآوری اطلاعات مفید برای ارزیابی تأثیرات اجتماعی. علاوه بر این فعالیت‌های سه‌گانه، پنج بُعد مشارکت عمومی وجود دارد که باید آنها را در نظر گرفت: دامنه، مقیاس، اندازه، تعدد وقوع و میزان مستقیم بودن مشارکت.

اطلاعات گردآوری‌شده در نتیجه اعمال مشارکت عمومی را می‌توان لااقل به دو روش به کار برد. نخست اینکه برخی پژوهشگران استدلال می‌کنند که چنین اطلاعات ذهنی را که گاهی در واقع نظر کارشناس هستند، می‌توان برای ساخت یک طرح ضرب‌دهی ارزشی صریح که به نوبه خود می‌تواند درباره داده‌های عینی به کار رود، به طور مستقیم به کار برد. شیوه دوم عبارت است از استفاده از این اطلاعات به عنوان مکملی برای داده‌های عینی و فراهم آوردن این امکان برای تصمیم‌گیرنده و سیاست‌گذار که این دو نوع اطلاعات را با هم ترکیب کند.

سرانجام نقدی که اغلب به خود رویه‌های مشارکت وارد می‌شود این است که این رویه‌ها از پایه و اساس نخبه‌گرایانه‌اند؛ به این معنا که تنها بخش کوچک و ذی‌نفع جمعیت، خواهان مشارکت هستند. برای مثال در مسائل محیط‌زیستی، استدلالی که اغلب آورده می‌شود این است که سیاست‌هایی که وضع می‌شوند (برای مثال کاهش آلودگی صوتی و هوا، تسهیلات رفاهی و زیباسازی) به شکل بنیادی تنها به طبقه متوسط مربوط می‌شود. این مسئله نخبه‌گرایی، اهمیت این نکته را تقویت می‌کند که مدیران و تحلیلگران ارزیابی تأثیرات اجتماعی که می‌خواهند ارزش مشارکت را محقق کنند، باید به شکلی فعال سه فعالیت مشارکت عمومی را ارتقا دهند و این ارتقا شامل فراهم آوردن دسترسی معقول به اطلاعات در زمانی مفید در فرآیند برنامه‌ریزی است.

بررسی اولویت‌ها در فرآیند ارزیابی تأثیرات اجتماعی

در بحث مقدماتی درباره ارزیابی تأثیرات اجتماعی، به نقش قضاوت‌های ارزشی در فرآیند اتا اشاره شد. وقتی قضاوت‌های ارزشی رسمیت یافته باشند یا کمی‌سازی

شده باشند، گاهی می‌توان از آنها برای بیان سهم متفاوت یک عامل، آنطور که ادراک می‌شود، در مقایسه با سایر عوامل و کلّ فرآیند ارزیابی استفاده کرد. نقش بسیار مهم قضاوت‌های ارزشی در اتاروزبه‌روز بیشتر شناخته می‌شود. یکی از شیوه‌های تقسیم‌بندی و فهم قضاوت‌های ارزشی آن است که این پیشنهاد پذیرفته شود که آنها دو گونه هستند. شکل اول که کمتر از آن سخن می‌رود، قضاوت‌های ارزشی درونی ارزیابی تأثیرات اجتماعی است. به عبارت دیگر، ارزش‌های خودارزیاب (یا کارفرمایش) ممکن است اغلب به طور تلویحی و پنهان، ماهیت اتاراساخت بخشد. این اتفاق اغلب زیر نقاب بی‌طرفی رخ می‌دهد. علاوه بر این ارزش‌های درونی ارزیابی تأثیرات اجتماعی، گاهی یک مجموعه «ضرایب ارزشی»^۱ نیز پیشنهاد می‌شوند تا به عنوان بخشی از تحلیل ایجاد شوند و مورد استفاده قرار گیرند. ایجاد این ضرایب در واقع تلاشی است برای توضیح سهم متفاوت تأثیرات مختلف در کل ارزیابی.

ضرایب ارزشی به دو شکل ساخته می‌شوند: برآورد مبتنی بر اولویت‌های شهروندان و برآورد مبتنی بر نظر حرفه‌ای. ضریب‌دهی ارزشی بر مبنای اولویت شهروندان خود به دو شیوه انجام می‌شود: نخست با تحقیقی شبیه به آنچه اقتصاددانان «اولویت آشکار»^۲ می‌نامند و دوم و مهم‌تر از مورد نخست، با گسترش مشارکت شهروندان در فرآیند ارزیابی. ارزیابی تأثیرات اجتماعی اغلب از نظرات رهبران اجتماع در فرآیند گزارش‌نویسی و ارزیابی استفاده می‌کند. با این حال گاهی شاید ضرورت داشته باشد تا نظرات کارشناسان در حوزه‌های خاص در فرآیند اتا وارد شود. این کار به‌ویژه ممکن است در ارزیابی فن‌آوری یا آنجا که تحلیل خطرپذیری در اتا مهم است، ضرورت داشته باشد.

یکی از شناخته‌شده‌ترین روش‌های گمانه‌زنی درباره احتمالات آینده، سناریونویسی است که اینگونه تعریف شده است: «فنی که می‌کوشد توالی منطقی رویدادها را به دست دهد تا نشان داده شود که یک وضعیت خاص در آینده با شروع از موقعیت کنونی (یا هر موقعیت معین دیگری) چگونه مرحله به مرحله تکوین می‌یابد». سناریونویسی در بهترین حالت، نوعی بررسی دقیق مسائل بسیار مهم در جامعه است با این امید که ماهیت هر نوع تغییر یا تأثیر مهمی که ممکن است اتفاق بیفتد، روشن شود.

روش معروف و محبوب دیگر عبارت است از روش دلفی که در دهه ۱۹۶۰، هلمر و دلکی در شرکت رَند، آن را ساخته و پرداخته‌اند. دلفی به بیان هلمر عبارت است از: «روش منظم گردآوری نظرات یک گروه از کارشناسان از راه یک مجموعه پرسشنامه که در آن بازخورد نظرات گروه در هر دور پرسش به دست می‌آید و در عین حال کارشناسان

1 . Value coefficients

2 . Revealed Preference

ناشناس باقی می‌مانند». استفاده از روش دلفی وقتی پیشنهاد می‌شود که داده‌های عینی در دسترس نباشند و در عین حال این ضرورت وجود داشته باشد که طرحی از رویدادهای آینده پیش‌بینی شود تا بر پایه آن احتمال ذهنی، وقوع برخی رویدادها را برآورد نمایند و سطوح فعالیت را در آینده به شکلی ذهنی - ولی کمی - برآورد کرده، در نهایت عوامل جدیدی را که ممکن است وضعیت توسعه فن‌آوری یا اجتماعی را تحت تأثیر قرار دهند، شناسایی کنند.

انتقال نتایج ارزیابی تأثیرات اجتماعی

همه مسائل تحلیلی و روش‌شناختی در ارزیابی تأثیرات اجتماعی در برابر یک مسئله که در ادبیات آن بسیار کم به آن پرداخته شده و در حوزه‌های دیگر نیز به ندرت مورد توجه قرار گرفته است، کوچک به نظر می‌رسد. این مسئله، مسئله انتقال و اطلاع‌رسانی نتایج تحلیل اجتماعی و محیط‌زیستی به شکلی قابل فهم و مفید به تصمیم‌گیرندگان، دیوان‌سالاران و گروه‌های ذی‌نفع است. بسیار اتفاق می‌افتد که پژوهشی برخوردار از استانداردهای بالای روش‌شناختی رد شود، نادیده گرفته شود یا بد فهمیده شود؛ زیرا زبان آن بیش از حد تخصصی، غیر قابل فهم یا بسیار طولانی و هم در رویکرد و هم در ارائه، بسیار محتاط است.

فقط در همین اواخر سازمان‌های سفارش‌دهنده یا تولیدکننده آن و اتز شروع به درک این نکته کرده‌اند که استفاده‌کنندگان بالقوه گزارش این ارزیابی‌ها ممکن است دانش پیش‌نیاز، اعتماد به نفس یا درک لازم برای استفاده مناسب از آن را نداشته باشند. این مشکل ارتباط برقرار کردن، انتقال اطلاعات یا استفاده از دانش، تنها در همین اواخر، کانون توجه تحقیقات قوی و منظم قرار گرفته است.

مطالعات موردی

تا به امروز آن‌ها همواره رویکردی پروژه‌به‌پروژه و ویژه‌گرا داشته، با این مزیت آشکار که هر ارزیابی در حالت ایده‌آل به تناسب قامت نیازهای یک پروژه خاص دوخته می‌شود. با این حال برخی توصیه‌های عمومی برای تحلیل سیاست‌گذاری، در گزارش‌های ارزیابی تأثیرات اجتماعی نیز کاربرد دارند. برای مثال یک اتای خوب ممکن است شامل داده‌های عینی پایه باشند که در قالب یک چارچوب منظم (برای مثال چارچوب ماتریس دستیابی به اهداف) و با توجه به مسائل مهم، گرد آمده و مرتب شده‌اند. این داده‌ها در اصل باید تراکم‌زدایی شوند، ولی نه تا اندازه‌ای که آنقدر پیچیده شوند که به کار نیایند.

ارزیابی تأثیرات اجتماعی را می‌توان به شیوه‌ای انجام داد و ارائه کرد که مباحثات عمومی را غنی‌تر سازد. البته این کار اغلب به زبان هرگونه راه‌حل قطعی تمام می‌شود. برای پیشبرد بهتر مباحث یادشده، نتایج تحلیل را بهتر است با اصطلاحاتی روشن و به شکلی قابل فهم برای همه طرف‌های درگیر و با ساختاری سلسله‌مراتبی

از اطلاعات که از خلاصه‌ای کلی شروع می‌شود و به داده‌های جزئی و روش‌شناسی می‌رسد و با محدود کردن اصطلاحات تخصصی به بخش ضوابط مفصل ارائه کرد. وقتی گزارش ارا ارائه می‌شود، عموم، تصمیم‌گیرندگان و مشاوران آنها می‌توانند آن را در پرتو پرسش‌های زیر بررسی کنند:

این بررسی به طور دقیق سعی دارد به چه پرسش‌هایی پاسخ دهد؟ چه پرسش‌هایی را پاسخ داده است؟ اهداف پروژه یا پیشنهاد پروژه کدامند؟ این اهداف با چه ملاک‌هایی ارائه می‌شود؟

فرضیه‌های مندرج در بررسی کدامند؟ آیا این فرضیه‌ها آشکارند و صراحت دارند؟ چه گزینه‌هایی لحاظ شده‌اند؟ چه گزینه‌های دیگری می‌توانست لحاظ شود؟ آیا لحاظ کردن گزینه‌های دیگر، نتایج را تغییر می‌داد؟ آیا این گزینه‌ها بر مبنای دلایل خوبی رد شده یا در نظر گرفته نشده‌اند؟

آیا داده‌ها مترکم‌سازی شده‌اند؟ تا چه اندازه؟ آیا روشن است که با این سطح از مترکم‌سازی، چه چیزهایی ابهام پیدا کرده‌اند؟

آیا کسانی هستند که به احتمال، تحت تأثیرات پروژه قرار بگیرند، ولی در این تحلیل در نظر گرفته نشده باشند؟ اگر چنین است، چرا در نظر گرفته نشده‌اند؟ آیا آشکار است که ارزش‌های ذاتی و محدودیت‌های فنون کمی مورد استفاده در این گزارش ارا کدامند؟

آنجا که نااطمینانی یا حاشیه خطای مشخص وجود دارد، آیا به روشنی بیان شده که نتایج یا پیشنهادها تا چه حد نسبت به این نااطمینانی یا خطا حساس هستند؟ آیا روی هم‌رفته نتایج با توجه به چستی پروژه پیشنهادی به قدر کافی مطلوب هستند؟ یعنی آیا این نتایج مسائل پیچیده را روشن می‌کنند؟

درباره تلفیق و مطالعات میان‌رشته‌ای

در هر پروژه بزرگی و با هر مسئله سیاست‌گذاری پیچیده‌ای، نیاز به تلفیق مجموعه متنوعی از اطلاعات وجود دارد: اطلاعات محیط‌زیستی، اجتماعی، اقتصادی، مهندسی و سایر انواع اطلاعات. این تلفیق نه تنها مستلزم فهم عوامل مهم اجتماعی، محیط‌زیستی، اقتصادی و فیزیکی است، بلکه ایجاب می‌کند که اهمیت و ارزش نسبی هر عامل در انتخاب یک بدیل بهتر تعیین شود. در نهایت البته باز مسئله انتخاب و تصمیم درباره چگونگی تلفیق و انتخاب در میان است و برخی افراد استدلال می‌کنند که بهترین کار این است که انجام چنین تلفیقی را به سیاست‌مداران واگذار نمایند. از سوی دیگر، «اضافه‌بار اطلاعاتی» خود می‌تواند برای تصمیم‌گیرنده، مشکلی جدی ایجاد کند. یکی از مهم‌ترین و دشوارترین وظایف پژوهشگران عبارت است از کاهش اضافه‌بار اطلاعاتی از

راه افزایش تلفیق روش شناختی میان‌رشته‌ای و درون‌رشته‌ای.

منظور از «چشم‌انداز بین‌رشته‌ای»^۱ در این کتاب عبارت است از نوعی دیدگاه از اساس یکپارچه‌شده نسبت به پژوهش یا عمل که از انواع رشته‌ها نشأت بگیرد. منظور از «رویکرد چندرشته‌ای»^۲ عبارت است از پژوهش‌های منفردی که بر اساس حوزه تخصصی خاص خود در زمینه مسئله مشترکی کار می‌کنند، ولی میان پژوهشگران دست‌اندرکار آنها، قدری رابطه متقابل وجود دارد. این موقعیت اغلب در تهیه گزارش ارزیابی پروژه پیش می‌آید. در سوی دیگر، «رویکرد میان‌رشته‌ای»^۳ قرار دارد که منظور از آن در این کتاب عبارت است از یک دیدگاه مشترک که زیربنای تحلیل‌های متنوع تشکیل‌دهنده یک ارزیابی باشد؛ یعنی یک چارچوب مشترک که بخش‌های مختلف یک ارزیابی را به شکلی منظم به هم پیوند می‌دهد. روسینی و پورتر (۱۹۷۹)، سه سطح تلفیق را شناسایی کرده‌اند:

تلفیق نوع یک، وقتی اتفاق می‌افتد که تحلیل‌های درون‌رشته‌ای مختلف به شکلی عقلانی سازمان‌یابند و به نحوی مناسب به معرفی تلاش‌های قبلی پرداخته، یافته‌های متناسب را ضمیمه کرده باشند.

تلفیق نوع دو، هنگامی واقع می‌شود که هر تحلیل درون‌رشته‌ای به‌مثابه یک ورودی اصلی در هر تحلیل درون‌رشته‌ای دیگر به کار رود.

تلفیق نوع سه، یک چارچوب نظری جامع را نیز شامل می‌شود که به‌منظور تلفیق شاکله‌های مختلف به کار می‌رود.

تلفیق یک مشکل عمده دارد و آن عبارت است از اینکه تلفیق مستلزم چشم‌اندازی کل‌گرایانه نسبت به مسائل سیاست‌گذاری است. از سوی دیگر، ساختارهای نهادی در نقطه مقابل چنین رویکردی قرار دارند. سیاست‌گذار معمولاً در مواجهه با مسائل سیاست‌گذاری، نوعی رویکرد «کند و آشفته» را به کار می‌برد و اغلب نیم‌نگاهی هم به انتخابات آتی دارد. دیوان‌سالاری به واحدهای کوچک رقیب خرد شده که هر کدام حیطة اختیار خود را دارد. در دانشگاه‌ها، پژوهش‌های تکراررشته‌ای تشویق می‌شوند و پژوهش‌های میان‌رشته‌ای، خیر. سرانجام ارتباط ضعیف و حتی خصمانه میان کنشگران، آینده‌روشنی را برای چشم‌انداز میان‌رشته‌ای نوید نمی‌دهد. مهندسان و عالمان اجتماعی متأسفانه در دو دنیای کاملاً متفاوت سیر می‌کنند.

تحلیل هزینه-فایده و فنون مربوطه

تحلیل هزینه-فایده^۴ و شاخه‌های متعددش مانند «ماتریس دستیابی به اهداف»^۵ یا

1. Cross-disciplinary Perspective
2. Multi-disciplinary Approach
3. Inter-disciplinary Approach
4. Cost-benefit Analysis (CBA)
5. Goal-Achievement Matrix

«ترازنامه برنامه‌ریزی^۱» را می‌توان در مقوله عام‌تری با عنوان فنون هزینه-فایده گنجانند. مرحله‌ای که از پی می‌آیند، در همه این فنون مشترکند:

شناسایی برخی بدیل‌های ممکن برای پروژه

پیش‌بینی برون‌دادهای هر بدیل

ارزشگذاری این برون‌دادها با واحدهای مناسب (در اغلب موارد ارزش‌گذاری پولی)

انتخاب بدیل بر مبنای نوعی معیار تصمیم‌گیری مشخص

فهم تحلیل هزینه-فایده و فنون مربوط به آن برای هر پژوهشگر اجتماعی مطلعی، اهمیت دارد. تحلیل هزینه-فایده و شاخه‌های آن هنوز هم مفیدترین فنون برآورد اقتصادی پروژه‌ها هستند و بسیاری از عالمان اجتماعی در حال حاضر اذعان دارند که این نوع تحلیل، نقشی مهم-هرچند محدود-در کمک به فرآیند تصمیم‌گیری ایفا می‌کند. شناخت حوزه تحلیل هزینه-فایده نیز اهمیت دارد، زیرا بسیاری از مسائل مفهومی ارزیابی پروژه به طور مفصل در ادبیات این تحلیل مورد بحث قرار گرفته‌اند. فهم جامع مزایا و محدودیت‌های فنون هزینه-فایده در هر ارزیابی پروژه‌ای، بسیار ارزشمند است و می‌تواند پژوهشگر اتارا در ارائه ترکیبی خلاق از رویکردهای هزینه-فایده، اتز و اتا، توانا تر کند.

تحلیل هزینه-فایده، روشی است برای ارزیابی میزان مطلوبیت پروژه‌های احتمالی و مشتمل است بر «احصا و ارزشگذاری^۲» پولی همه هزینه‌ها و فایده‌های مربوطه، صرف‌نظر از زمان وقوع و اشخاص درگیر. بیشترین موارد استفاده از تحلیل هزینه-فایده به ترتیب عبارتند از: ارزیابی اینکه آیا یک پروژه برای کل جامعه، برگشت خالص دارد یا نه؛ ارزیابی وسایل بدیل رسیدن به یک هدف مشخص. برای مثال انتخاب شیوه حمل‌ونقل یا محل استقرار یک مسیر حمل‌ونقل معین، وقتی درباره حمل‌ونقل تصمیم گرفته می‌شود.

از تحلیل هزینه-فایده بسیار انتقاد شده است. انتقادات در درجه اول مربوط می‌شوند به دشواری‌های ارزش‌گذاری کمی هزینه‌ها و فایده‌ها و مسئله هزینه‌ها و فایده‌های غیر قابل کمی‌سازی و ناملموس. مسائل این حوزه موجب ظهور و گسترش اتا و اتز شد. در درجه دوم، انتقادهایی قرار دارد که به مسئله توزیع فایده و هزینه، درآمد و آثار اشتغال در بخش‌های مختلف جمعیتی جامعه می‌پردازند. در درجه سوم، انتقادهایی است که به مسائل عملی و نظری مرتبط با انبوهش مربوط می‌شوند. این مسائل عبارتند از: ضریب‌دهی^۳ و تجمیع سنجه‌های گوناگون در یک تحلیل برای رسیدن به یک تصویر جامع و کامل. این سه نوع انتقاد موجب ظهور شاخه‌های مختلف تجدیدنظرطلب در حوزه تحلیل هزینه-فایده شده‌اند. این فنون را می‌توان به دو گروه تقسیم کرد. گروه اول مرکب از فونونی است که عموماً از

1. Planning Balance Sheet
2. Enumeration and valuation
3. Value-weighting

ضریب‌دهی و انبوهش دوری می‌کنند و آنها را می‌توان «فنون غیر انبوهشی^۱» نامید. گروه دوم مشتمل است بر ففونی که فعالانه مشارکت پژوهشگر را در ضریب‌دهی و ارزشیابی تقویت می‌کنند. این فنون همان فنون انبوهشی هستند.

ارزیابی تأثیرات اجتماعی و ارزیابی تأثیرات محیط‌زیستی

تابه حال پنجاه روش مختلف برای بررسی تأثیرات محیط‌زیستی شناسایی شده‌اند. این انواع هرچند کاملاً متمایز از یکدیگر نیستند، در تفکیک رویکردهای بسیاری که نسبت به اتز وجود دارد، مفید هستند. برخی از این رویکردها، ارزیابی تأثیرات اجتماعی را بخش جدایی‌ناپذیر اتز می‌دانند؛ ولی خطری که این تصور به همراه دارد این است که ممکن است منجر به برخورد بسیار سطحی با جنبه‌های اجتماعی - اقتصادی یک پروژه شود.

درک محیط‌زیستی و اولویت‌های بصری

درک محیط‌زیستی و اولویت‌های بصری افراد، عناصر مهمی در ارزیابی تأثیرات اجتماعی - محیط‌زیستی هستند. مطالعات اولویت‌های بصری معمولاً به هیچ شکل رسمی در اتا گنجانده نمی‌شوند؛ شاید به این دلیل که چنین پژوهشی اغلب بخشی از مطالعات تأثیرات محیط‌زیستی تلقی می‌شود. در هر رویداد و در بسیاری از تأثیرات، برقراری تمایزی قاطع مبنی بر اینکه چه چیز، اجتماعی و چه چیز، محیط‌زیستی است، امری دشوار است و ممکن است ضرورتی هم نداشته باشد. آنچه اهمیت دارد، شناخت تأثیرات اجتماعی بالقوه بزرگ تغییرات در محیط زیست بصری و به‌ویژه درک اجتماعی - سیاسی افراد از این تغییرات است.

بسیاری از پروژه‌های توسعه‌ای که مستلزم اتز یا اتا هستند - برای مثال خطوط مخابرات، معادن ذغال سنگ و نیروگاه‌های برق - تأثیرات بصری شدیدی دارند. با این حال این تأثیرات، بسیار پیچیده‌تر از آثار سراسر حاصل از انسداد بصری^۲ است و تحلیل آنها نیز احتمالاً مستلزم فهم جنبه‌های روان‌شناختی و نمادین محیط‌زیست است.

پیش‌بینی اجتماعی: ارزیابی فن‌آوری و ارزیابی تأثیرات اجتماعی

ارزیابی تأثیرات اجتماعی، نوعی پیش‌بینی اجتماعی عملی پروژه محور است. آینده‌پژوهی نیز نوعی پیش‌بینی اجتماعی است، ولی نوعی که می‌کوشد با استفاده از فنون کمی و کیفی، بصیرت‌های بدیل ممکن یا سناریوهایی از آینده نظام‌ها و خرده‌نظام‌های جامعه‌ای ارائه دهد (برای مثال نظام آموزشی در آینده). ارزیابی فن‌آوری^۳ تا آنجا که با تأثیرات غیر مستقیم یا

1. Non-aggregating Techniques
2. Visual Blockage
3. Technology Assessment (TA)

ناخواسته یک فن آوری جدید بر جامعه سروکار دارد، تقریباً جایی بین ارزیابی تأثیرات اجتماعی و آینده‌پژوهی قرار می‌گیرد (برای مثال تأثیر فن آوری انرژی جایگزین).

سه نوع فن پیش‌بینی اجتماعی را می‌توان مشخص کرد: تخمین روند، کیفی و الگوسازی پویا. تخمین روند، نوعی پیش‌بینی اجتماعی همیشه کمی است که الگوها و تغییرات الگوها را بر مبنای داده‌های سری زمانی تاریخی برآورد می‌کند. پژوهش کیفی اغلب زمانی انجام می‌شود که داده‌های عینی چندانی وجود ندارد. رویکرد الگوسازی پویا، رویکردی کمی است و روابط میان متغیرهای یک نظام معین را به زبان ریاضی بیان می‌کند. این الگوسازی به پیش‌بینی یک یا چند رویداد در آینده منجر می‌شود و در آن اغلب به جای آنکه فقط تخمین روند صورت گیرد، به هر رویداد، یک احتمال وقوع نسبت داده می‌شود. فنون پیش‌بینی اجتماعی دست‌کم چهار بُعد دارند: بخش عملیاتی که در آن پیش‌بینی صورت می‌گیرد؛ پیش‌بینی فن‌آورانه، اقتصادی، اجتماعی یا فرهنگی ...

دامنه تخمین (کوتاه‌مدت، میان‌مدت یا بلندمدت)

فن خاصی که انتخاب می‌شود. این انتخاب تاحدی بر مبنای دو بُعد قبلی صورت می‌گیرد. آثار بازتابی پیش‌بینی که در آن پیش‌بینی‌ها بازتاب ایستارها و ارزش‌ها هستند و بر آنها تأثیر می‌گذارند و شاید حتی به صورت نوعی پیش‌گویی خودمحقق‌ساز^۲ عمل کنند. خطر رایجی که در ارزیابی فن آوری وجود دارد، عبارت است از ارزشیابی فن‌آورانه یک فن آوری و نه ارزشیابی اجتماعی - سیاسی آن. نوآوری فن‌آورانه و تأثیرات اقتصادی آن ممکن است تأثیرات اجتماعی شدیدی (مانند بیکاری) بسیار بدتر از تأثیرات اصلی داشته باشند.

ارزیابی خطرپذیری (ریسک)

حوزه ارزیابی خطرپذیری می‌کوشد تا خطرات ناشی از فن آوری مدرن را کمی‌سازی کند، آنها را با یکدیگر مقایسه کند و به وضع سیاست‌های ملی برای مواجهه با آنها کمک کند. فنون این حوزه، گاهی بیش از حد پیچیده و ریاضیاتی‌اند، ولی نتایج نه. ارزیابی خطرپذیری، تلاش‌های عالمان فیزیک، طبیعی و اجتماعی را ترکیب می‌کند تا خطرات را شناسایی کند و بسامد و بزرگی تأثیرات آنها را بسنجد و به این ترتیب به فرآیند تصمیم‌گیری کمک کند و به مباحثات سیاسی آگاهی بخشد. این ارزیابی اغلب بخش مهمی از ارزیابی محیط‌زیستی یا فن آوری است.

ارایردن^۳ (۱۹۷۹) برای مدیریت خطرپذیری محیط‌زیستی/اجتماعی، چهار کارکرد تشخیص داده است. اولین کارکرد یعنی شناسایی خطرپذیری عبارت است از فعالیت کشف و تعریف خطرپذیری‌های مرتبط با یک پروژه. کارکرد دوم یعنی برآورد خطرپذیری، مشتمل است بر الگوسازی از علت‌ها و مسیرهای خطرپذیری و پیش‌بینی

1. Trend Extrapolative
2. Self-fulfilling Prophecies
3. O'Riordan

زمان و مکان تأثیرات محتمل. کارکرد سوم مدیریت خطرپذیری، مشتمل است بر قضاوت اجتماعی درباره سطوح قابل قبول خطرپذیری و موازنه این خطرپذیری‌ها با دستاوردهای اجتماعی ادراک شده یا برآورد شده. این کارکرد، وجه سیاسی گریزناپذیر ارزیابی خطرپذیری است. آخرین کارکرد، یعنی کنترل خطرپذیری مشتمل است بر استانداردهای، پایش دررفت‌ها^۱ و سطوح آلاینده‌های محیطی، اعمال مقررات و دستورالعمل‌ها و نظارت مجدد بر این فعالیت‌ها.

در ادبیات ارزیابی خطرپذیری معمولاً بین خطرپذیری خالص^۲، خطرپذیری ناخالص^۳ و نااطمینانی^۴، تمایز قائل می‌شوند. ارزیابی خطرپذیری خالص مشتمل است بر تحلیل حجم عظیمی از داده‌های مربوط به وقوع برخی رویدادها در گذشته که توانایی محاسبه احتمال وقوع رویدادهای مشابه در آینده را به پژوهشگر می‌دهد. ارزیابی خطرپذیری ناخالص مشتمل است بر برآورد احتمال وقوع توسط کارشناسان و ابزار فنی. این نوع ارزیابی خطرپذیری اغلب زمانی انجام می‌شود که درباره رویدادهای گذشته، داده‌های زیادی در دسترس نیست. سرانجام نااطمینانی معمولاً به معنای ندانستن توزیع دقیق احتمال رویدادهای آینده، یا حتی آگاهی نداشتن از ماهیت خود رویدادهای آینده است.

تحلیل تصمیم‌گیری

هدف معمول در تحلیل تصمیم‌گیری، کمک به سیاست‌گذار برای رتبه‌بندی بدیل‌های پروژه بر اساس معیارهای مختلف فایده است. تحلیل تصمیم‌گیری را به خاطر ویژگی‌های بسیار مسائل سیاست‌گذاری، گاهی «تحلیل چند-ویژگی»^۵ می‌نامند. این تحلیل به دلیل معیارهای متعدد و اغلب متعارضی که برای قضاوت گزینه‌های بدیل در سیاست‌گذاری به کار می‌رود، گاهی نیز «تحلیل چند-معیاری»^۶ خوانده می‌شود. برخلاف تحلیل هزینه-فایده، تحلیل تصمیم‌گیری در پی آن نیست که برای تحلیل، یک مخرج مشترک پولی پیدا کند؛ بلکه می‌خواهد ابعاد مرتبط (یا ویژگی‌های مرتبط) بدیل‌ها را انتخاب و هر بدیل را از حیث هر بُعد ارزشیابی کند. الگوی اصلی تحلیل تصمیم‌گیری شامل پنج مرحله است: مرحله اول عبارت است از پیش‌تحلیل که در آن مسئله شناسایی شده، راه‌های بدیل کارآمد ارائه می‌شود. در مرحله دوم، آناتومی مسئله در قالب یک درخت تصمیم‌گیری با «گره‌های تصمیم»^۷ و «گره‌های شانس»^۸ نشان داده می‌شود. این گره‌ها معرف نقاطی در زمان هستند که

1. Discharges
2. Pure Risk
3. Impure Risk
4. Uncertainty
5. Multi-attribute Analysis
6. Multi-criteria Analysis
7. Decision Nodes
8. Chance Nodes

در آنها: باید انتخاب صورت گیرد؛ رویدادهایی که تحت کنترل سیاست‌گذار نیستند، اتفاق خواهد افتاد؛ اطلاعات بیشتری در دسترس خواهد بود. مرحله سوم، نوعی تحلیل نااطمینانی است که در آن به شاخه‌های متعدد بیرون‌آمده از گره‌های شانسی، احتمالاتی نسبت داده می‌شود. این احتمالات بر اساس الگوهای تصادفی^۱، نظر کارشناسان، نمونه‌گیری از نظر عموم یا ارزیابی ذهنی سیاست‌گذار استوارند. مرحله چهارم بر عهده سیاست‌گذار است که باید ارزش‌های مختلف فایده را از راه درخت تصمیم‌گیری به مسیرهای مختلف نسبت دهد. در مرحله پنجم، نوعی استراتژی اولیه تعیین می‌شود که نشان می‌دهد اولین گزینه در استراتژی تصمیم‌گیری چه باید باشد و چه گزینه‌ای می‌تواند در گره‌های تصمیم آینده انتخاب شود. جنبه‌های مهم فنون تحلیل تصمیم‌گیری عبارتند از:

در نظر گرفتن اطلاعات کمی و کیفی یا پولی و غیر پولی

ارزیابی ریسک و ضریب‌دهی ارزشی یا بر مبنای یک تصمیم‌گیرنده منفرد، نظر کارشناس، اولویت‌های فردی گردآوری شده به وسیله نمونه‌گیری از نظر عموم مردم، یا بر اساس ترکیبی از اینها.

استفاده از مقیاس‌های عدد اصلی^۲ به منظور رتبه‌بندی بدیل‌ها برای رسیدن به فایده کل.

تأکید بر روش‌های منظم ریاضی برای انبوهش داده‌ها

آنچه تحلیل تصمیم‌گیری را منحصر به فرد می‌کند، عبارت است از توجه این تحلیل به رابطه میان اولویت‌ها و نااطمینانی. این مطلب یعنی نقطه قوت تحلیل تصمیم‌گیری - بیش از آنکه تمرکز بر مسیرهای بهینه باشد - عبارت است از کمک به آگاهی بخشی تصمیم‌گیرندگان و مدیران درباره مسائل نااطمینانی و اینکه این مسائل چگونه اولویت‌ها و شیوه مدیریت ایشان را تحت تأثیر قرار می‌دهد.

ارزیابی اجتماعی در کشورهای در حال توسعه

در آغاز این بحث، برخی ویژگی‌ها مهم ارزیابی اجتماعی در کشورهای در حال توسعه بیان می‌شود. اولین ویژگی اینکه در این کشورها، هیچ حوزه مخصوصی که «ارزیابی تأثیرات اجتماعی» نامیده شود، وجود ندارد. یعنی اتا به عنوان یک فعالیت مستقل تقریباً وجود ندارد، به جز پژوهش‌های اجتماعی - اقتصادی مختلف یا ارزشیابی‌های بسیاری که دغدغه اجتماعی دارند که ویژگی عمده آنها، نوعی رویکرد سازماندهی اطلاعات است. دومین ویژگی عبارت است از اینکه بسیاری از مطالعات صورت گرفته در کشورهای در حال توسعه درباره ابعاد اجتماعی پروژه‌ها به خوبی انجام گرفته‌اند، ولی به صورت ناقص منتشر می‌شوند؛ به این معنا که این مطالعات بیشتر حالت گزارشی دارند تا کتاب و مقاله. به همین دلیل، پژوهش‌های مهمی در این قسمت ممکن است از قلم بیفتند، زیرا نویسندگان حوزه اتا، آنها را نمی‌شناسند و ندیده‌اند.

1. Stochastic Models
2. Cardinal Scales

سومین ویژگی این است که انتشار یا خوانده شدن کتاب‌شناسی‌ها، کتاب‌ها و گزارش‌ها در کشورهای در حال توسعه معمولاً زمان بیشتری طول می‌کشد.

تفاوت‌های میان رویکردهای ارزیابی اجتماعی در کشورهای توسعه‌یافته و در حال توسعه

این تفاوت‌ها عبارتند از:

اکثر پژوهش‌های اتا در کشورهای توسعه‌یافته می‌کوشند تا آثار منفی پروژه‌های بزرگ را بر اجتماع محلی و محیط زیست تحلیل کنند؛ یعنی دغدغه اصلی این پژوهش‌ها، جلوگیری از «عدم فایده» توسعه اقتصادی است.

اکثریت قریب به اتفاق ارزیابی‌های تأثیرات اجتماعی در کشورهای توسعه‌یافته بر این پیش‌فرض استوارند که جوامع یا فرآیندهای اجتماعی در حالت تعادل قرار دارند و بنابراین در آینده قابل پیش‌بینی، تنها تغییراتی کوچک، تدریجی یا حاشیه‌ای اتفاق خواهد افتاد. برخلاف این کشورها، ویژگی اصلی کشورهای در حال توسعه، وجود جامعه‌ای است با سطح بالایی بی‌ثباتی اجتماعی و سیاسی که تعادل در آن به‌ندرت وجود دارد.

فنون و روش‌های مورد استفاده در کشورهای توسعه‌یافته، وجود نوعی زیرساخت بنیادی را در رابطه با اطلاعات و منابع انسانی فرض می‌گیرد که معمولاً در کشورهای در حال توسعه وجود ندارد. برای مثال، یک سازمان آمار مرکزی که مسئولیت جمع‌آوری، پردازش و تحلیل داده‌ها را بر عهده داشته باشد، در کشورهای در حال توسعه معمولاً وجود ندارد؛ آنجا هم که وجود دارد، بیشتر درگیر آمار شاخص‌های ملی است تا پایش یا ارزشیابی وضعیت اجتماعی.

واردات کاربردی فن‌آوری‌ها و روش‌ها از جهان توسعه‌یافته است که همان‌گونه که انتظار می‌رود، ویژگی‌های خاص اجتماعی، سیاسی و فرهنگی جهان در حال توسعه در آنها لحاظ نشده است.

تقریباً همه ارزیابی‌های اجتماعی و پایش انجام شده در کشورهای در حال توسعه از تحلیل نظام‌ها یا لااقل از مفاهیم چنین رویکردی استفاده می‌کنند.

بیشتر رویکردهای ارزیابی تأثیرات اجتماعی و نیز ارزشیابی پروژه از تحلیل هزینه-فایده یا یکی از انواع آن استفاده می‌کنند.

بین رویکردهای اتا در کشورهای توسعه‌یافته و در حال توسعه، شباهت‌های بسیاری نیز وجود دارد. یکی از این شباهت‌های قابل توجه عبارت است از چرخش علاقه از یک چارچوب ارزشیابی هزینه-فایده به شاخص‌های اجتماعی و ارزیابی محیط‌زیستی که به نوبه خود موجب آغاز ارزیابی‌های اجتماعی تری می‌شود.

رویکردهای عمومی به ارزیابی اجتماعی

در کشورهای در حال توسعه، مجموعه تصمیم‌های بخش عمومی، نه آنقدر سازمان‌یافته است و نه آنقدر ساختاریافته. در درجه نخست، این تصمیم‌ها اغلب بیشتر با ملاحظات کوتاه‌مدت تعیین می‌شود تا ملاحظات میان‌مدت یا بلندمدت. در درجه دوم، زیرساخت اطلاعاتی که معمولاً فرآیند تصمیم‌گیری را تغذیه می‌کند، وجود ندارد. در درجه سوم و بازگشت به همان موضوع دیدگاه‌های کوتاه‌مدت نسبت به سیاست‌گذاری‌ها، علائق سیاسی در اولویت قرار دارند و این امر لزوماً با اهداف آشکار اجتماعی سازگار نیست.

مطالعات هزینه-فایده

برای گسترش سریع استفاده از تحلیل هزینه-فایده در کشورهای در حال توسعه احتمالاً دو دلیل وجود دارد. اولین دلیل این واقعیت است که بانک‌های بین‌المللی یا سازمان‌های کمک بین‌المللی برای تأمین بودجه پروژه‌ها یا اعطای کمک به کشورهای در حال توسعه، آنها را ملزم به انجام تحلیل هزینه-فایده می‌کردند. دومین دلیل که به اندازه دلیل اول نافذ است، این است که دست‌اندرکاران برنامه‌های توسعه در کشورهای در حال توسعه، اغلب در دانشگاه‌های کشورهای توسعه‌یافته تحصیل کرده بودند که در آنها، تحلیل هزینه-فایده بسیار محبوب بود. تحلیل هزینه-فایده همواره مجبور بوده تا بر مطالعه تأثیرات توزیعی پروژه‌های اجتماعی-اقتصادی تأکید کند. باید خاطر نشان کرد که در جهان در حال توسعه نیز همچون سایر کشورها درباره بسیاری از مسائل مرتبط با تحلیل هزینه-فایده، اجماعی وجود ندارد.

شاخص‌های اجتماعی

در جهان توسعه‌یافته، ادبیات شاخص‌های اجتماعی به سرعت در حال رشد است و در کشورهای در حال توسعه نیز روند مشابهی مشاهده شده است. در ابتدا حمایت از ایده ساخت نظام شاخص اجتماعی به این دلیل و با این انگیزه صورت گرفت که شاخص‌های اقتصادی سنتی برای شناخت ابعاد مختلف فرآیند توسعه کافی نبود. با این حال به مرور زمان، مجموعه‌ای از مسائل شبیه به مسائل کشورهای توسعه‌یافته در رابطه با تکوین شاخص‌های اجتماعی بروز کرد. برخی از این مسائل عبارت بودند از:

فقدان اجماع بر سر یک الگوی مفهومی برای فرآیند توسعه، ساخت نظام‌های اجتماعی را مختل می‌کرد.

شکست الگوهای مختلف برنامه‌ریزی که طی دو دهه ۱۹۵۰ و ۱۹۶۰ تکوین یافته بودند، بر تلاش برای سنجش جنبه‌های اجتماعی فرآیند توسعه، تأثیری منفی گذاشت.

معمولاً وقتی نظام‌های شاخص اجتماعی ایجاد می‌شدند، بسیار پیچیده و مستلزم حجم زیادی از اطلاعات بودند. سابقه فنی کاربران احتمالی چنین نظام‌هایی در کشورهای در حال توسعه اغلب محدود بود و اضافه‌بار اطلاعاتی نیز بر مشکل می‌افزود.

بسیاری از طرح‌هایی که برای شاخص‌های اجتماعی ارائه می‌شد، مشکلات مربوط به جمع‌آوری و تحلیل داده‌ها را در کشورهای در حال توسعه نادیده می‌گرفت. پایایی اطلاعات نیز مشکل دیگری است. در حالی که در کشورهای توسعه‌یافته، نوعی سنت جمع‌آوری داده‌ها و گزارش اجتماعی وجود دارد، چنین چیزی در کشورهای در حال توسعه وجود ندارد.

ارزیابی فقر، نیازهای اساسی و کیفیت زندگی

در تعریف گسترده‌ای که در اینجا از اتا بازگو شده است، ارزیابی فقر، استانداردهای زندگی و کیفیت زندگی بسیار اهمیت دارند. ارزیابی نیازهای اساسی یا استانداردهای مختلف زندگی در یک جامعه معین، به طور عام به برنامه‌ریزی و به طور خاص به شناسایی این مهم ربط دارد که کدام پروژه از حیث سرعت‌بخشی به فرآیند برآوردن نیازهای اساسی و یا کاهش تفاوت‌های ناعادلانه اجتماعی، تأثیر اجتماعی بیشتری دارد. در این حوزه، اختلافات نظری و روش‌شناختی بسیاری وجود دارد. هیچ‌کس نمی‌تواند بگوید که برای تعریف خط فقر یا سطح برآوردن نیازهای اساسی، نوعی «ملاک عینی»^۱ وجود دارد. تقریباً همه برنامه‌ریزان و عالمان اجتماعی در کشورهای در حال توسعه معتقدند که فقر، نیازهای اساسی، استانداردهای زندگی و غیره، مفاهیمی دستوری هستند که طبق فرهنگ، ادراکات اجتماعی، ارزش‌های سیاسی و سطوح توسعه متغیرند.

پایش محلی و توسعه روستایی

پیش‌تر، بسیاری از دشواری‌های کشورهای در حال توسعه در ارتباط با جمع‌آوری، پردازش و تحلیل داده‌ها بازگو شده است. یکی از مهم‌ترین دشواری‌ها در این کشورها عبارت است از تأخیر زمانی میان جمع‌آوری داده‌ها و انتشار آنها. به این مشکل باید مشکل انبوهش‌زدایی اطلاعات را نیز افزود. در واقع در کشورهای در حال توسعه معمولاً فقط اطلاعات ملی در دسترس هستند که این یعنی ارقام میانگین ملی ممکن است تفاوت‌های ناعادلانه محلی را از نظر مخفی کنند. تفاوت‌های ناعادلانه محلی دقیقاً جایی است که حادترین مسائل وجود دارد. آخرین مشکل و نه کم‌اهمیت‌ترین آنها این است که تجربه اخیر نشان داده که رشد اقتصادی اغلب با عدم تعادل شدید منطقه‌ای و محلی در توزیع مزایای رشد همراه است.

مسئله بسیار مهم دیگری که در سطح محلی وجود دارد، مربوط به استفاده‌ای است که از اطلاعات می‌شود. در کل، نظام‌های متعارف آماری، اطلاعاتی را فراهم نمی‌آورند

که برای استفادهٔ اجتماعات محلی مناسب باشد (یعنی اطلاعاتی که ساده‌سازی شده باشد یا آسان و قابل فهم باشد). با این حال برخورداری از اطلاعات محلی انبوهش‌زدایی شده، یک مزیت است؛ زیرا بسیاری از مسائل در این سطح بهتر حل می‌شوند تا در سطح دیوان‌سالاری‌های متمرکز.

حتی هرچند اکثریت جمعیت کشورهای در حال توسعه در مناطق روستایی زندگی می‌کنند که در آنها فقر شایع است، روش‌شناسی ارزیابی اجتماعی-اقتصادی تأثیرات حاصل از برنامه‌های توسعهٔ روستایی هنوز در حال تکوین است. بخش اعظم ارزیابی‌های توسعهٔ روستایی عبارت است از گزارش سفر یا گزارش‌های پیش‌ارزیابانهٔ مأموران نهادهای مالی بین‌المللی مثل بانک جهانی یا بانک توسعه اسلامی. در نتیجه اکثر تحلیل‌ها، اسناد منتشرنشده‌ای هستند به همراه توصیه‌هایی برای سرمایه‌گذاری که مخاطبانشان، هیأت مدیرهٔ بانک‌های مربوطه است.

ارزیابی اجتماع وضعیت آسیب‌پذیرترین گروه‌ها کودکان و زنان

فرآیند توسعه لزوماً به توزیع بهتر منابع اجتماعی-اقتصادی منجر نمی‌شود. به همین ترتیب بهبود وضعیت گروه‌های فقیرتر جامعه نیز به معنای بهبود وضعیت آسیب‌پذیرترین گروه‌ها، یعنی کودکان و زنان نیست. همچنین این آگاهی وجود دارد که سطح درآمد زنان در خانواده به دلیل تأثیری که بر تغذیه و سلامت کودکان می‌گذارد، اهمیت دارد. سفیلیوس-راشیلد^۱ (۱۹۸۱)، نوعی جهت‌گیری برای اتا پیشنهاد می‌کند که ارجاع ویژه‌ای به زنان دارد و در آن بر متغیرهای جنس و سن تأکید می‌شود. او می‌گوید که اتا باید به چهار هدف مهم دست یابد:

ارزیابی نابرابری‌های جنسی و اجتماعی در سطح اجتماع محلی و خانوار از همان ابتدا پیش‌بینی و دوراندیشی دربارهٔ تأثیرات بالقوه نامطلوب و ناخواستهٔ پروژه توسعه‌ای احتمالی برای زنان

پایش میزان مزایایی که از اجرای یک پروژه به زنان کم‌درآمد می‌رسد و اگر نمی‌رسد، دلیل نابرخورداری زنان از این مزایا

پایش میزان حفظ، تقویت یا کاهش نابرابری‌های جنسی، طبقاتی و سنی در سطح خانوار و اجتماع محلی

آنچه از مطالعه این کتاب درک می‌شود، پرداختن به موضوعاتی است که در ارتباط تنگاتنگ با ارزیابی تأثیرات اجتماعی قرار دارند و برای این نوع ارزیابی مهم هستند. موضوعاتی که بدون دانستن آنها، انجام یک ارزیابی خوب، ناممکن به نظر می‌رسد. عناوین مطرح‌شده در واقع مقدمه‌هایی هستند بر موضوعات جالب و متنوعی که هر کدام از آنها، ادبیات عمیق خود را دارد و هدف از طرح آنها - بیشتر - آگاه ساختن غیر کارشناسان با حوزه‌های یادشده و رمزگشایی و رفع ابهام از مسائلی

است که آگاهی از آنها در یک مطالعه و پژوهش میان‌رشته‌ای، بسیار ضروری به نظر می‌رسد.

پی‌نوشت

۱. فرآیند جمع‌آوری و همگذاری داده‌ها از دو یا چند منبع.
۲. طبقه‌بندی، تجزیه و تحلیل به‌منظور جداسازی داده‌های اجتماعی و اقتصادی بر اساس شاخص‌هایی چون: سن، جنسیت و...

گفت و گو

«دکتر علی نوذرپور»

معاون سازمان شهرداری‌ها و دهیاری‌ها - وزارت کشور

(از سال ۱۳۸۲ تا ۱۳۸۴ - ۱۳۹۲ تا ۱۳۹۵)

**باورمندی نهادی به آموزش،
مشارکت مردم و نقش زنان
در توسعه‌آرزیابی تأثیرات اجتماعی
در روستاها**

گفت‌وگو: زهرا خستو

«دکتر علی نوذریپور»

معاون سازمان شهرداری‌ها و دهیاری‌ها - وزارت کشور

(از سال ۱۳۸۲ تا ۱۳۸۴ - ۱۳۹۲ تا ۱۳۹۵)

باورمندی نهادی به آموزش، مشارکت مردم و نقش زنان در توسعه ارزیابی تأثیرات اجتماعی در روستاها

گفت‌وگو: زهرا خستو

اگر یکی از راه‌های دستیابی به توسعه پایدار، توسعه روستایی، حفظ منابع و سرمایه‌های طبیعی، بومی و انسانی دانسته شود، ارزیابی تأثیرات اجتماعی می‌تواند گامی مهم در تسهیل این امر باشد. ارزیابی تأثیرات اجتماعی به عنوان یکی از عناصر شناخت شرایط اجتماعی، فرهنگی، محیط‌زیستی، اقتصادی و بومی می‌تواند با مشارکت ساکنان روستاها، امر توسعه را در روستاها تسهیل کند و به توانمندسازی نهادی دهیاری‌ها و روستاها منجر شود. در این شماره برای بررسی نقش و موانع انجام ارزیابی تأثیرات اجتماعی در توسعه و توانمندسازی دهیاری‌ها با دکتر نوذریپور گفتگو شده است.

دکتر نوذریپور دارای مدرک کارشناسی جامعه‌شناسی و کارشناسی ارشد و دکتری شهرسازی است. او فعالیت خود را در وزارت کشور از سال ۱۳۷۰ در حوزه عمران و توسعه شهر و روستا آغاز کرده و تا بازنشستگی نیز در همین حوزه فعالیت داشته است. در مقطعی، مدیر کل دفتر برنامه‌ریزی و عمران بوده و مسئولیت کلیه امور شهرداری کل کشور را در حوزه‌های برنامه‌ریزی، سیاست‌گذاری، مطالعات، پژوهش و آموزش، توزیع منابع و پشتیبانی فنی بر عهده داشته است. در یک مقطع نیز مسئولیت راه‌اندازی دهیاری‌ها را در کشور به عهده داشته و از سال ۱۳۸۲ تا ۱۳۸۴، معاون راه-اندازی دهیاری‌ها در سازمان شهرداری بوده است. ایشان پیش از بازنشستگی، سه سال و اندی در سمت شهردار منطقه ۲۲ تهران در شهرداری فعالیت داشته است.

دکتر نوذریپور، یکی از موانع اجرای ارزیابی تأثیرات اجتماعی و فرهنگی در بخش روستایی را ساختار سیاسی و بینش مدیران نسبت به امر آموزش در بخش روستایی می‌داند و معتقد است که یکی از مسائل بخش روستایی، نبود اطلاعات کافی نسبت به سرمایه‌های اجتماعی، بومی، محیط‌زیستی و انسانی است و ارزیابی تأثیرات اجتماعی و فرهنگی می‌تواند با حمایت مدیران، منجر به شناخت بیشتر روستاها و جلب مشارکت اهالی روستا در امر توسعه شود.

■ ارزیابی تأثیرات اجتماعی و فرهنگی در بحث توسعه روستایی در ایران، چگونه می‌تواند تأثیرگذار باشد؟

در بحث روستا به این معنا که در مبحث تأثیرات اجتماعی است، اقدام و برنامه‌ریزی سازمان‌یافته‌ای در دهیاری‌ها و وزارت کشور انجام نشده و نمی‌شود.

اما در مجموعه وزارت نیرو و مبحث سدسازی‌ها، بحث‌های مربوط به محیط‌زیست و اجتماعی مطرح می‌شود و در این پروژه‌ها، توجه به تأثیرات اجتماعی وجود دارد. ارزیابی اجتماعی در سطح کلان می‌تواند تبعات اجتماعی منفی پروژه‌ها در سطح روستایی را کاهش دهد و امکانات توسعه اجتماعی را برای کسانی که ساکن در محدوده طرح‌ها هستند، فراهم کند. اما موضوعی که در دهیاری‌ها در آن زمان دنبال می‌شد، یعنی در سال‌های ۸۰ و ۸۲ به بعد که شکل‌گیری دهیاری‌ها در سراسر کشور شروع شد، چارچوب تدوین برنامه پنج‌ساله دهیاری تنظیم و ابلاغ شد و دهیاری‌ها موظف شدند تا برنامه پنج‌ساله توسعه و عمران داشته باشند و بر اساس این برنامه، بودجه سالیانه و سنوات آنها مشخص می‌شد. نکته مهم این است که برای تدوین برنامه پنج‌ساله، نیاز به شناخت وضعیت اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی، کالبدی، محیط‌زیستی وجود دارد. نکته دوم، طرح‌هایی هستند که در سطح روستایی و شهری انجام شده که در بعد کالبدی هستند؛ مثل طرح‌های جامع و هادی در سطح روستاها و شهرها که پیش طرح برنامه‌های توسعه هستند. برای مثال همان‌طور که در تهیه برنامه پنج‌ساله عمران و توسعه شهر تهران از طرح جامع تهران استفاده شد، می‌توان از طرح‌های اجتماعی و فرهنگی در سطح روستاها در برنامه‌های توسعه روستایی استفاده کرد. در واقع یکی از ضعف‌های جدی طرح‌های هادی و جامع این است که در آنها، جنبه‌های کالبدی و فیزیکی غالب بوده، بحث‌های اجتماعی و فرهنگی در این طرح‌ها، پررنگ نیست.

مباحث فرهنگی و اجتماعی در توسعه محلی دیر وارد شدند. شاید بتوان گفت که در تهران با شکل‌گیری فرهنگ‌سراها و خانه‌های فرهنگ آغاز شد و سپس به تدریج در شهرداری و دهیاری‌ها در حوزه‌های اجتماعی شهر و روستا ورود پیدا کرد. اما این ورود و قاعده‌مند و قانونمند نبود که قانون تکلیف کرده باشد مبنی بر اینکه باید این کار انجام شود. اما به ضرورت زمانه، هم شهرداری و هم دهیاری‌ها در حوزه فرهنگی و اجتماعی ورود پیدا کردند. به دلیل اینکه امور فرهنگی و اجتماعی بیشتر توسط دولت و سازمان‌های وابسته به دولت و حکومت تمشیت می‌شوند، عموماً سازمان‌های محلی مثل شهرداری‌ها و دهیاری‌ها در نقش تدارکات‌چی ورود پیدا می‌کنند؛ به دلیل اینکه منابع مالی بهتری دارند و سهل‌الزینه‌تر هستند. سازمان‌های فرهنگی و هنری دولتی به سمت شهرداری سوق پیدا می‌کنند تا از امکانات و منابع آن استفاده کنند و باید نقش سیاست‌گذاری و برنامه‌ریزی را به عهده داشته باشند. در واقع وقتی تجربه دنیا و دیگر کشورها در حوزه فرهنگ بررسی می‌شود، شاهد آن خواهیم بود که

سیاستگذاری‌ها در سطح ملی صورت می‌گیرد، اما برنامه‌ریزی فرهنگی در سطح محلی در سازمان‌های محلی مثل شهرداری‌ها، دهیاری‌ها و شوراهای انجام می‌شود.

■ و به نوعی این نهادهای دولتی و حکومتی هستند که منابع مالی مناسبی برای امور فرهنگی دارند.

طبق قانون، حکومتی نیستند. شهرداری و دهیاری‌ها، جزء سازمان‌های عمومی غیر دولتی تعریف شده‌اند، چون منتخب شورا هستند و شوراهای منتخب مردم هستند و ریشه مردمی دارند. هرچند بخش‌های دولتی و حکومت بر آنها نظارت می‌کنند و حضور دارند؛ آن هم لاجرم برای ایجاد یک سیاست واحد است.

■ اشاره کردید که جای خالی پژوهش‌های فرهنگی و اجتماعی در برنامه‌های توسعه به‌ویژه در بخش توسعه روستایی دیده می‌شود. ارزیابی تأثیرات اجتماعی چطور می‌تواند برنامه‌های توسعه‌ای در روستاها را تسهیل کند و یا به برنامه‌های بهتر توسعه روستایی منجر شود؟

نیاز به برنامه‌ریزی خاص وجود دارد. سازمان‌هایی که در حال حاضر وجود دارند، می‌توانند این روند را تسهیل کنند. اما مشکل این است که این سازمان‌ها که برای تحقق اهداف معین شکل گرفته‌اند، به مرور ایام کارکردهای اصلی خود را از دست می‌دهند. سازمان شهرداری و دهیاری‌ها در سطح ملی، حوزه‌های توسعه و عمران شهری در سطح استان‌ها و در سطح محلی نیز شهرداری‌ها و دهیاری‌ها با نظارت شورای شهر با این فلسفه شکل گرفته‌اند. فلسفه شکل‌گیری شوراهای دو مورد بیشتر نیست؛ یکی ایجاد بستر مناسب برای مشارکت شهروندان و روستاییان و دوم اینکه به نمایندگی از طرف مردم بر امور شهر و روستا نظارت کنند و در راستای نیازها و خواسته‌های مردم حرکت کنند. اگر این مجموعه سازمان‌هایی که وجود دارند و نهادسازی‌هایی که در کشور انجام شده است، به درستی توسط افراد شایسته مدیریت و تمشیت شوند، قطعاً این موارد محقق خواهد شد. اما مشکل این است که به مرور ایام این سازمان‌ها از چارچوب وظیفه و مأموریت خود خارج و به تعبیر جامعه‌شناسان دچار کژکارکردی می‌شوند و کارکرد خود را از دست می‌دهند. شوراهای اداره امور شهروندان و روستا می‌توانستند نقش‌آفرینی کنند، ولی متأسفانه مسیر تحولات سیاسی و اجتماعی کشور به سمت‌وسویی رفته است که منتخبان واقعی مردم در این شوراهای امکان حضورشان نسبت به سال‌های آغازین شوراهای کم‌رنگ‌تر شده است. در واقع این یک مسئله جدی است. ما باید این امکان را فراهم می‌کردیم که مردم، منتخبان واقعی خود را در شوراهای داشته باشند و یکی از مسیرهای درست همین است که شهر و روستا در مسیر خواسته‌های مردم حرکت کنند.

دوم اینکه برخی از نهادسازی‌هایی که انجام شده است، نیاز به تکمیل دارد. مثلاً

انتخابات شوراهای در سال ۷۷ که برگزار شد، بعدها قرار بود در نظام شورایی اتفاق افتد، به این دلیل که نظام شورایی شکل گرفته بود، اما ناقص متولد شد و برای اینکه این نظام تکمیل شود، این نیاز وجود داشت که سلسله مراتب نظام انتخاباتی در حوزه شهر وجود داشته باشد. یعنی در شهرها، انتخاب محلی باید وجود می داشت و بعد از دل انتخاب محله، انتخابات مناطق شهری و بعد از دل مناطق شهری، انتخاب شهر صورت می گرفت. در آن صورت می شد ادعا کرد مردمی که در شورای شهر انتخاب شدند، نمایندگان محله جوادیه یا محله ولنجک یا اکباتان هستند و این نمایندگان، حضورشان در شورا ملموس و قابل اثرگذاری است. بنابراین یک بحث من این است که نظاماتی که می توانستند این روند را تسهیل کنند، تکمیل نشدند و همانطور ناقص باقی ماندند. برای همین، وقتی انتخابات شورای شهر تهران بررسی شود، همچون انتخابات مجلس برگزار می شود؛ در حالی که در مجلس، مردم نمایندگان ملی را انتخاب می کنند که به دنبال مراقبت از مسائل ملی کشور هستند که در مورد آنها قانون گذاری می کنند. اما نمایندگان شورای شهر را باید به صورت محله به محله انتخاب کرد. در آن صورت می توان از نمایندگان محلی انتظار داشت که اگر قرار است یک پروژه در سطح محله جوادیه و اکباتان انجام شود، قبل از انجام طرح از مردم پرسیده شود که آیا انجام این طرح مورد نیاز و خواسته آنها هست یا نیست. در واقع ابتدا نیازسنجی صورت می گرفت و انجام طرح را مردم تأیید می کردند. انجام این موارد می تواند تبعات منفی اجتماعی و فرهنگی پروژه ها را کم کند.

در سال ۱۳۷۶ به همراه هیأتی از وزرات کشور به سویس سفر کردیم تا از شهرداری ها، بازدید داشته باشیم. نکته ای که برایم بسیار جالب بود، این بود که فرمانده یکی از شهرها قرار بود با ما جلسه ای داشته باشد. زمان جلسه را برای چند روز عقب انداختند و گفتند میخواهیم در ساختمان جدید، شما را ملاقات کنیم. وقتی وارد ساختمان جدید شدیم، یک ساختمان چهارطبقه معمولی بود. سؤال کردیم اهمیت اینکه شما می خواستید میزبان ما در این ساختمان جدید باشید، چه بود؟ در پاسخ گفتند که ما بیش از چهار سال است که تلاش کردیم تا مردم بپذیرند که این ساختمان با این بودجه مشخص در این مکان احداث شود و منتظر بودیم احداث این ساختمان تمام شود. یعنی احداث یک ساختمان پلیس و شهرداری در یک شهر بدون تأیید مردم آن شهر و محله امکان پذیر نیست. نه تنها تأیید پروژه، بلکه تأیید بودجه را هم مردم انجام می دهند. در واقع مردم، صاحبان شهر و کشور تلقی می شوند؛ در حالی که ما این حق را نه برای شهروندان قائل هستیم، نه برای روستاییان. دولت به نمایندگی از مردم به جاهایی ورود پیدا می کند که حقی ندارد. از این رو مطالعات اجتماعی که خیلی مهم هستند، خیلی جا باز نمی کنند و زمانی می توانند جا بازکنند و تأثیرگذار باشند که این پروژه ها با در نظر گرفتن نظر مردم به این نتایج برسند که اصلاً برخی پروژه ها انجام نشود یا باید انجام شود. برخی از پروژه های عمرانی که در

کشور انجام می‌شود، به توصیه و سفارش نمایندگان مجلس انجام می‌شود. به این دلیل که می‌خواهند رأی بگیرند، یا می‌خواهند بگویند ما کاری کردیم و یا اعمال نفوذ می‌کنند و پروژه‌هایی در سطح کشور تعریف می‌کنند که هیچ ارتباطی با خواسته و نیاز مردم ندارد. این مطالعات برای کشورهای توسعه‌یافته و کشورهایی که مردم در اداره کشور نقش دارند، بسیار اهمیت دارد. ولی در کشورهایی مثل ما، این مطالعات بعد از اجرا انجام می‌شود. خیلی از کارهای دیگر که در سطح کشور انجام می‌شود، بدون توجه به ابعاد اجتماعی، فرهنگی، محیط‌زیستی و اقتصادی پروژه‌ها است و اینکه چقدر ضرورت دارد انجام شود یا نه، مورد مطالعه و بررسی قرار نمی‌گیرد.

نکته دیگر اینکه تعهد به نتایج مطالعات بالا نیست. برخی مطالعات هم انجام می‌شود؛ مثلاً در مورد سد کارون ۳ در خوزستان در حوزه‌های اجتماعی، اقتصادی، محیط‌زیستی و حتی میراث فرهنگی، مطالعات مفصلی انجام شد، اما این مطالعات در اجرا مورد عمل قرار نگرفت. سد ساخته شد و قبل از آنکه آثار تاریخی را بتوانند جمع کنند، آب سد را باز کردند و تمام آثار تاریخی به زیر آب رفت. در حالی که مطالعات می‌گفتند که این آثار وجود دارند و حواستان به این آثار تاریخی باشد. در واقع پژوهشگران نسبت به وجود آثار تاریخی هشدار داده بودند که ساخت سد باعث از بین رفتن آنها می‌شود؛ اما تصمیم‌گیرندگان اصلاً اهمیتی به مطالعات ندادند.

به علاوه برخی رویکردها یا دیدگاه‌های مدیران جامعه مهم هستند. یکی از رؤسای جمهور پیشین در زمان ریاست جمهوری خود، عده‌ای را به عنوان مهندس مشاور جمع کرد و با آنها صحبت می‌کرد در مورد اینکه چه ناوگانی برای سیستم حمل و نقل شهری خوب است. مشاوران نیز وارد بحث و گفت‌وگو شدند، اما ایشان گفتند من می‌خواهم که شما هم بگویید منوریل خوب است. وظیفه مشاور این است که مطالعه و بررسی کند که چه چیزی، چه روشی مناسب یا نامناسب است؛ اما برای برخی مدیران، این رویکرد وجود دارد که من شما را به عنوان مشاور استخدام می‌کنم برای اینکه چیزی را که من می‌گوییم، توجیه کنید.

مدیران، رئیس‌جمهور، وزیران، نمایندگان مجلس، اگر نگاه‌شان، نگاه توسعه‌ای نباشد، اساساً این مطالعات به دردشان نمی‌خورد و استقبالی از آنها نشان نمی‌دهند. بنابراین مطالعات ارزیابی تأثیرات اجتماعی و فرهنگی خیلی خوب است، اما لازمه آن این است که مدیران در جامعه به نتایج این مطالعات پایبند باشند و به مطالعات و نتایج آن باور داشته باشند و بعداً بتوانند به آنها عمل کنند.

■ می‌توان گفت حتی اگر ارزیابی تأثیرات اجتماعی و فرهنگی، وجهه قانونی هم داشته باشد، اگر مدیران در سطح کلان‌تر نخواهند به جایگاه پژوهش و مطالعات اجتماعی اهمیت دهند، در واقع نتایج این تحقیقات نمی‌تواند اثرگذار باشد. دقیقاً همین‌طور است.

■ اگر نخواهیم مطالعات ارزیابی تأثیرات اجتماعی را تنها در سطح کلان و از نگاه مدیران و قدرت‌سازمانی ببینیم، انجام پروژه‌های ارزیابی تأثیرات اجتماعی، چطور می‌تواند در سطح پایین با در نظر گرفتن و شناسایی نیازهای روستایی و مردمی مورد اهمیت قرار گیرد و تبدیل به فرهنگ شود؟ در واقع تأکید من بر سازوکار قدرت مردم در بخش‌های روستایی است. آیا در سطح گروه‌های مردمی، افرادی هستند که بتوانند اثرگذار باشند و بتوانند با در نظر گرفتن نیازهای مردمی در ارزیابی تأثیرات اجتماعی، تأثیرگذار باشند؟ در واقع چه گروه‌های واسطی وجود دارند که بتوانند موضوعات و تأثیرات را از پایین به بالا مطرح کنند؟

در مطالعات روستاها، چیزی جز در مقیاس طرح هادی وجود ندارد. در روستاها به جز شوراها، نهاد دیگری وجود ندارد. در روستاها، شورای روستاها وجود دارند و بالاتر از آن، شورای بخش و شورای شهرستان هستند. در واقع شورای روستا، امکانات و امکان اجرایی بیشتری دارند و شورای بالادستی نیز عملاً یک اسم است و منابع و بودجه‌ای ندارند که بخواهند کاری انجام دهند؛ تشکیلات و ساختاری در اختیار آنها نیست. شورای شهر و شورای روستا هستند که می‌توانند تأثیرگذار باشند. شورای روستا باید از سوی دیگر نهادها هدایت شوند و خودشان شاید اهمیت این موضوع را ندانند. در واقع شورای روستا اگر بخواهد چنین مطالعاتی را برای روستاها در نظر بگیرد، لازمه آن این است که نهادی مثل شهرداری و دهیاری‌ها در جایی مثل استانداری بیان کنند که شما قبل از اجرای پروژه می‌باید ارزیابی و مطالعات تأثیرات طرح‌ها را انجام دهید. در واقع برای انجام این کار باید الزاماتی وجود داشته باشد. در وزارت کشور که مسئولیت اصلی مدیریت دهیاری‌ها و شهرداری‌ها و مسئولیت و هدایت نظارت عالی‌ه دارد، این الزام وجود ندارد. بنابراین از دل روستاها بدون هدایت استانی و ملی نمی‌توان انتظار داشت که چنین اتفاقاتی صورت گیرد. بنابراین باید در سطح ملی برای انجام این کار، الزاماتی تعیین شود و برای آن دستورالعمل و آیین‌نامه نوشته شود.

■ پیشنهاد و تجربه شما در این رابطه چیست؟

در این زمینه در وزارت کشور و سازمان شهرداری و دهیاری‌ها، راحت‌ترین کار و چیزی که در راستای وظایف آنها بوده، تهیه دستورالعمل برای این موضوع است. یا برای هرگونه پروژه عمرانی که در سطح روستاها قرار است انجام شود، طرح‌ها در مقیاس‌های خرد، متوسط و بزرگ تعریف شود. حداقل برای پروژه‌ها با مقیاس بزرگ و متوسط در سطح روستاها الزام ایجاد کنند که ارزیابی تأثیرات اجتماعی انجام شود و برای آن نیز اعتبار و بودجه تعریف کنند. به علاوه شوراها هم مکلف شوند در قالب برنامه پنج‌ساله و بودجه سالیانه، این طرح را اجرا کنند.

در سال ۱۳۸۲ تا ۱۳۸۳ به این نتیجه رسیدیم که ما باید به آثار و تاریخ ابنیه که در روستاها هستند، توجه کنیم و به آنها اهمیت دهیم. چه آن دسته آثاری که تک‌بنا هستند و چه بافت‌های تاریخی، باید به همه آنها توجه و آنها را به درستی حفظ و نگهداری کرد. در آن سال‌ها، نام‌های به سازمان میراث فرهنگی کشور ارسال شد مبنی بر اینکه که مختصات بافت‌های تاریخی روستاها را معرفی کند. در حالی که در آن زمان، سازمان میراث کشور، هیچگونه اطلاعاتی در این زمینه و آثار نداشت. تنها مشخصات چهار روستا را ارائه کردند که آنها هم در دستورکار بنیاد مسکن بود و کل بافت این چهار روستا تاریخی بود. برای اینکه بافت‌ها و آثار تاریخی روستاها شناسایی شود، به تمام فرمانداران سراسر کشور نامه ارسال شد. در نامه مشخص شد که روستاهایی با این خصوصیات تاریخی و یا روستاهایی را که دارای ویژگی‌های شاخص طبیعی برای گردشگری هستند، معرفی کنید. حتی عنوان شد که در صورت شناسایی و معرفی، بودجه ده‌میلیونی برای مطالعه روستا و حفظ و نگهداری بافت‌های تاریخی و طبیعی آن روستا اختصاص داده می‌شود.

۱۸۸ روستا در استان‌های مختلف معرفی و با این بودجه مورد مطالعه قرار گرفتند که همه واجد ارزش تاریخی بودند. سپس با نظارت سازمان میراث فرهنگی این آثار مرمت شدند. در حال حاضر در ورودی برخی روستاها تابلو وجود دارد با عنوان «هدف گردشگری». روستاهای هدف گردشگری در هر استان و شهرستان تبدیل به برند شدند. این روستاها، جمعیت بسیاری جذب کردند و قیمت ملک نیز افزایش پیدا کرد. در واقع از این رهگذر، مشاغل و درآمدهایی هم شکل گرفت.

برای اینکه مشارکت مردم در اداره امور روستا تشویق و ترغیب شود، در یکی از طرح‌هایی که به دهیاران اعلام شد، مسابقه‌ای در سال ۱۳۸۴ برپا شد با عنوان «بهترین عملکردها» که در سازمان ملل متحد هم این تجربه وجود داشت. در کل استان‌ها، این مسابقه اعلام برگزاری شد و هیأت داوران از تمام استان‌ها تعیین شدند. محورهای طرح‌ها با تأکید بر خلاقیت، نوآوری و مشارکت مردمی به‌ویژه مشارکت بانوان مشخص شد. در استان‌ها و هیأت داوران و سازمان‌های دولتی و مردم نهاد، اساتید دانشگاه هم قرار گرفتند. هیأت دآوری در وزارت کشور هم ایجاد شد و در نهایت ده طرح انتخاب شد. این طرح‌ها در حضور وزیر کشور ارائه شد. طرح‌ها به واقع خلاقانه و متکی بر مشارکت مردمی و حفظ محیط‌زیست و بافت تاریخی بودند. همه از این نوآوری و خلاقیت در طرح‌ها متعجب شده بودند.

■ در واقع مشارکت مردمی در بخش روستایی، نیاز به حمایت مالی و دادن انگیزه به کسانی است که ایده‌های نوینی را در راستای توسعه پایدار دارند.

دقیقاً در همان سال، سی دهیار و افرادی که طرح آنها، برنده شده بود، برای آموزش به آلمان فرستاده شدند که هم دوره آموزش بحث‌های آکادمیک روستایی در

دانشگاه‌های آلمان را گذراندند و هم از روستاهای آلمانی بازدید می‌کردند. در دوره بعد برنامه‌ریزی شد تا این افراد برای ادامه آموزش، به هندوستان و چین فرستاده شوند. اما بعد از تغییر دولت، برنامه آموزشی دهیاری‌ها متوقف شد. در واقع آموزش دهیاری‌ها برای من مهم بود و برای من، آموزش مدیران خیلی اهمیت دارد.

■ علاوه بر آموزش مدیران، نکته‌ای که شما به نوعی مطرح و بر آن تأکید می‌کنید، اهمیت رویکرد فکری و سیاسی مدیران است که منابع و توجه سیستم را به بخش روستایی افزایش می‌دهد.

بله درست است. برای من به عنوان مدیر، بحث آموزش در دهیاری بسیار اهمیت داشت. در سال ۱۳۸۰ که سازمان شهرداری تأسیس شد، به دلایلی که من با مدیریت عالی حوزه عمرانی کشور مشکل پیدا کردم، اجازه ندادند به سازمانی که خود من پیگیر جدی تشکیل آن بودم، بروم. بنابراین در دفتر برنامه‌ریزی عمرانی ماندم. در واقع فراغتی برای من به وجود آمد و دو کار را شروع کردم؛ یکی از آنها عمران منطقه‌ای بود. همچنین نشریه‌ای را به نام «آباد ایران» منتشر کردم و بعد نام آن نشریه به «عمران ایران» تغییر یافت و چهار شماره از آن نیز منتشر شد. در این نشریه به مباحث منطقه‌ای توجه شده بود.

در آن دوران مشاهده کردم ظرفیتی در قانون بودجه برای حمایت از مدیریت اجتماعی و اجرایی روستاها به مبلغ ۱۰۰ میلیون تومان وجود دارد. این ردیف بودجه در اختیار معاون اجتماعی بود و این بودجه را برای شوراها هزینه می‌کردند. با ایشان تماس گرفتم و خواستم نیمی از این مبلغ را برای امور دهیاری اختصاص دهند. ایشان موافقت نکردند و من به وزیر کشور نامه ارسال کردم. سپس ایشان مکلف به پرداخت بودجه موردنظر شدند. با اختصاص ۵۰ میلیون، دو اقدام انجام شد.

در اقدام اول، طرح کتاب سبز راهنمای عمل دهیاری‌ها ارائه و برای انجام آن از دانشگاه تهران درخواست همکاری شد و با دکتر ازکیا که زمانی استاد من بودند، همکاری شکل گرفت و به تألیف نه جلد از این مجموعه منجر شد. زمانی که دهیاری‌ها مشغول به کار می‌شدند، نه کتاب در اختیار آنها قرار می‌گرفت که در واقع راهنمای عمل آنها بود.

در اقدام دوم، مجوز نشریه دهیاری‌ها از وزارت ارشاد اخذ شد و با نام وزارت کشور، نشریه‌ای به نام دهیاری‌ها منتشر شد. این نشریه به صورت رنگی چاپ می‌شد و همین امر باعث بروز سروصدا شد و گفتند نودزپور می‌خواهد خودنمایی کند و برای دهیاری، نشریه رنگی منتشر کرده است. اتفاقاً من معتقد هستم برای اینکه بخش روستایی و دهیاری‌ها علاقه‌مند شوند، باید به آنها اهمیت داده شود و در عمل آن را نشان داد. در این نشریه، یکی از موضوعاتی که آموزش داده می‌شد، موضوع «مشارکت» بود. هر ماه این مجله به دست دهیاری‌ها می‌رسید و این مجله را

می خوانند و می توانستند از تجارب مختلف دنیا در زمینه روستایی استفاده کنند. من بعدها متوجه شدم که این مجله، چقدر در عملکرد دهیاری‌ها، تأثیر مثبت داشته است.

از طرف دیگر این موضوع را مطرح کردم که در نظام تدوین بودجه سالیانه بر اساس طرح هادی و مطالعات انجام شده، برنامه پنج‌ساله توسعه برای روستاها نوشته شود تا مشخص شود که توسعه روستاها در پنج سال آینده، چطور خواهد بود و چه میزان بودجه برای آنها باید اختصاص یابد.

■ پژوهش‌های اجتماعی و فرهنگی در این برنامه‌ها، چه جایگاهی داشت؟

ارزیابی تأثیرات و پژوهش‌های اجتماعی، مقدمه‌ای برای برنامه‌ریزی هستند. یعنی دهیاری می‌خواست برنامه برای روستا بنویسد. پژوهش‌های اولیه اجتماعی - فرهنگی، فضای سبز را در رابطه با روستا انجام می‌داد یا از طرح هادی استفاده می‌کرد. در واقع باید سطح ملی روند توسعه هدایت شود. در غیر این صورت در همه مناطق کشور، شرایط توسعه به صورت خودجوش ایجاد نمی‌شود.

نکته مهم در بحث مشارکت به‌ویژه در روستاها، موضوع مهم «زنان» است. در شورا بر این موضوع تأکید کردم که در روستاهایی که بانوان با تحصیلات عالی به عنوان دهیار انتخاب شوند، از اعتبار بیشتری برخوردار خواهند شد. مهمترین دلایل هم این بود که بانوان، عامل مهم در توسعه روستایی هستند و می‌توانند با خانواده‌ها در روستاها، ارتباط بیشتری برقرار کنند. دهیار خانم بیشتر می‌توانست با زنان در خانواده‌ها ارتباط برقرار کند. مثلاً در بحث پسماند و تفکیک، خانم دهیار با همکاری زنان روستا می‌توانست به خوبی این موضوع را مدیریت کند. در زمینه بهداشت عمومی روستا هم بانوان می‌توانستند بهتر عمل کنند. نکته بعد این بود که تعداد بانوان تحصیل کرده در روستا رو به افزایش بود. در واقع مردان تحصیل کرده از روستا مهاجرت می‌کردند و زنان تحصیل کرده به طور معمول در روستا می‌ماندند. بنابراین تعداد بانوان تحصیل کرده در روستا افزایش یافت. با حمایت از بانوان تحصیل کرده، تعداد بانوان دهیار در روستاها افزایش یافت. زمانی که با زنان دهیار صحبت شد، مشاهده کردیم که سواد، دانش و بینش آنها از برخی شهرداران شهرهای بزرگ بیشتر است. برای نهادسازی این امر، در سال ۱۳۸۳ تمام بانوان دهیار به وزارت کشور دعوت شدند. در آن نشست، تشکل مردم‌نهاد با عنوان «سازمان دهیاران زن جمهوری اسلامی ایران» ایجاد شد، اما در دولت‌های بعدی متلاشی شد. بسیاری از این بانوان، وارد شهرداری و پست‌های مهم شهرداری شدند. یکی از پروژه‌های تحقیقاتی که می‌توان تعریف کرد، در مورد دهیاران زن است که تأثیر مهمی در فرآیند توسعه روستایی دارند.

در واقع تلاش شد تا حیطه قدرت دهیاری‌ها گسترش یابد و همچنین تلاش شد تا

بنیاد مسکن را از دهیاری‌ها خارج کنیم که با مقاومت زیادی روبه‌رو شدیم. بنیاد مسکن در زمان تأسیس با هدف حمایت از مسکن محرومان تأسیس شد؛ اما در حال حاضر، حیطه عملکرد شوراهای دهیاری‌ها را محدود می‌کند. این در حالی است که شوراهای تشکیل شدند تا خود مردم در روستاها، مشارکت بیشتری داشته باشند. حتی قانونی برای دهیاری‌ها نوشته شد و پیش‌نویس آن با مقاومت جدی دولت روبه‌رو شد و هنوز هم قانون دهیاری‌ها تصویب نشده است. در حالی که در آن قانون، بسیاری از اختیارات بنیاد مسکن و دولت به شورای روستا و دهیاری‌ها انتقال داده می‌شد. در واقع یکی از عوامل مهم در افزایش پژوهش‌های اجتماعی این است که خود مردم، متولی امور باشند، نه بنیاد مسکن و دولت‌ها. بنیاد مسکن، طرح هادی روستا را تهیه می‌کند و به دهیاری‌ها نمی‌دهد. هر کسی می‌خواهد پروانه ساخت بگیرد، باید به بنیاد مسکن مراجعه کند. تا وقتی که دهیاری هست، چرا باید پروانه ساخت از بنیاد مسکن اخذ شود؟

■ در واقع برای افزایش توسعه پژوهش‌های اجتماعی در بخش‌های روستایی، نیازمند مشارکت مردمی با اتکا بر نهادهای حمایت‌کننده مانند دهیاری‌ها هستیم.

بله. با نوشتن قانون برای دهیاری‌ها که در امور روستا با مشارکت مردم می‌توانند تأثیرگذار باشند. البته می‌تواند با نظارت استانداری و فرمانداری‌ها هم باشد.

English Abstracts

Socio - Cultural Impact Assessment of the Mirdamad Boulevard bicycle route construction project

Socio - Cultural Impact Assessment of the redesign of Karaj city squares, a case study of Esteghlal Square

Socio - Cultural Impact Assessment of the revitalization and development of the lands of Abozar center in the 17th district of Tehran

Reflections on Social Impact Assessment in the 21st Century Impact Assessment and Project Appraisal. Vol 38. 2020.

Socio – Cultural Impact Assessment of the Mirdamad Boulevard bicycle route construction project

Rahman Jahani Dowlatabad

Administrative and clerical affairs expert, Technical and Vocational University No. 1, Tabriz.
jahani_rahman@yahoo.com

Esmail Jahani Dowlatabad

Associate Professor in Sociology, University of Mohaghegh Ardabili, Ardabil, Iran.
sml.jahani@gmail.com

Maryam Abhari

Director of the Department of Regional Applied Studies, Tehran Studies and Planning Center.
Abhari.57@gmail.com

Neda Mir Akbari

Urbanization Researcher, Tehran City Planning and Studies Center
mirakbarai.n@gmail.com

Abstract

The Mirdamad Boulevard bicycle path project has been implemented for several years and has reached the operational stage, but the available evidence shows that the above-mentioned project has faced various challenges in practice and has deviated from its goals. This issue has raised the need to study the social attachment for it. The purpose of this study was to evaluate and predict the consequences of the construction of a bicycle path in Mirdamad Boulevard in order to increase its positive effects and reduce its negative effects. According to the nature of the project and the scope of the study, quantitative and qualitative methods, specifically the method of survey, interview and analysis of experts' opinions, have been used to collect information. The sample size for the purposeful survey was 200 and the number of interviews was about 50. The evaluation of the project's consequences has been carried out in the form of three scenarios of continuation of the status quo, adjustment of the status quo and change of the status quo.

The results of the research indicate that the most issues and problems of the studied area that have overshadowed the effects of the project were prioritized in the physical-activity, transportation and traffic, and social and cultural fields, respectively. The implementation of the project in the form of the continuation of the status quo scenario will bring the continuation of the challenges of the current situation. Also, the investigations showed that the implementation of the project in the form of the scenario of adjusting the existing situation also has adverse effects such as the continuation of the presence of motorcycles on the bicycle path, the increase in accidents and life risks, the deprivation of the comfort and peace of the residents, the reduction of the economic prosperity of the business, the continuation of the presence of sleeping cars. And renting a parking space brings pessimism and lack of trust in the city management, the formation of dissatisfactions, etc. For this purpose, another scenario was proposed and in that form, the proposed plan of the research group was presented by adopting the approach of "changing the existing situation" and emphasizing the gradual and long-term approach.

Keywords: bicycle path, assessment of social and cultural impacts, Mirdamad Blvd., Tehran.

Socio – Cultural Impact Assessment of the redesign of Karaj city squares, a case study of Esteghlal Square

Salahedin GHaderi

Associate Professor, Department of Sociology, Kharazmi University

salahedin.gh@khu.ac.ir

Nureddin Farash Khiyalo

PhD student in demography

n_farrash@yahoo.com

Samaneh Ali Bakhshian

Master's student in Sociology, Kharazmi University

samaneh.bakhshian8835@gmail.com

Abstract

This research is a type of social and cultural impact assessment research, which was conducted with the aim of identifying the effects of Shahr Karaj's Esteghlal Square redesign project, identifying the beneficiaries, the social background of the project, possible reactions to the project, scenarios ahead of the project, etc. Conceptual and theoretical issues supporting the study of OTAF are theoretical topics in the field of OTAF and urban public spaces and their design requirements. The project implementation method is of a mixed type (quantitative and qualitative) with an emphasis on field studies based on survey, individual and group interviews, document review and comparative studies. The method of analyzing the findings is based on analytical and descriptive methods, content analysis, scenario writing and stakeholder analysis. The findings of the research show that the local residents largely agree with the implementation of the plan. Among the stakeholders with high power and high influence (traffic police, traffic deputy, Sima and Manzar organization and also local builders), there is a lot of opposition to the implementation of the proposed plan of the urban development deputy, and they consider the plan to cause more traffic and congestion. Based on the 4 scenarios ahead of the plan, the adjustment scenario is approved by the study of Ataf and suggestions have been made in line with this scenario.

Keywords: Social Impact assessment, Esteghlal Square of Karaj, cultural impacts assessment, environmental impacts assessment, economic impacts assessment.

Socio – Cultural Impact Assessment of the revitalization and development of the lands of Abozar center in the 17th district of Tehran

Esmail Jahani Dowlatabad

Associate Professor in Sociology, University of Mohaghegh Ardabili, Ardabil, Iran.

sml.jahani@gmail.com

Abstract

The present study has been implemented with the aim of evaluating the effects of the revitalization of the Abzar center in the 17th district of Tehran. My theoretical model is based on spatial justice and sustainable development, and various quantitative and qualitative methods have been used to evaluate the consequences of the action. The consequences have been evaluated in the form of three scenarios of continuation, change, and adjustment of the status quo, and each scenario have been examined in four areas: traffic, social, environmental, and institutional. According to the results, in the current situation, the area under investigation is struggling with much traffic, social and institutional issues, and if the first scenario is realized, we will witness the complete dominance of the negative effects in all four mentioned areas. The realization of the second scenario, along with significant positive effects, due to the reliance on a confrontational approach with the beneficiary organizations, will increase the negative consequences and costs. In case of changing the mentioned approach and adopting an interactive position and based on participatory management, a significant part of the mentioned negative consequences will be excluded and a large part of the positive consequences of the previous scenario will remain in force. Based on this, the ATAF team has proposed the third scenario as the best scenario and in order to realize this scenario, it has presented the proposed application in the form of three categories of execution frequency system, efficient communication system and intelligent monitoring system.

Key words: Abuzar center lands, Sports Cultural Complex, Social Impact Assessment.

Reflections on Social Impact Assessment in the 21st Century
Impact Assessment and Project Appraisal. Vol38. 2020 .Frank Vanclay

Faculty of Spatial Sciences, University of Groningen, Groningen, Netherlands

Persian translation by

Fatemeh Tanhaa

Assistant Professor. Faculty of Social Science. University of Tehran.

Abstract

Social impact assessment (SIA) is a field of research and practice that deals with everything related to the management of social issues throughout the life cycle of a project (before its initiation to its completion). ETA has evolved from a monitoring tool to a project social issue management process used by developers, financiers, affected communities and environmental licensing agencies. Eta considers the following: interest sharing, boom and bust cycles, community development, community participation, community resilience, cultural heritage, due diligence, empowerment, gender issues, grievance mechanisms, human rights, impact and benefits agreements, Indigenous people, migration, livelihood restoration, local content, local procurement, project-induced displacement and resettlement, psychosocial impacts, social performance, social impact management plans, social inclusion, social investment, social license to operate, social performance, stakeholder participation Beneficiaries, vulnerable groups and traditional issues such as identifying social effects and designing interventions to reduce harm. ETA has been implemented in various countries for more than 50 years, yet complex issues such as involuntary resettlement, livelihood restoration, belonging to place, sense of place, preservation of intangible cultural heritage and finding alternative land remain among the remaining issues in the plans. It's a waste. Corruption, rent-seeking, capture of elites, hoarding and opportunistic behavior are among the problematic cases in the implementation of ETA.

Keywords: social impact assessment, social license for activity and growth, public participation, international environmental standards, social and governance issues, corporate social responsibility.

